

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет
Кафедра конституційного,
адміністративного та міжнародного права

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИБОРЧИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В
СУЧАСНИХ УМОВАХ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК**

Маріуполь – 2015

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет
Кафедра конституційного, адміністративного та міжнародного права

М. О. БАЙМУРАТОВ, Ю. В. БОЙКО

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИБОРЧИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В
СУЧАСНИХ УМОВАХ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК**

Маріуполь – 2015

ББК 67.400.322(4Укр)я73
УДК 342.722(477)(075.8)
Б77

*Рекомендовано до друку Вченою Радою економіко-правового факультету МДУ
(протокол № 5 від 16.12.2015 р.)*

Рецензенти:

Волошин Юрій Олексійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу теорії та практики законотворчої діяльності — директор Української школи законотворчості Інституту законодавства Верховної Ради України, Заслужений юрист України;
Усенко Роман Анатолійович – директор Департаменту конституційного, адміністративного та соціального законодавства Міністерства юстиції України.

Баймуратов М. О. Забезпечення виборчих прав людини в сучасних умовах державотворення: навчальний посібник / М. О. Баймуратов, Ю. В. Бойко. – Маріуполь : МДУ, 2015. – 177 с.

У навчальному посібнику розкриваються теоретичні та практичні засади забезпечення виборчих прав людини в сучасних умовах державотворення. Досліджено стан, проблеми та перспективи розвитку та забезпечення виборчих прав людини в процесі реформування виборчого законодавства в Україні та імплементації європейських стандартів виборчих прав. Представлено порівняльний аналіз виборчих систем та стадії здійснення виборчого процесу в Україні та зарубіжних країн. Основні положення дослідження можуть використовуватися при викладанні дисциплін «Конституційне право», «Порівняльне конституційне право», «Права людини», «Муніципальне право», «Виборче право» тощо.

Розрахований на студентів вищих навчальних закладів, аспірантів, науковців та практиків, нормотворців, які досліджують проблематику забезпечення виборчих прав людини та виборчого процесу в Україні.

ББК 67.400.322(4Укр)я73
УДК 342.722(477)(075.8)
Б77

© МДУ, 2015
© Баймуратов М. О., Бойко Ю. В.

ПРОГРАМОВИЙ ЗМІСТ

МОДУЛЬ ПЕРШИЙ: ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИБОРЧОГО ПРАВА.....	5
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБОРЧОГО ПРАВА.....	5
1.1. Поняття, предмет та метод виборчого права.....	5
1.2. Джерела виборчого права України.....	7
1.3. Поняття та види виборів.....	11
1.4. Поняття та види виборчих систем.....	15
РОЗДІЛ 2. ПРИНЦИПИ ВИБОРЧОГО ПРАВА.....	18
2.1. Поняття та класифікація принципів виборчого права.....	18
2.2. Матеріальні принципи виборів.....	20
2.3. Процесуальні принципи виборів.....	27
РОЗДІЛ 3. ВИБОРЧІ ПРАВОВІДНОСИНИ.....	33
3.1. Поняття, сутність та структура виборчих правовідносин.....	33
3.2. Класифікація виборчих правовідносин.....	37
3.3. Суб'єкти виборчих правовідносин.....	39
3.4. Виборчі обмеження (цензи) та привілеї.....	41
3.5. Зміст виборчих правовідносин.....	47
РОЗДІЛ 4. СТАДІЇ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ.....	53
4.1. Підготовча стадія виборчого процесу.....	53
4.2. Основна стадія виборчого процесу.....	61
4.3. Агітаційна стадія виборчого процесу.....	64
4.4. Заключна стадія виборчого процесу.....	65
РОЗДІЛ 5. ВИБОРЧІ КОМІСІЇ: ЇХ СИСТЕМА ТА ФУНКЦІЇ.....	69
5.1. Центральна Виборча Комісія.....	69
5.1.1. Правовий статус Центральної Виборчої Комісії.....	69
5.1.2. Процедура призначення та склад Центральної Виборчої Комісії.....	71
5.1.3. Повноваження Центральної Виборчої Комісії.....	74
5.2. Територіальні виборчої комісії.....	78
5.3. Окружні і дільничні виборчі комісії.....	80
МОДУЛЬ ДРУГИЙ: ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ.....	86
РОЗДІЛ 6. ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ.....	87
6.1. Організаційно – правові заходи по підготовці і проведенню виборів народних депутатів України.....	87
6.2. Порядок висування та реєстрації кандидатів у народні депутати України..	89
6.3. Порядок проведення передвиборної агітації. Гарантії діяльності партій (блоків), кандидатів у народні депутати України.....	92
6.4. Організація і порядок голосування, підрахунку голосів, встановлення підсумків голосування і результатів виборів народних депутатів України та їх офіційного оприлюднення.....	98
6.5. Особливості підготовки і проведення повторних, позачергових виборів народних депутатів, порядок зміщення народних депутатів.....	103

РОЗДІЛ 7. ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ.....	106
7.1.Організаційно – правові заходи по підготовці і проведенню виборів Президента України.....	106
7.2.Порядок висування та реєстрації кандидатів на пост Президента України	108
7.3.Порядок проведення передвиборної агітації. Гарантії діяльності кандидатів на пост Президента України.	113
7.4.Організація і порядок голосування, підрахунку голосів, встановлення підсумків голосування і результатів виборів Президента України та їх офіційного оприлюднення.....	118
7.5.Особливості підготовки і проведення повторних і позачергових виборів Президента України.....	134
РОЗДІЛ 8. ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ.....	135
8.1.Організаційно – правові заходи по підготовці і проведенню місцевих виборів України.....	135
8.2.Порядок висування та реєстрації кандидатів у народні депутати України..	140
8.3.Порядок проведення передвиборної агітації. Гарантії діяльності партій (блоків), кандидатів у народні депутати України.....	143
8.4.Організація і порядок голосування, підрахунку голосів, встановлення підсумків голосування і результатів виборів народних депутатів України та їх офіційного оприлюднення.....	147
8.5.Особливості підготовки і проведення повторних, позачергових виборів народних депутатів, порядок зміщення народних депутатів.....	151
РОЗДІЛ 9. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ.....	154
9.1. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення виборчого процесу...	154
9.2. Інформаційно-аналітичне забезпечення виборчого процесу.....	157
9.3. Відповідальність суб`єктів виборчого процесу за порушення.....	161
9.3.1. Конституційно-правова відповідальність за порушення виборчих прав.	161
9.3.2. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих прав.....	165
9.3.3. Адміністративна відповідальність за порушення виборчих прав.....	166
9.4. Судовий захист виборчих прав громадян.....	167
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ТА ПОНЯТЬ.....	168
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА.....	173

МОДУЛЬ ПЕРШИЙ

ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИБОРЧОГО ПРАВА

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБОРЧОГО ПРАВА

- 1.1. Поняття, предмет та метод виборчого права.
- 1.2. Джерела виборчого права України.
- 1.3. Поняття та види виборів.
- 1.4. Поняття та види виборчих систем.

1. Поняття, предмет та метод виборчого права

Виборче право - це сукупність юридичних норм, що закріплюють права громадян обирати й бути обраними в органи державної влади, а також право відкликання виборцями обраних осіб, які не виправдали їхньої довіри. Термін «виборче право» в юридичній літературі інтерпретується в двох значеннях - об'єктивному і суб'єктивному.

Об'єктивне виборче право - це один із головних конституційно-правових інститутів, якого складають норми, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з формуванням представницьких та інших виборчих органів публічної влади (державної влади і місцевого самоврядування). Цей інститут характеризується такими особливостями:

- 1) він більшою мірою (порівняно з іншими конституційно-правовими інститутами) зазнає впливу норм міжнародного права;
- 2) значна частина його норм є полівалентними, себто такими, що одночасно належать до двох та більше галузей права;
- 3) переважна більшість норм цього інституту є процесуальними нормами.

Норми інституту виборчого права встановлюють: принципи виборчого права; вимоги до виборців і кандидатів; порядок утворення та діяльності виборчих органів; процедуру висування і реєстрації кандидатів; статус виборців та інших суб'єктів виборчого процесу; процедуру ведення передвиборної агітації та голосування; порядок визначення результатів виборів тощо.

Суб'єктивне виборче право - закріплене Конституцією України (ст. 38) і гарантоване державою право громадянина України вільно обирати та бути обраним до виборчих органів публічної влади (державної влади і місцевого самоврядування).

Суб'єктивні виборчі права громадян стосуються публічної сфери життя, тому, відповідно до відомої діалектики співвідношення прав і обов'язків, тягнуть за собою обов'язок держави щодо їх реалізації. Отже, держава повинна гарантувати механізми та процедури здійснення виборчих прав громадян, забезпечити механізми і процедури захисту та поновлення порушених прав виборців. При цьому дуже важливо врахувати публічно-правовий характер цих суб'єктивних виборчих прав, і тому це не може здійснюватися лише в плані захисту конкретного інтересу конкретного суб'єкта. Тут зачеплені широкі публічно-правові відносини, оскільки право

окремого виборця чи іншого суб'єкта виборчого процесу є лише частковим проявом права народу обирати собі владу в демократичній державі.

Основною рисою принципу народного суверенітету є правосуб'єктність громадян щодо вирішення питань суспільного інтересу через участь у формуванні інститутів публічної влади і доступі до публічної служби. Саме українському народу відводиться пріоритетне місце в гарантуванні конституційного ладу, оскільки лише народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади та має виключне право визначати та змінювати конституційний лад в Україні (ст. 5 Конституції України) у визначених Конституцією та законами формах, зокрема шляхом виборів, референдумів тощо. При цьому можна виділити активне (право обирати) і пасивне (право бути обраним) виборче право.

Активне виборче право (право обирати) - це встановлене і гарантоване Конституцією і законами України право громадянина України шляхом голосування обирати представницькі органи державної влади (Верховну Раду України, Президента України), а також органи місцевого самоврядування (сільського, селищного і міського голів, місцеві ради). Активне виборче право на виборах і референдумах згідно зі ст. 70 Конституції України мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років. Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними.

Пасивне виборче право (право бути обраним) - це встановлене і гарантоване Конституцією і законами України право громадянина України балотуватися і бути обраним на відповідні посади, зокрема народного депутата України, депутата місцевих рад, міського голови.

Предмет виборчого права - сукупність громадських відносин, регульованих виборчим правом. Предмет виборчого права є однією з найважливіших характеристик даної підгалузі конституційного права.

Суспільні відносини, включаються в предмет виборчого права, опосередковують здійснення і захист права громадян обирати і бути обраними в органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також процедуру реалізації цього права у процесі організації та проведення виборів і в міжвиборчий період.

У предмет виборчого права не входять громадські відносини, що виникають у зв'язку з відкликанням депутатів і виборних посадових осіб. За рамки виборчого права виходять також і суспільні відносини з питань організації та проведення референдумів. Правове регулювання зазначених суспільних відносин здійснюється в межах відповідних інститутів конституційного права.

Метод виборчого права. У сучасній вітчизняній юридичній науці відсутня єдність думок з питання про метод правового регулювання. Як правило, прийнято вважати, що наявність специфічного методу і властивих йому правових засобів є поряд з єдністю предмета регулювання головним критерієм розмежування галузей права.

На сьогоднішній день єдина спроба аналізу методу правового регулювання, застосовуваного виборчим правом, була зроблена А.Є.

Постнікова, який виходив з того факту, що виборче право регулює публічно-правові відносини. У цьому зв'язку, на його думку, особливість методу правового регулювання цієї підгалузі конституційного права визначається тим, що воно є складовою частиною публічного права.

Представляється, що метод виборчого права необхідно розглядати під кутом зору специфічної концепції правового регулювання, яка виражає сучасне прочитання набору і призначення інструментальних засобів впливу розпоряджень юридичних норм на електоральні відносини. У цьому сенсі між методом і концепцією (так само як і режимом) правового регулювання немає принципової відмінності. Метод правового регулювання складає сутнісну основу (фундамент) концепції правового регулювання виборчих відносин, внаслідок чого вони (метод і концепція) з певною часткою умовності можуть характеризуватися як однопорядкові (хоча і різнорівневі) категорії, що відображають своєрідність впливу виборчого права на електоральні відносини.

Від змісту методу виборчого права багато в чому залежить ефект юридичного впливу на політичні відносини, що опосередковують відтворення державної і муніципальної представницької влади на основі регулярно проводяться вільних, справедливих і демократичних виборів. Він покликаний забезпечити наявними в розпорядженні права засобами і способами адекватне сполучення юридичних і політичних характеристик виборчих відносин. Метод виборчого права служить універсальним засобом впливу на електоральні відносини, здатний звужувати або розширювати інтелектуально-вольовий потенціал юридичної вторгнення в соціально-політичне середовище виборів і супутніх їм відносин. У цьому сенсі саме метод правового регулювання зумовлює характер тих взаємозв'язків між учасниками електоральних правовідносин, які виникають при реалізації норм виборчого права.

А.Є. Постніков робить висновок про те, що виборче право має імперативний метод регулювання, який є специфічним для всіх галузей публічного права. Звичайно, не можна не визнати, що дані судження не позбавлені логічних підстав. Разом з тим подібну характеристику методу правового регулювання електоральних відносин навряд чи можна визнати достатньою, оскільки в ній зовсім обходиться питання про змістовну сторону (компоненті) прийомів і способів юридичного впливу, властивих виборчому праву. Крім того, визнання за методом виборчого права універсальної однопорядкової ролі в масштабі всіх інших публічних галузей та інститутів російського права, по суті, означає відмову від виявлення специфіки юридичного інструментарію, використовуваного виборчим правом у порівнянні з іншими публічно-правовими утвореннями.

2. Джерела виборчого права України

Джерела виборчого права, як і конституційного права в цілому, виражають волю народу та політику держави, а також є формою їх об'єктивізації та показником розвитку безпосередньої демократії і ставлення

держави до її здійснення і гарантування. Українські науковці представляють джерела виборчого права як систему загальних і галузевих (інституційних) нормативно-правових актів матеріального і процесуального характеру.

Утворені в результаті виборів органи або обрані посадові особи набувають права під час виконання своїх функцій виступати від імені певної спільності людей і наділяються повноваженнями приймати загальнообов'язкові рішення. Найважливіші з норм, які регулюють порядок проведення виборів, закріплюються в конституціях. Ці норми можна поділити на три групи:

- норми, які закріплюють основні вимоги і правила, пов'язані із самою процедурою проведення виборів;

- норми, що визначають коло осіб, які наділяються активним виборчим правом, тобто обирають представників до органів держави та органів місцевого самоврядування;

- норми, що визначають коло осіб, які наділяються пасивним виборчим правом, тобто правом бути обраними до органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи на виборну посаду.

Залежно від характеру і специфіки відносин, регульованих в цілях реалізації суб'єктивного виборчого права, норми об'єктивного виборчого права відповідно до загальнотеоретичної класифікацією можуть бути регулятивними (матеріальними і процесуальними) і охоронними.

Матеріальні норми виборчого права закріплюють права та обов'язки суб'єктів виборчих правовідносин, процесуальні норми призначені для визначення процедури реалізації цих прав і обов'язків. Охоронні норми встановлюють відповідальність за порушення прав і невиконання або неналежне виконання обов'язків. Причому останні містяться не тільки в нормах конституційного права та виборчого права як його підгалузі, але і в нормах інших галузей (адміністративне, кримінальне), що надає виборчому праву у відповідних випадках статус комплексного освіти в загальній системі права.

Наявність у виборчому законодавстві значної кількості процесуальних норм свідчить про їх інституціоналізацію, дозволяючи виділити в системі виборчого права інститут виборчого процесу, визначивши його як здійснювану відповідно до закону діяльність носіїв виборчого права та інших уповноважених суб'єктів щодо підготовки та проведення виборів. Дана діяльність включає в себе певні стадії (призначення виборів, ініціювання референдуму, висування та реєстрація кандидатів, агітація, голосування, встановлення його результатів).

Норми інституту виборчого права встановлюють: принципи виборчого права; вимоги до виборців і кандидатів; порядок утворення та діяльності виборчих органів; процедуру висування і реєстрації кандидатів; статус виборців та інших суб'єктів виборчого процесу; процедуру ведення передвиборної агітації та голосування; порядок визначення результатів виборів тощо.

За юридичною силою норми виборчого права поділяються на закони та підзаконні акти:

До першої групи належать норми Конституції України, що становлять основу системи виборчого законодавства, закладають загальні принципи виборчого права і засади організації та проведення виборів (статті 5,36,38,76, 85,92,103 та ін.). Основними концептуальними засадами виборчого права в Україні, що викладені в Конституції нашої держави у розділі III «Вибори. Референдум» (ст.ст. 69-74), є:

1) його загальність, поширення на всіх без винятку громадян України, які мають право голосу (право голосу мають всі громадяни України, що досягли 18-літнього віку; не мають право голосу громадяни, що визнані судом недієздатними (ст. 70 Конституції))

2) його рівність, передбачення однаковості застосування до всіх виборців і будь-які прямі або непрямі привілеї або обмеження прав громадян України забороняються;

3) прямота його дії, тобто не може проголосувати замість громадянина;

4) його таємність.

Друга група- це, власне, спеціальні конституційні законодавчі акти про вибори в Україні, зокрема, закони України

- Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI;

- Закон України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 р. №474-XIV;

- Закон України «Про місцеві вибори » від 14.07.2015р. № 595-VIII;

- Закон України «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004р. №1932-ІУ та ін.

- Закон України «Про державний реєстр виборців» та інші нормативно-правові акти, що приймаються Верховною Радою України.

До третьої групи належать нормативно-правові акти конституційного законодавства, які побічно стосуються виборів, зокрема, це закони України «Про громадянство України», «Про політичні партії в Україні», «Про об'єднання громадян», «Про реєстрацію», «Про соціальний захист військовослужбовців», «Про міліцію», Кримінальний та Адміністративний кодекси тощо.

Четверту групу нормативних актів становлять галузеві нормативні акти суміжних галузей, якими регулюються певні процедури та інститути виборчого процесу. Це норми адміністративного законодавства, трудового, житлового, кримінального, кримінально-процесуального, фінансового, які певний час реалізовувалися у процесі правового регулювання виборів, а також нові для виборчого процесу норми цивільного, цивільно-процесуального, пенсійного, господарського, митного, інформаційного, банківського, податкового права тощо.

П'ята група - правові акти Конституційного Суду України, зокрема його рішення, згідно з положеннями ст. 69 Закону України «Про

Конституційний Суд України», є нормативними, тобто обов'язковими до виконання.

Шоста група - чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, хоча й опосередковано, проте є складовою частиною виборчого законодавства України, тому що національне виборче законодавство розроблялося з урахуванням норм міжнародного права в частині регламентації загальних принципів народного волевиявлення та організації публічної влади. До таких міжнародних правових актів належать:

1. Загальна декларація прав людини ООН 1948 р., у ст. 21 (п. 3) якої зазначено: «Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитися за загального і рівного виборчого права таємним голосуванням або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування».

2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., в якому конкретизуються положення Загальної декларації прав людини. Стаття 25 пакту проголошує, що кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації та без необґрунтованих обмежень право і можливість:

а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників;

б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права за таємного голосування і забезпечують свободу волевиявлення виборців.

3. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод (Протокол 1, 1952 р.), що містить таке положення: «Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю таємним голосуванням на умовах, які забезпечують народові вільне виявлення його думки під час вибору законодавчої влади».

3. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод (Протокол 1, 1952 р.), що містить таке положення: «Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю таємним голосуванням на умовах, які забезпечують народові вільне виявлення його думки під час вибору законодавчої влади».

Ці міжнародні норми мають загальний характер, вони універсальні та слугують важливою гарантією виборчих прав громадянина в кожній країні, яка визнає себе членом світового співтовариства. Дотримання вимог, сформульованих у зазначених міжнародно-правових документах, а серед них насамперед слід звернути увагу на вимоги вільних, справедливих та справжніх виборів, є обов'язковим для того, щоб вибори були визнані легітимними. При цьому вільними визнаються вибори, що характеризуються відсутністю тиску й залякування виборців, їхньою важливою гарантією є незалежність судової влади. Справедливими можуть бути визнані лише такі вибори, які проводяться на основі дотримання демократичних принципів виборчого права (загальні та рівні вибори за таємного голосування).

Справжні вибори забезпечують виборцям реальний вибір, вони мають проводитися на основі політичного плюралізму.

Отже, виборче законодавство України на сьогоднішній день являє собою сукупність нормативно-правових актів, які приймалися в різний час і стосовно окремого типу виборів, а отже, не здатні забезпечити уніфікованих підходів до законодавчого закріплення гарантій виборчих прав, якнайповнішого забезпечення практичного втілення основних принципів виборчого права та наблизитись до міжнародних стандартів у цій сфері. Діалектика співвідношення прав і обов'язків вимагає від демократичної держави, яка визнає основні виборчі права громадян, забезпечити гарантії їх здійснення. Проблеми вдосконалення нормативно-правового та організаційного забезпечення виборчого процесу в цілому та гарантії виборчих прав зокрема є надзвичайно важливими для українського державотворення, подальшої демократизації суспільства та становлення правової держави.

3. Поняття та види виборів

Безпосередня участь народу у здійсненні публічної влади в Україні - найважливіше джерело демократизації української державності. Однією з найбільш дієвих форм безпосередньої демократії в Україні є вибори. Саме вони дозволяють перетворити волевиявлення громадян України у волю Українського народу під час формування представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Вибори – це один із найдавніших інститутів конституційного права. Під «виборами» слід розуміти встановлену законом державно-правову процедуру, під час якої громадяни віддають свої голоси за кандидата або партію, у результаті чого їхня воля формує виборний (представницький) орган влади або обирається (займає свій пост) конкретна посадова особа – президент, мер міста та ін.

Ознаки виборів:

- є формою безпосереднього народовладдя, оскільки під час виборів народ або його певна частина здійснює владу;
- проводяться шляхом голосування;
- необхідні для формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

У сучасному політичному процесі вибори мають багатоманітне призначення, яке виражається через наступні **функції**:

- вибори є важливим інструментом реалізації народного суверенітету, легітимізації влади взагалі й конкретно того чи іншого представницького органу у межах його законодавчої компетенції. Ідея виборності покликана забезпечити народний суверенітет і представництво всіх заінтересованих соціальних спільностей і груп населення в системі влади через політичні партії. Вибори є одним з провідних інститутів легітимізації наявної політичної системи й політичного режиму;

- вибори виступають однією з форм здійснення права національного суверенітету;

- через вибори як демократичну форму обрання представників народу забезпечується стабільність, поступовість і наступність існування влади;

- через вибори як форму відносно якісного відбору або своєрідного фільтру складу представницьких органів забезпечується основа для ефективного функціонування державного механізму та органів місцевого самоврядування: саме періодичні вибори дають змогу позбутися непопулярних, хто скомпрометував себе, політиків. Вибори мають державотворчу функцію, тому що саме волею народу здійснюється конституювання та відтворення органів державної влади і органів місцевого самоврядування;

- вибори є одним із найважливіших способів формування і вираження суспільної думки.

Отже, через вибори народ України чи його частина реалізує на практиці свою державно-владну функцію, чим зумовлюється демократичний, соціальний напрям розвитку держави та суспільства.

Конституційне право поділяє вибори на різні види.

Вибори класифікують за різними підставами, зокрема:

1) залежно від того, які органи обираються, вибори поділяються на парламентські (вибори народних депутатів), президентські (вибори Президента України) та місцеві - вибори депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів;

2) залежно від того, обирається виборний орган повністю або частково, розрізняють загальні та часткові (коли обирається лише частина колегіального виборного органу влади) вибори;

3) залежно від підстав проведення вибори можуть бути черговими, позачерговими (достроковими), повторними, проміжними;

4) залежно від способу волевиявлення виборців вибори можна поділити на прямі та непрямі.

5) за кількісною ознакою участі виборців: загальні вибори та часткові вибори;

6) за правовими наслідками: дійсні вибори або недійсні вибори.

Найпростіша й найбільш зрозуміла класифікація виборів залежно від території їхнього проведення. Вибори за цим критерієм бувають загальнонаціональними, у масштабах всієї країни, регіональними, що проводяться в межах великих територіальних одиниць (у Канаді – у межах провінцій тощо), і місцевими, що охоплюють адміністративно-територіальну одиницю або місто, тобто поєднують громадян, що живуть на певних порівняно невеликих територіях, у яких є свої місцеві виборні органи.

Залежно від того, кого обирають, розрізняють парламентські, президентські, муніципальні вибори.

Залежно від способу волевиявлення громадян (виборців) вибори бувають прямі й непрямі.

Прямі – це вибори, коли між виборцем і кандидатом, за якого він голосує (або між виборцем і партією), немає проміжних інстанцій, проміжних щаблів. Виборці безпосередньо обирають конкретну людину на певний пост.

Прямими виборами обирають у ряді країн – президента. Наприклад, прямі вибори президента проводяться у Франції, Єгипті, деяких країнах СНД. Прямі вибори застосовуються для обрання нижніх палат парламентів. У певних країнах прямими виборами обираються обидві палати. Наприклад, палата представників і сенат США обираються прямими виборами, те саме стосується Бельгії, Італії та інших країн.

Непрямі – це такий вид виборів, за якого воля виборців реалізується не прямо, а опосередковується волею групи виборщиків або реалізується через чинний виборчий орган. Так президента США обирає спеціальна інституція - Колегія виборщиків, подібним чином обирають і верхню палату парламенту Індії. Коли на пост президента у США балотуються більше, ніж два кандидата, як це було на виборах 1992 р. (Дж. Буш, Б. Клінтон, Р. Перо), виникає реальна загроза, що жоден із них не отримає вирішальної більшості голосів. У такому разі президента обирає палата представників конгресу США (подібне було у 1824 р.). Від кожного з п'ятдесяти штатів право вибору надається тільки одному конгресменові. Президентом стає той, хто набере 26 голосів конгресменів. У Німеччині та Італії президенти також обираються непрямими виборами. Серед 23 держав із стабільними демократіями лише три – Австрія, Канада та Німеччина – при виборах верхніх палат застосовують непрямі вибори.

Таким чином, непрямі вибори – це такі вибори, які мають проміжний щабель, та свою чергу поділяються на два види непрямих виборів: непрямі і багатоступеневі.

Непрямі вибори – коли за допомогою волевиявлення виборців створюється спеціальна колегія виборщиків (довірених осіб), які потім від імені виборців вже безпосередньо самі обирають конкретну посадову особу.

Багатоступеневі вибори відрізняються від непрямих, оскільки як виразник волі громадян виступає не колегія виборщиків, а постійно діючий орган: місцева рада, парламент або одна з палат парламенту. Так, прийнято вважати, що багатоступеневими є вибори президента Італії, тому що він обирається колегією, яка складається із членів нижньої палати парламенту.

За часом проведення:

Чергові вибори, які проводяться у зв'язку із закінченням визначеного Конституцією України строку повноважень виборного органу або посадової особи. Відповідно до ч. 2 ст. 15 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 р. вибори народних депутатів України не потребують окремого рішення про їх призначення.

Вибори Президента України призначаються Верховною Радою України шляхом прийняття постанови (ч. 1 ст. 16 Закону України «Про вибори Президента України» в редакції від 18.03.2004 р. із змінами). Рішення про проведення чергових виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних,

міських голів приймає Верховна Рада України (ст. 14 Закону України «Про місцеві вибори» від 14.07.2015 р.);

Позачергові вибори. Позачергові вибори народних депутатів України призначаються Президентом України з підстав і в порядку, встановлених Конституцією України (ч. 3 ст. 15 Закону України «Про вибори народних депутатів України»). Позачергові вибори Президента України призначаються Верховною Радою України з підстав, передбачених України та Законом. Про призначення виборів Президента України Верховна Рада України приймає постанову (частини 1,2 ст. 16 Закону України «Про вибори Президента України»). Позачергові місцеві вибори призначаються Верховною Радою України у разі дострокового припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевої ради, сільського, селищного, міського голови (ч. 3 ст. 4 Закону України «Про місцеві вибори»);

Повторні вибори (не плутати з повторним голосуванням).

Повторні вибори народного депутата України призначаються в одномандатному окрузі Центральною виборчою комісією у разі визнання виборів депутатів в цьому окрузі недійсними або такими, що не відбулися, або, якщо особа після її обрання не набула депутатського мандата в порядку, встановленому Законом (ч. 4 ст. 15 Закону України «Про вибори народних депутатів України»).

Повторні вибори Президента України проводяться у випадках:

1) якщо до виборчого бюлетеня для голосування було включено не більше двох кандидатів на пост Президента України і жодного з них не було обрано;

2) якщо всі кандидати на пост Президента України, включені до виборчого бюлетеня, до дня виборів або до дня повторного голосування зняли свої кандидатури (ч. 4 ст. 15 Закону України «Про вибори Президента України»).

Повторні вибори депутатів (депутата) у відповідному багатомандатному, одномандатному, одномандатному мажоритарному виборчому окрузі сільського, селищного, міського голови призначаються відповідною територіальною виборчою комісією в порядку, встановленому Законом, у разі визнання відповідних виборів у цьому виборчому окрузі або відповідних виборів такими, що не відбулися, чи в разі визнання особи такою, яка відмовилася від депутатського мандата у відповідному одномандатному, одномандатному мажоритарному виборчому окрузі або від посади відповідно сільського, селищного, міського голови (ч. 4 ст. 14 Закону України «Про місцеві вибори «);

Проміжні вибори. Проміжні вибори народного депутата України призначаються Центральною виборчою комісією в порядку, встановленому Законом, у разі дострокового припинення повноважень депутата, обраного в одномандатному окрузі.

Проміжні вибори депутата місцевої ради призначаються територіальною виборчою комісією в порядку, встановленому Законом, у разі дострокового припинення повноважень депутата, обраного в

одномандатному, одномандатному мажоритарному виборчому округу (тобто проміжними можуть бути лише місцеві вибори депутатів сільських, селищних рад та половини складу рад всіх інших рівнів, що обирається за мажоритарною виборчою системою) (ч. 5 ст. 14 Закону України «Про місцеві вибори»);

Перші вибори. Ними можуть бути лише місцеві вибори, і проводяться вони у разі утворення нової або поділу існуючої адміністративно-територіальної одиниці. Вони призначаються відповідно Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною, Київською або Севастопольською міською радою, якщо інше не передбачено законом (ч. 6 ст. 14 Закону України «Про місцеві вибори»).

За кількісною ознакою участі виборців:

- *загальні вибори*, в яких можуть брати участь усі громадяни, які мають право обирати;

- *часткові вибори*, в яких можуть брати участь тільки громадяни, які проживають на території певної адміністративно-територіальної одиниці або регіону.

За правовими наслідками:

- *дійсні вибори*, тобто вибори, проведені у порядку, визначеному Конституцією України і законодавством України;

- *недійсні вибори*, тобто такі, в ході яких мали місце порушення виборчого законодавства, що вплинули на підсумки виборів.

4. Поняття та види виборчих систем

Виборча система- сукупність правил і законів, що забезпечують певний тип організації влади, участь суспільства у формуванні державних представницьких, законодавчих, судових і виконавчих органів.

Нині у світі існує понад 150 різновидів виборчих систем. Головною ознакою, що відрізняє одну виборчу систему від іншої є порядок визначення результатів виборів. Якщо взяти дану ознаку за критерій класифікації виборчих систем, то можна виділити такі основні типи: мажоритарну, пропорційну та змішану.

Термін «виборча система» в науці конституційного права також використовується у двох значеннях - широкому і вузькому.

У широкому значенні під виборчою системою розуміють систему суспільних відносин, які складаються з виборами органів публічної влади та визначають порядок їх формування. Ці відносини регулюються конституційно-правовими нормами, які в сукупності утворюють конституційно-правовий інститут виборчого права.

Виборча система у вузькому значенні - це певний спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами залежно від результатів голосування виборців або інших уповноважених осіб. При цьому виокремлюють три основні види виборчих систем, які різняться порядком установаження результатів голосування:

- система більшості - мажоритарна;

- система пропорційного представництва - пропорційна;
- змішана система - пропорційно-мажоритарна.

Мажоритарна виборча система

В основі цієї виборчої системи лежить принцип більшості, який означає те, що перемагає той кандидат, який набрав найбільше голосів.

Мажоритарна виборча система існує в трьох різновидах, це залежить від того, якої більшості для обрання депутатів вимагає закон:

1) мажоритарна система *абсолютної більшості* - для обрання кандидата вимагає зібрати більше половини голосів виборців, тобто діє формула $50\% + 1$ голос. У разі якщо жоден кандидат не одержав більше ніж половину голосів, проводиться другий тур виборів, на якому представляється лише двоє кандидатів. Для перемоги необхідно набрати просту більшість голосів. Ця система діє у Франції, Україні, Еквадорі.

2) мажоритарна система *відносної більшості* - є найпростішою різновидністю мажоритарної системи. У разі її запровадження обраним вважається кандидат, який отримав найбільшу кількість голосів виборців. За умов однакової кількості набраних голосів двома або більше кандидатами, використовується процедура жеребкування. При цій системі голосування відбувається в один тур. Така виборча система зберігається в США, Великій Британії, Канаді, Японії та інших країнах.

3) мажоритарна система *кваліфікованої більшості* - обраним вважається кандидат або список кандидатів, який отримав певну, кваліфіковану більшість голосів виборців. Кваліфікована більшість встановлюється законодавством і, як правило, перевищує абсолютну більшість. На практиці виборів дана система застосовується дуже рідко. Основна причина цього полягає в її не результативності. До 1993 р. вона діяла в Італії при виборах Сенату, також застосовується в Чилі.

Пропорційна виборча система

Другим видом виборчих систем є пропорційна система. Вперше вона запроваджена у 1889 р. в Бельгії, а тепер 57 країн використовують цю систему, в тому числі Ізраїль, ФРН, Іспанія, Італія, Португалія.

Ця система ґрунтується на пропорційній відповідності між кількістю завойованих голосів та кількістю отриманих мандатів.

При пропорційній системі депутатські мандати розподіляються між партіями пропорційно кількості голосів виборців, зібраних кожною з них у межах виборчого округу. При застосуванні цієї системи округи завжди багатомандатні.

Розрізняють наступні види пропорційної системи:

- 1) з *жорсткими списками*;
- 2) з *преференціями*;
- 3) з *напівжорсткими списками*.

1. При застосуванні *жорстких* списків виборець безпосередньо голосує за список партії, що він обирає. У виборчому бюлетені вказуються тільки назви, емблеми партій, іноді певна кількість перших кандидатів у партійних

списках. Система жорстких списків практикується в Іспанії, Португалії, Ізраїлі, Росії, Україні.

2. При застосуванні системи **преференцій** виборець не просто голосує за списки партії, що обирає, а й робить помітку навпроти номеру того кандидата в кандидатському списку від партії, якому він віддає свій голос. Таким чином, обирається той, хто отримав найбільше число преференцій, в разі рівності кількості преференцій у кількох кандидатів від партії перевагу віддають тому, хто займає вище місце у партійному списку. Система преференцій практикується у Фінляндії, Бельгії, Нідерландах.

3. Напівжорсткі списки — коли мандат обов'язково одержує кандидат, який очолює партійний список, а розподіл інших мандатів, що їх одержала партія, здійснюється залежно від кількості голосів, які одержав кандидат (в Італії, Австрії, Швейцарії).

Змішана виборча система

Змішана виборча система є комбінацією, поєднанням мажоритарної і пропорційної виборчих систем. У Європі змішана виборча система застосовується в Німеччині, Італії, Угорщині, Польщі, а в останні роки – у Литві, Грузії. Змішані виборчі системи застосовуються в тих країнах, де йде пошук і становлення виборчих систем або існує необхідність досягнення компромісу між принципом представництва у парламенті різних політичних сил та стабільністю сформованого ними уряду.

РОЗДІЛ 2. ПРИНЦИПИ ВИБОРЧОГО ПРАВА

- 2.1. Поняття та класифікація принципів виборчого права.
- 2.2. Матеріальні принципи виборів.
- 2.3. Процесуальні принципи виборів.

1. Поняття та класифікація принципів виборчого права.

Принципи визначають як правила або вимоги, дотримання яких уможливує узгодженість і послідовність дій та помислів, їхню відповідність певним істинам, ідеям, духовним цінностям. Під принципами **виборів** необхідно розуміти *головні засади (правила або вимоги), які закріплюють організацію і проведення виборів, та показують реальні умови здійснення суверенітету народу*. Також принципи виборів визначають як вихідні положення, фундаментальні ідеї, які відображають суть виборів як передбаченої Конституцією України пріоритетної форми безпосередньої демократії, визначають засади правового регулювання реалізації і гарантування виборчих прав громадян України та забезпечують передбачений законодавством України порядок організації і проведення всіх видів виборів у державі.

Вітчизняні державознавці поділяють принципи виборів на 3 групи:

1. Принципи, що визначають вибори як пріоритетну форму народовладдя. Це, зокрема, принципи вільних виборів, обов'язкового проведення виборів, періодичного проведення виборів, справедливих виборів, дійсних, чесних виборів, допустимості застосування різних виборчих систем.

2. Принципи участі громадян у виборах. Йдеться про принципи вільного волевиявлення, добровільної участі у виборах, загального виборчого права, прямого виборчого права, рівного виборчого права, таємного голосування, рівності конституційних виборчих прав громадян.

3. Принципи організації виборчого процесу. Аналіз цих принципів показує, що їх можна поділити на властиві всім стадіям виборчого процесу принципи, та інституційні, які притаманні окремим виборчим процедурам. До перших відносять принципи альтернативності, багатопартійності виборів, відкритості, гласності виборів, організації виборів спеціальними незалежними органами, територіальної організації виборів. До інституційних відносять спеціальні принципи фінансування виборів, рівних можливостей для всіх кандидатів у проведенні передвиборної агітації, свободи агітації, юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства України та ін.

Слід зазначити, що хоч принципи вільних, загальних, рівних, прямих та таємних виборів й визнані загальними, універсальними для проведення демократичних виборів – та вони встановлюють лише порядок реалізації суб'єктивного виборчого права. Тобто ці принципи визначають лише вихідні засади організації виборчого процесу, загальний правовий режим здійснення окремих стадій, процедур та виборчих дій. Тому такі принципи є основними

принципами місцевих виборів, оскільки закріплені не лише в Конституції України, а й основних міжнародних документах. Ці принципи є принципами матеріального виборчого права. Іноді їх називають політико-правовими принципами організації та проведення виборів.

З огляду на те, що виборче право є сукупністю інститутів □ норми яких регулюють не лише зміст суб'єктивного виборчого права громадян, а також формально юридичні гарантії, умови та порядок здійснення цього права – виникає можливість стверджувати, що питання про принципи виборів не може бути обмежене визначенням суб'єктивної форми участі громадян у виборчому процесі, яка постає в категоріях загального, рівного та прямого виборчого права. Тому до принципів виборів (у повному обсязі їх змісту та юридичного прояву) належать також фундаментальні засади виборчого процесу, що відтворюють демократичну природу виборів як політичного інституту й забезпечують вільну участь громадян у виборчому процесі. Це принципи, які визначають порядок здійснення певних процедур та умови реалізації норм матеріального виборчого права при підготовці й проведенні виборів. Такі принципи є процесуальними або організаційними принципами місцевих виборів. Їх також називають організаційно-технологічними або принципами місцевого виборчого процесу – це принципи гласності, періодичності, відповідальних виборів, змішаного фінансування місцевої виборчої кампанії, інформаційного та матеріально-технічного забезпечення місцевих виборів.

Хоча й матеріальні, й процесуальні принципи мають вагоме значення в місцевій виборчій кампанії, саме з проблемами реалізації принципів матеріального виборчого права стикаються всі суб'єкти виборчої кампанії: принципами вільних, загальних, рівних, прямих та таємних виборів.

Принципи виборів до органів місцевого самоврядування	
Матеріальні принципи	Процесуальні принципи
Принцип вільних місцевих виборів	Принцип гласності й відкритості місцевих виборів
Принцип загальних місцевих виборів	Принцип періодичності місцевих виборів
Принцип рівних місцевих виборів	Принцип альтернативних місцевих виборів
Принцип прямих місцевих виборів	Принцип відповідальних місцевих виборів
Принцип таємного голосування	Принцип змішаного фінансування місцевої виборчої кампанії
	Принцип інформаційного та матеріально-технічного забезпечення місцевих виборів

2. Матеріальні принципи виборів.

Принцип вільних виборів означає, що участь у місцевих виборах є особистою справою кожного громадянина України, тому ніхто не може бути примушений до участі чи неучасті у місцевих виборах. Громадянам надається змога самостійно приймати рішення використати або не використовувати на виборах своє активне чи пасивне виборче право.

Конституційне закріплення демократичного положення про те, що носієм суверенітету й єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює її безпосередньо, а також через органи державної влади та органи місцевого самоврядування як невід'ємний компонент інституту вільних виборів встановлює право громадян України брати участь в управлінні справами держави як безпосередньо, так і через своїх представників, обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

У Конституції України містяться й інші положення, що стосуються інституту вільних виборів і конституційних принципів організації демократичного виборчого процесу, які отримали своє розкриття та розвиток у чинному законодавстві та покликані забезпечити реалізацію конституційного положення про право громадян на участь в управлінні державними справами.

У деяких державах існує обов'язковий вотум, тобто юридичний обов'язок виборця взяти участь у голосуванні. За його невиконання передбачаються штрафи (Австралія, Бельгія), позбавлення волі (Греція, Туреччина), штраф разом із позбавленням права обіймати протягом трьох років державні посади (Аргентина).

Принцип загального виборчого права є по суті формальним, оскільки фактично виборче право обмежене участю у виборах лише так званого «виборчого корпусу», тобто сукупністю громадян, які мають право голосу. У жодній країні світу право голосу не гарантується кожній людині без певних обмежень, хоча в деяких країнах вони зведені до мінімуму. Кожен виборець повинен відповідати ряду вимог, а у випадку невідповідності хоча б одній з них – його виключають зі складу виборців. Та все ж таки, виборче право визнається загальним, оскільки громадяни не можуть бути обмежені у виборчих правах ні з боку органів державної влади, ні з боку інших громадян. Лише закон може встановлювати обмеження у здійсненні виборчих прав. Такі обмеження називають виборчими цензами (кваліфікаціями).

Сукупність різних видів виборчих цензів становить собою *технічні, охоронні та дискримінаційні цензи*. Аналіз джерел виборчого права України надає змогу виділити дві групи цензів: *об'єктивні* (тобто встановлені законом про місцеві вибори) та *суб'єктивні* (абсентеїзм; неможливість брати участь у місцевих виборах за станом здоров'я, у зв'язку із тимчасовим перебуванням за межами територіальної громади; зайнятість). За всіма виборчими стандартами визнається існування так званого принципу уніфікованих обмежень на реалізацію активного, а особливо, пасивного

виборчого права. Такі обмеження, як правило, стосуються психічного здоров'я, стабільності фінансового статусу (позбавлення банкрутів пасивного виборчого права), суміщення посад у виконавчій та судовій гілках влади, цензу осідлості та ін.

Закон України «Про місцеві вибори» встановлює цілий ряд об'єктивних (технічних) цензів.

По-перше, загальне обмеження, що встановлює як Конституція, так і закони України, застосовується під час проведення будь-яких виборів і полягає в тому, що право брати участь у виборах надається лише громадянам України. З цього питання слід зазначити, що стосовно місцевих виборів існує рекомендація Ради Європи, яка знайшла закріплення в Європейській Хартії міст у вигляді принципу, який покладає на місцеву владу функції щодо забезпечення ефективної участі імігрантів у місцевому та політичному житті. Так, відповідно до п. 4.10.2 Хартії, містам запропоновано визнати право голосу, а також право бути обраними на місцевих виборах для іноземців, які на законних підставах проживають в країні протягом певного часу. Ця рекомендація Ради Європи певним чином знайшла висвітлення в п. 11.1 Хартії українських міст у вигляді визнання принципу забезпечення участі мешканців (до яких можуть належати й іноземці, якщо вони є членами територіальної громади, відповідно до ст.1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») у місцевому політичному житті правом вільного і демократичного вибору своїх представників.

Право голосу на виборах у місцеві органи за іноземцями визнає і Конвенція про участь іноземців в суспільному житті на місцевому рівні 1992 року, яка не набула чинності для України. Так, відповідно зі ст.6 Конвенції, кожному іноземцю може бути надано право голосувати та висувати свою кандидатуру на виборах у місцеві органи, за умов, якщо він відповідає тим правовим вимогам, що застосовуються і до громадян держави, та на законних підставах проживає на території держави протягом п'яти років до дня проведення місцевих виборів.

Відповідно до вимог національного законодавства це право може бути реалізовано через інші форми участі населення в здійсненні місцевого самоврядування: шляхом внесення місцевої ініціативи та приймання участі в громадських слуханнях згідно зі ст.ст. 9, 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997; або шляхом створення органів самоорганізації населення (відповідно до ст.14 Закону). Що ж до участі іноземців у місцевих виборах в Україні, на відміну від деяких держав, таке право національне законодавство не визнає, оскільки в Україні виборче право єдине.

По-друге, суб'єктивне активне виборче право відповідно до ст.70 Конституції України, мають усі громадяни України, які на день голосування досягли 18 років, за винятком осіб, визнаних судом недієздатними. Згідно зі ст. 16 чинного Цивільного кодексу України та ст. 39 нового ЦКУ, недієздатним визнається громадянин, який внаслідок душевної хвороби або недоумства не може розуміти значення своїх дій або керувати ними. Порядок

розгляду справ щодо визнання судом громадянина недієздатним визначають ст. 256 – 260 Цивільно-процесуального кодексу України.

Окрім існування універсальних обмежень виборчих прав громадян, реалізація принципу загального виборчого права на місцевих виборах має свої особливості, які закріплюють частини 2, 3, 4 ст.6 Закону про місцеві вибори.

Так, з одного боку, закон звужує коло громадян, які мають активні виборчі права на таких виборах, цензом осідлості. Це проявляється у тому, що право голосу на виборах до органів місцевого самоврядування мають громадяни України, які проживають на території відповідних сіл, селищ, міст, районів у містах. Та реалізація цього положення закону є проблематичною в тому випадку, коли громадянин постійно проживає на території тієї громади, де формується місцевий виборчий орган, а прописаний у місцевості іншої територіальної громади.

З іншого боку, – можливість реалізувати пасивні виборчі права має змогу ширше коло осіб, оскільки Закон про місцеві вибори встановлює нижчі вимоги щодо вікового цензу громадян порівняно з іншими видами виборів. Депутатом сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної ради, сільським, селищним, міським головою може бути обраний громадянин України, який має право голосу і на день виборів досяг 18 років. Такий вік пасивного виборчого права на місцевих виборах встановлено в ряді країн: Франції (обрання до муніципальних рад), Іспанії, Польщі, Болгарії. Зниження вікового цензу для реалізації пасивного виборчого права на місцевих виборах пояснюється емансипацією молоді та необхідністю залучення представників молодого покоління до участі в місцевому політичному житті.

По-третє, не мають змоги реалізувати пасивне виборче право ті громадяни, які не досягли визначеного законом віку, або не проживають у межах тієї адміністративно-територіальної одиниці, де формується виборчий орган.

Так, відповідно до ч. 4 – 6 ст. 6 Закону, яка встановлює вимоги щодо пасивного виборчого права, – це право визнається за громадянами України, які мають право голосу і на день виборів досягли 18 років. Закон не визнає такого права лише за громадянами України, що мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку. У практиці виборчого процесу постало питання: чи може бути обраний депутатом місцевої ради або сільським, селищним головою громадянин України, який не проживає на території відповідної громади? Взагалі ні Конституція, ні Закон про місцеві вибори не обмежують ознакою місця проживання право громадян бути обраними на місцевих виборах. До того ж, ч. 2 ст. 24 Конституції закріплює, що у громадян не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками місця проживання. Тобто будь-який громадянин України, що досяг віку 18 років, який навіть не проживає на території відповідної громади, у відповідності із діючим законодавством може бути обраний як депутатом місцевої ради, так і сільським, селищним, міським головою. На багатьох територіальних

виборчих комісіях виникало питання щодо застосування ч. 3 ст. 30 Закону про місцеві вибори. Вона передбачає, що рішення про реєстрацію кандидатів, які самовисунулися, приймається по виборчих округах на території яких вони проживають або працюють. Це положення Закону не тільки суперечить вимогам ст. 24, 38, 64, 70 Конституції України, але й самому Закону про місцеві вибори: ст. 6, 7, 28. Тобто, можна зробити висновок, що вищеназвана стаття не може застосовуватися за умови існування конституційної заборони обмеження пасивного виборчого права громадян за місцем проживання, роботи або навчання. Все це свідчить: по–перше, про недосконалість нашого законодавства щодо місцевих виборів; а по–друге, про необхідність введення додаткової вимоги щодо здійснення пасивного виборчого права на місцевих виборах: обмеження пасивного виборчого права за місцем проживання. Ця необхідність викликана не лише виявленою проблемою практичної реалізації положень Закону про місцеві вибори. Встановлення зазначених обмежень можна пояснити і тим, що участь осіб у здійсненні місцевого самоврядування, які довгий час або взагалі не проживають на відповідній території, навряд чи буде мати позитивні наслідки за відсутністю зацікавленості їх в житті цього населення. Це може призвести до обрання некомпетентних та невідповідальних депутатів місцевих рад або сільських, селищних, міських голів. А для того, щоб представники наших інтересів були компетентними в питаннях місцевого життя, і постає необхідність такої вимоги, як проживання на відповідній території.

Ценз осідлості при формуванні органів місцевого самоврядування застосовується в багатьох країнах світу. Так, у деяких країнах Латинської Америки для того, щоб бути обраним мером або радником муніципалітету необхідно або проживати не менше двох років, або бути народженим на території відповідного муніципалітету. У Великобританії, кандидати на обрання до місцевої ради повинні проживати чи розпоряджатися землею та іншою нерухомістю в окрузі протягом повних 12 місяців перед днем їх реєстрації як кандидатів, або мати на території округу основну чи єдину роботу протягом року.

Застосування *об'єктивних цензів* обмежує участь у виборах також і тих категорій осіб, вплив яких на місцеву політику може стати не тільки небажаним, але й взагалі злочинним. Існування таких цензів не порушує уявлення про справедливість. Такі об'єктивні цензи є охоронними.

Охоронні цензи встановлюють заборону в реалізації активного та пасивного виборчого права особам, які за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі, – на час перебування в цих місцях.

Задля вдосконалення законодавства України, зупинимося на такому положенні закону, як встановлення заборони брати участь у голосуванні тим особам, які позбавлені волі. У багатьох країнах існує конституційна заборона щодо участі у виборах осіб, які позбавлені волі, – на час перебування в цих місцях. Зокрема, такі положення містять Конституції Великобританії, Франції, Іспанії, Італії, Польщі, Болгарії. За федеральним законодавством Швейцарії взагалі передбачена можливість позбавлення виборчих прав на

строк від 2 до 10 років у разі скоєння злочину, що призводить до позбавлення волі. Більшість Конституцій країн СНД та Балтії також містять конституційну заборону щодо участі у голосуванні осіб, які за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі. Так, відповідні положення закріплені п. III ст. 56 Конституції Азербайджанської Республіки, ч. 2 ст. 27 Конституції Республіки Вірменія, ч. 2 ст. 64 Конституції Республіки Білорусь, п. 2 ст. 28 Конституції Грузії, п. 3 ст. 33 Конституції Казахстан, п. 3 ст. 32 Конституції Росії, ч. 2 ст. 89 Конституції Туркменістан, ч. 3 ст. 117 Конституції Республіки Узбекистан та § 58 Конституції Естонської Республіки.

За українським законодавством ця норма закону (у частині щодо реалізації активного виборчого права) є неконституційною, оскільки не відповідає ст. 70 Конституції України, де не визнається право голосу лише за тими громадянами, яких визнано судом недієздатними. Тобто, положення Закону стосовно цих осіб не повинні застосовуватися як неконституційні, а особи позбавлені волі можуть реалізовувати своє право голосу на виборах.

Як відомо, особи, які знаходяться в місцях позбавлення волі – відбувають там покарання. Слід нагадати, що суть покарання полягає в тому, що засуджений зазнає кари за вчинений злочин, тобто певних втрат і обмежень. Змістом покарання є позбавлення або обмеження прав і свобод особи. Це може виражатись, наприклад, в обмеженні пересування і спілкування з іншими членами суспільства. До того ж, особи, які знаходяться в містах позбавлення волі не мають інших політичних прав, які конституційно закріплені в Україні. Так, наприклад, їм заборонено приймати участь в мітингах, походах, демонстраціях. В такому разі, чому ці особи не можуть бути позбавлені таких політичних прав, як обирати, бо вони ж не мають права бути обраними. В такий спосіб не лише держава, але й суспільство в особі певної територіальної громади висловлювало б негативну реакцію на скоєний злочин. А виборчі права відносно зазначених категорій осіб не мали б одnobічний характер, який, нажаль, присутній цій групі прав відповідно з нормами чинного виборчого законодавства України.

Принцип рівності виборчого права означає, що всі громадяни, які відповідають вимогам закону про місцеві вибори, беруть участь у таких виборах на рівних засадах, тобто мають рівні права та повинні виконувати рівні обов'язки як виборці. Принцип рівності забороняє будь-які обмеження або пільги щодо виборчих прав залежно від походження, майнового стану, расової і національної приналежності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, політичних переконань, роду і характеру занять, які не передбачені законом.

Проблематичним у ряді країн є забезпечення цього принципу для жінок, права яких у ході виборчої кампанії або певним чином обмежуються, або взагалі не визнаються. Стосовно цього питання, слід зазначити, що норми українського законодавства про місцеві вибори не порушують принцип рівності щодо жінок, що знайшло закріплення в положеннях Конституції України (статті 21, 24, 71, 141), Закону про місцеві вибори (стаття 1) і Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (статті 3,4) та

відповідають вимогам міжнародного права: статтям I, II Конвенції про політичні права жінок 1953 року, ст. 4 Декларації про ліквідацію дискримінації щодо жінок 1967 року, та ст. 7. Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року.

Принцип рівності виборчого права передбачає і можливість виборця мати лише один голос, який формально відповідає голосу іншого виборця, що забезпечує однаковий вплив виборців на результати виборів. При цьому ні соціально-економічні, ні політичні фактори, а також особисті якості виборця й інші умови не повинні впливати на загальне положення громадянина як виборця.

Послідовне здійснення цього принципу має вагомим значення для осіб, що балотуються (обираються). Згідно з ч. 2 ст. 1 Закону про місцеві вибори встановлено рівні права не лише для виборців, але й для кандидатів. Визнано, що всі громадяни мають рівні можливості щодо висунення своїх кандидатур на місцевих виборах, крім того кандидати мають рівні можливості у проведенні виборчої кампанії. Закон гарантує неупередженість до кандидатів з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів.

Принцип рівності виборчого права передбачає також створення рівних можливостей для всіх кандидатів на відповідне забезпечення їх прав засобами масової інформації. Задля запобігання можливості порушити цей принцип, законодавством (ст. 38 Закону про місцеві вибори) заборонено кандидатам – працівникам (власникам) державних і недержавних засобів масової інформації: друкувати матеріали, брати участь у радіо- і телепередачах, які мають агітаційний характер або стосуються підготовки і проведення виборів; використовувати більше обсягу (часу), ніж визначено окружною (територіальною) виборчою комісією для інших кандидатів. Згідно зі ст. 33 зазначеного Закону, кандидати мають рівні права у виступах на передвиборних та інших зборах, нарадах, засіданнях, мітингах, безпосередньо пов'язаних з виборами.

Рівна вага голосів виборців та рівна норма представництва досягається шляхом утворення виборчих округів та виборчих дільниць з приблизно однаковою кількістю виборців, що і передбачає Закон про місцеві вибори (ст. 12; ч. 3 ст. 13).

Принцип прямого виборчого права означає, що кандидати на виборні посади у представницькі органи усіх рівнів обираються безпосередньо виборцями.

Вибори є найбільш поширеною формою прямого народовладдя. Конституція України визначає, що народне волевиявлення здійснюється через вибори та інші форми безпосередньої демократії (ст. 69 Конституції України). Наука конституційного права виокремлює дві основні форми народовладдя - безпосередня (пряма) і представницька (непряма) демократія.

Безпосередня демократія - це форма прямого народовладдя, що пов'язана зі здійсненням прямого волевиявлення народу України, територіальної громади чи іншої визначеної законом спільноти громадян.

Форми безпосередньої демократії - це способи здійснення влади народом України або його частиною, які виключають передавання владних повноважень будь-яким органам чи особам.

Формами прямої демократії є:

- вибори (ст. 69 Конституції України);
- референдуми (ст. 69 Конституції України);
- загальні збори громадян (ст. 8 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р.);
- місцеві ініціативи (ст. 9 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);
- громадські слухання (ст. 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Усі зазначені форми прямої демократії є важливими, проте вибори є одним із наймасовіших заходів, які організовує держава з метою утворення публічної влади. Сьогодні важко уявити демократичну державу, в якій би не проводилися вибори. Дійсно, шляхом виборів формуються найважливіші органи публічної влади - парламенти, органи місцевого самоврядування, заповнюються вакантні виборні посади глави держави.

Упродовж складного шляху становлення та історичного розвитку вибори набули якісно нових юридичних властивостей. Сьогодні вибори проводяться в більшості країн світу і є свідченням того, що в державі формально чи фактично існує демократія - влада народу, який є єдиним сувереном, представником верховної влади в державі.

Таємність голосування на виборах полягає в забороні зовнішнього нагляду і контролю за волевиявленням виборців у будь-якій формі, будь-якими засобами та будь-якими суб'єктами. Виборче законодавство не деталізує засобів і методів здійснення такого контролю - він може бути як державним, так і позадержавним, мати різні мотиви, здійснюватись у різних формах тощо. Проте мета будь-яких спроб порушити таємницю голосування одна: здійснити вплив на процес народного волевиявлення для спотворення його результатів.

Виборче законодавство України передбачає спеціальні організаційні заходи та процедури із забезпечення таємниці голосування, зокрема:

- кожний виборець голосує на виборах особисто. Голосування за інших осіб чи передання виборцем права голосу будь-якій іншій особі забороняється (наприклад, ст. 8 Закону України «Про вибори народних депутатів України»);
- виборчий бюлетень повинен мати таку форму, яка відкидає можливість установити, хто саме його заповнив (ст. 64 Закону України «Про вибори народних депутатів України»);
- голосування має проводитись у спеціально відведених та облаштованих приміщеннях, в яких обладнуються кабінети (кімнати) для таємного голосування (ст. 67 Закону України «Про вибори народних депутатів України»);

-бюлетені повинні заповнюватися виборцем особисто в кабіні (кімнаті) для таємного голосування. Під час заповнення виборчих бюлетенів забороняється присутність у кабіні (кімнаті) для таємного голосування інших осіб (ст. 69 Закону України «Про вибори народних депутатів України»);

-для випадків голосування за межами спеціально відведених приміщень (для голосування осіб, які за станом здоров'я не можуть прийти до приміщення для голосування) має бути передбачена така процедура, яка виключає порушення таємниці голосування або спотворення волевиявлення виборців (ст. 70 Закону України «Про вибори народних депутатів України»).

3. Процесуальні принципи виборів

Виборче право є сукупністю інститутів, норми яких регулюють зміст не лише суб'єктивного виборчого права громадян, але й містить формально-юридичні гарантії, умови та порядок здійснення виборчого права – виникає нагальна потреба розглянути процесуальні принципи місцевих виборів (організації й проведення місцевих виборів). Такими принципами є:

Принцип гласності й відкритості місцевої виборчої кампанії визначають, як один із найважливіших принципів демократизму, який полягає у невід'ємному праві кожного громадянина на отримання повної й правдивої інформації з будь-якого питання стосовно організації та проведення місцевих виборів, окрім тієї, розголошення якої порушує принцип таємного голосування.

Принцип гласності й відкритості виборчої кампанії проголошено ч. 2 ст. 1 Закону про місцеві вибори. Необхідність правової охорони реалізації інших принципів виборчого права обов'язково вимагає встановлення певних вимог й меж гласності при підготовці та проведенні місцевих виборів. Так, Закон про місцеві вибори (ст.ст. 15, 18, 20) встановлює, що виборчі комісії мають інформувати громадян про свою роботу, про утворення й межі виборчих округів та виборчих дільниць, про склад, місцезнаходження і час роботи виборчих комісій, про списки виборців, сповіщати виборців про висунутих кандидатів на обрання та про їх реєстрацію, про біографічні дані кожного. Принцип гласності також забезпечено введенням ст. 35 Закону у місцевий виборчий процес інституту спостерігачів (офіційних осіб, які контролюють перебіг виборів, стежать за дотриманням виборчого законодавства). Так, спостерігачами на місцевих виборах можуть бути уповноважені особи місцевих осередків політичних партій (блоків), громадських організацій, які забезпечують гласність місцевих виборів шляхом перебування на засіданнях виборчих комісій, при реєстрації кандидатів, на виборчих дільницях під час голосування, при підрахунку голосів, визначенні результатів виборів. Гласність забезпечено і вимогою Закону систематично публікувати в засобах масової інформації відомості про надходження та використання коштів виборчих фондів, а також обов'язкову офіційну публікацію результатів виборів за повним обсягом показників протоколів виборчих комісій всіх рівнів.

Принцип періодичності і обов'язковості виборів. Головна засада цього принципу політико-правова вимога: вибори в демократичній та правовій державі є єдиним легітимним засобом формування органів державної влади та місцевого самоврядування. Обов'язковість виборів передбачає, що компетентні державні органи повинні регламентувати час діяльності виборних органів місцевого самоврядування та забезпечити їх переформування на регулярній основі через виборчий процес, тобто забезпечити стабільність, поступовість і наступність у формуванні органів державної влади та місцевого самоврядування.

Принцип обов'язкових виборів у конституційному праві трактується не завжди однаково. Іноді, під обов'язковістю виборів розуміється те, що законодавством встановлено обов'язок для громадян брати участь у виборах. Водночас міжнародно-правові акти, що торкаються виборчих стандартів, визначають дещо інші підходи до розуміння принципу обов'язковості виборів. Обов'язковість виборів передбачає, що вибори є основним законним способом формування представницьких органів влади та передбачає, що органи, які повноважні призначати вибори, не мають права ухилятися від їх призначення в строки та порядку, передбаченому законодавством.

Принцип справжності виборів. Дотримання принципу справжніх виборів повинне забезпечувати виявлення вільно вираженої волі народу і приведення до її здійснення безпосередньо. Основними характеристиками справжніх виборів є: 1) реальний політичний плюралізм, ідеологічне різноманіття і багатопартійність, що здійснюються через функціонування політичних партій, 2) забезпечення вільного доступу виборців до інформації про кандидатів у депутати, політичні партії (коаліції) і процес виборів, 3) забезпечення вільного доступу кандидатів, політичних партій (коаліцій) до засобів масової інформації (ЗМІ) і телекомунікацій, 4) визначення термінів виборів таким чином, щоб учасники виборчої боротьби змогли розгорнути повноцінну передвиборчу агітаційну кампанію, 5) забезпечення рівних і справедливих умов для реєстрації кандидатів, списків кандидатів і політичних партій (коаліцій). Реєстраційні вимоги не можуть бути дискримінаційними. 6) можливість оскарження кандидатом чи політичною партією (коаліцією) результатів голосування в судах або інших законодавчо визначених органах.

Принцип справедливості виборів. Його суть – у створенні державою рівних умов для всіх учасників виборчого процесу. Даний принцип базується на таких положеннях проведення виборів: 1) загальне і рівне виборче право, 2) рівні можливості кожному кандидату в депутати чи кожній політичній партії (виборчому блоку) для участі у виборчій кампанії, у тому числі доступу до засобів масової інформації (ЗМІ) і телекомунікацій, 3) справедливе і гласне фінансування виборів, виборчої кампанії кандидатів, політичних партій (блоків), 4) чесність при голосуванні й підрахунку голосів, повне й оперативне інформування про результати голосування з офіційним опублікуванням усіх підсумків виборів, 5) організація виборчого процесу неупередженими виборчими органами, що працюють відкрито і гласно під

діючим суспільним і міжнародним спостереженням, б) швидкий і ефективний розгляд судами й іншими уповноваженими на те законом органами скарг про порушення виборчих прав і свобод громадян, кандидатів, політичних партій (блоків) у часових рамках відповідних етапів виборчого процесу, забезпечення права громадянина на звернення до міжнародних судових органів за захистом і поновленням своїх виборчих прав і свобод у порядку, передбаченому нормами міжнародного права. Згідно з даним принципом, у державі мають робитися кроки (насамперед, законодавчі), спрямовані на забезпечення жінкам справедливих (нарівні з чоловіками) можливостей у реалізації права вибирати і бути обраними до виборчих органів чи на виборні посади як особисто, так і в складі політичних партій чи блоків у порядку, передбаченому законодавчо. Справедливість виборів також має досягатися через створення однакових можливостей у висуненні кандидатів шляхом самовисунення, зборами виборців, політичними партіями (виборчими блоками) та іншими суспільними об'єднаннями й іншими суб'єктами права висунення кандидатів (чи списків кандидатів). Справедливий характер виборів забезпечується за рахунок доступу представників усіх політичних партій, акредитованих місцевих і закордонних спостерігачів, представників ЗМІ до всіх виборчих дільниць; таємного характеру голосування; відсутності перешкод для виборців зробити вибір; зручної форми виборчого бюлетеня; наявності відповідних урн для голосування; незалежного ставлення до залишків бюлетенів; беззастережності допомоги виборцям (якщо така потрібна); точного підрахунку голосів; ужиття відповідних заходів безпеки під час перевезення матеріалів виборів; безпристрасної охорони виборчих дільниць. Справедливі вибори означають офіційне оголошення їх результатів; неупереджене ставлення до будь-яких скарг, пов'язаних із виборами; неупереджені публікації про результати виборів у ЗМІ; визнання підсумків виборів усіма учасниками.

Принцип публічності та відкритості виборів. Загальновідомо, що розвиток демократії безпосередньо пов'язаний з рівнем та якістю інформованості та правової освіченості громадян. З цією метою Закон України «Про вибори народних депутатів України» (ст. 13) передбачає надання виборчими комісіями громадянам інформації про хід підготовки та проведення виборів. Виборчі комісії, зокрема, повинні інформувати про свій склад, місцезнаходження та режим роботи, основні права виборців, своєчасно ознайомлювати громадян зі списками виборців, з передвиборними програмами партій (блоків), об'єктивно висвітлювати хід підготовки і проведення виборів засобом масової інформації (ЗМІ), повідомляти населення про підсумки голосування і результати виборів. Положення цієї статті спрямовані на те, щоб забезпечити суб'єктам виборчого процесу право на інформацію. З цією метою представникам ЗМІ гарантується безперешкодний доступ на всі публічні заходи, пов'язані з виборами, на засідання виборчих комісій та на виборчу дільницю у день виборів. Виборчі комісії, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, посадові

та службові особи цих органів зобов'язані в межах своїх повноважень і компетенції надавати їм інформацію щодо підготовки і проведення виборів. Із свого боку ЗМІ зобов'язані об'єктивно висвітлювати хід підготовки та проведення виборів. Відповідно до статті 47 Закону України «Про інформацію» поширення відомостей, що не відповідають дійсності, тягне за собою юридичну відповідальність. Даний закон передбачає також порядок спростування такої інформації (ст. 56).

Вільне та всебічне обговорення програм партій (блоків). Принцип демократичної виборчої кампанії, який передбачає відсутність будь-яких перешкод для того, щоб неупереджено, об'єктивно та у різних аспектах вивчати, аналізувати та обговорювати програми партій (блоків). Даний принцип стосується права виборців вільно агітувати як «за» так і «проти» виборчих списків кандидатів у депутати.

Принцип неприпустимості зловживання свободою діяльності друкованих ЗМІ. Один з базових принципів організації діяльності друкованих засобів масової інформації (ЗМІ), який передбачений ст. 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні». Він означає, що ці ЗМІ не можуть бути використані для: поширення відомостей, розголошення яких забороняється статтею 46 Закону України «Про інформацію»: закликів до захоплення влади, насильницької зміни конституційного ладу або територіальної цілісності України; пропаганди війни, насильства та жорстокості; розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі; розповсюдження порнографії, а також з метою вчинення інших кримінально карних діянь. Забороняється також використання друкованих ЗМІ для втручання в особисте життя громадян, посягання на їх честь і гідність; розголошення будь-якої інформації, яка може призвести до вказання на особу неповнолітнього правопорушника без його згоди і згоди його представника.

Уніформізм (територіальна стандартизація). Принцип, який застосовується при організації виборів у деяких федеративних державах. Він передбачає конституційне закріплення однакового статусу для всіх суб'єктів федерації. Наприклад, конституція США надає кожному штату, незалежно від його розмірів, двомандатне представництво в Сенаті, а у Німеччині конституція передбачає мінімальну гнучкість числа представників кожної землі у Бундесраті – верхній палаті парламенту – залежно від різниці між кількістю населення різних земель. Проте виборче законодавство більшості країн-членів ЄС передбачає певні територіально орієнтовані винятки з правил.

Розведення виборів у часі. Практика проведення виборів різних органів влади у різний час. Є однією з умов забезпечення усвідомленого вибору. Розведення виборів у часі дозволяє зосередити більше уваги виборців, засобів масової інформації (ЗМІ) та спостерігачів на передвиборних планах і програмах претендентів. Крім того це дозволяє посилити контроль над ходом виборчої кампанії та діями кандидатів у депутати, що веде до мінімізації порушень, які існують в умовах одночасного проведення виборів. Однак

розведення виборів у часі означає додаткові витрати з державного бюджету, а також, на думку деяких аналітиків, може паралізувати політичне життя країни на весь період від виборів до виборів. Дана проблема є актуальною для України, де парламентські та місцеві вибори відбуваються одночасно. Об'єднання в часі місцевих виборів та виборів до Верховної Ради України до того ж ставить перед учасниками виборчої кампанії, виборчими комісіями та органами влади низку правових колізій, оскільки порядок проведення виборів регулюються різними законами. Злиття виборчих комісій, яке має місце у цьому випадку, перевантажує їхню роботу й послаблює контроль за виконанням рішень, збільшує імовірність порушень виборчого законодавства та відкриває простір для зловживань. Крім того можна стверджувати, що збіг парламентських і місцевих виборів негативно відбивається на активності та увазі громадян саме до кандидатів та програм на місцевому рівні. З іншого боку, розведення виборів у часі дозволить громадянам висувати більш конкретні запити до ймовірних кандидатів, ретельніше контролювати хід виборів та брати активнішу роль у передвиборній кампанії, що, у свою чергу, сприятиме становленню активістської політичної культури громадян, згуртуванню місцевих громад. При одночасному проведенні виборів також спостерігається суттєве навантаження на Державний та місцеві бюджети, розосереджується увага виборчих комісій щодо контролю за використанням коштів кандидатами в депутати різних рівнів.

Під принципом альтернативності розуміється висування як мінімум двох кандидатів на виборну посаду або участь у виборчому процесі як мінімум двох політичних партій.

Принцип неупередженості до кандидатів з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування зумовлює існування таких положень виборчого права, як звільнення кандидата від виробничих або службових обов'язків із збереженням за останні 3 місяці середньої заробітної платні (для кандидатів у депутати місцевих рад); кандидати під час виборчої кампанії не можуть бути звільнені з роботи, а також переведені на іншу роботу або посаду без їхньої згоди, притягнуті до кримінальної відповідальності, заарештовані або піддані заходам адміністративного стягнення, що накладається в судовому порядку без згоди Центральної виборчої комісії (стосовно кандидатів у народні депутати) і відповідної територіальної виборчої комісії (щодо кандидатів у місцеві ради).

До того ж, особи, які насильством, обманом, погрозами або в інший спосіб перешкоджають вільному здійсненню громадянином України права обирати та бути обраним, вести передвиборну агітацію, публічно закликають до бойкотування виборів, а також члени виборчих комісій, службові особи державних і громадських органів, які вчинили підробку виборчих документів, неправильно підраховували голоси, порушили таємницю голосування або допустили інше порушення виборчого законодавства, несуть відповідальність, передбачену чинним законодавством. До відповідальності притягуються також особи, які опублікували або в інший спосіб розповсюдили умисно неправдиві відомості про кандидата.

Принцип свободи агітації передбачає, що всі громадяни України, їхні об'єднання, трудові колективи, довірені особи кандидатів мають право вільно та безперешкодно обговорювати програми кандидатів, їхні особисті якості, а також платформи і програми тих партій, блоків, зборів, що їх висунули. При цьому дозволяється вести агітацію як за, так і проти кандидата в усіх засобах масової інформації. Кандидати також мають право на зустрічі з виборцями - як безпосередньо, так і через довірених осіб. Кандидати можуть здійснювати передвиборну агітацію в будь-яких формах і різними засобами.

Дотримання зазначених вище принципів дає можливість забезпечити проведення демократичних виборів, тобто таких, які б з великою точністю віддзеркалювали політичні погляди та уподобання виборців.

Принцип змішаного фінансування місцевої виборчої кампанії закріплений Законом України «Про місцеві вибори» (ст.ст. 51, 52) і полягає у фінансуванні роботи відповідних комісій за рахунок коштів Державного бюджету, які передаються у розпорядження Центральної виборчої комісії і фінансування передвиборної агітації, що здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету, у разі, якщо місцеві вибори були призначені Верховною Радою України. В усіх інших випадках місцеві вибори проводяться за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів, у чому, до речі, і полягає особливість фінансування місцевих виборів на відміну від інших виборів, що проводяться на території України, а також пояснюється їх змішаний характер фінансування. Окрім цього, як і інші вибори, місцеві вибори можуть фінансуватися також за рахунок коштів політичних партій, виборчих блоків партій, кандидатів, пожертвувань фізичних і юридичних осіб.

Принцип інформаційного та матеріально-технічного забезпечення місцевих виборів. Цей принцип полягає в обов'язковому поширенні відомостей про всі основні стадії місцевих виборів, їх учасників, зокрема в інформуванні населення про списки виборців, про біографічні дані і програми кандидатів (така діяльність, згідно зі ст.ст. 15, 20 Закону про місцеві вибори, покладається на відповідні виборчі комісії). Матеріально-технічне забезпечення місцевих виборів полягає у забезпеченні виборчих комісій приміщеннями, обладнанням, у виготовленні необхідної кількості кабін для голосування та скриньок, забезпеченні канцелярським приладдям, транспортом, засобами зв'язку, зберігання виборчої документації тощо.

Принцип відповідальних місцевих виборів полягає в можливості притягнення до відповідальності за порушення виборчого законодавства як посадових осіб і громадян, так і кандидатів у депутати, а також кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови.

РОЗДІЛ 3. ВИБОРЧІ ПРАВОВІДНОСИНИ

- 3.1. Поняття, сутність та структура виборчих правовідносин.
- 3.2. Класифікація виборчих правовідносин.
- 3.3. Суб'єкти виборчих правовідносин.
- 3.4. Виборчі обмеження (цензи) та привілеї.
- 3.5. Зміст виборчих правовідносин.

1. Поняття, сутність та структура виборчих правовідносин

Виборчі правовідносини - юридична система, через яку регламентується діяльність індивідуальних і колективних учасників виборчого процесу, пов'язаних з формуванням виборчих інститутів державної влади та місцевого самоврядування.

Правовідносини займають центральне місце в механізмі правового регулювання виборів.

Саме через них абстрактні приписи і формули виборчого законодавства отримують конкретне соціальне наповнення і реалізуються в поведінці учасників виборчого процесу. Беручи до уваги ту обставину, що правовідносини як категорія отримали глибоке і ґрунтовне висвітлення в юридичній літературі, можна було б припустити досить широке її використання і при аналізі правового регулювання виборів.

Однак увага дослідників виборчого права та законодавства зводиться переважно до природи виборчого права, внутрішньою будовою виборчого законодавства, суб'єктам виборчого процесу і гарантіям їх прав. Що ж до виборчих правовідносин, то вони, як правило, залишаються поза увагою, внаслідок чого за рамками сприйняття виявляється власне юридичний механізм реалізації норм виборчого права, що включає праворегулятивні, правозастосовні та правоохоронні функції держави в цій галузі суспільно-політичних змін.

Значення виборчих правовідносин для забезпечення реалізації публічного політичного виборчого права громадян важко переоцінити. Враховуючи характеристику, дану С.С. Алексєєвим правовідносинам як головного елементу механізму правового регулювання, можна стверджувати, що саме виборчі правовідносини:

по-перше, фіксують коло осіб, на яких в той чи інший момент поширюється дія окремих норм виборчого законодавства;

по-друге, визначають юридичну структуру поведінки, якому повинні або можуть слідувати суб'єкти виборчого процесу;

по-третє, є умовою для можливого приведення в дію спеціальних юридичних засобів забезпечення виборчих прав громадян та кореспондуючих їм обов'язків інших учасників виборчого процесу.

Все це свідчить про те, що виборчі правовідносини є універсальним засобом забезпечення стійкого зв'язку законодавства про вибори з виборчою практикою, служать єдиним способом накладення нормативної моделі

організації виборів на фактичні, що утворюють виборчу кампанію соціально-політичні процеси.

Як наслідок, правовідносини, що виникають на основі конституційних норм, характеризуються меншим ступенем конкретності, відсутністю суворої індивідуалізованої правового зв'язку їх учасників. Але разом з тим вони володіють підвищеним нормативним потенціалом, не тільки впливає на адресатів норм, але і надають прямий вплив на зміст і структуру супутнього ним законодавства. Дані відносини також відрізняє особливий, публічно-правовий статус, обумовлений значимістю об'єкта правового регулювання, визначальні вихідні підстави нормативно-правового забезпечення інших суспільних відносин. Фундамент всіх виборчих правовідносин становлять конституційні правовідносини, що складаються у зв'язку з реалізацією ст. 38 Конституції України, що передбачає виборчі права громадян. Вони не тільки припускають імперативну необхідність належного організаційного, матеріального, фінансового, законодавчого та іншого забезпечення виборчих прав російських громадян, але і безпосередньо виступають як публічно-правової основи всіх виборчих правовідносин.

Саме в конституційно-правовому відношенні, що опосередковують виборчі права громадян та кореспондуючі їм обов'язки держави, лежить соціально-політичний сенс всіх виборчих правовідносин, які є необхідною умовою для практичної реалізації виборчих прав в повсякденній діяльності громадян та інших учасників виборів.

Для з'ясування природи і соціального призначення виборчих правовідносин необхідно зупинитися на їх конститутивних ознаках. Виборчі правовідносини є різновидом правових відносин, і вони, безсумнівно, мають, всіма властивостями, характерними для будь-яких правовідносин. Разом з тим вони мають притаманні лише їм відмітні ознаки, які їх специфікують і дозволяють розглядати виборчі правовідносини як самостійний вид правових відносин.

Специфіка виборчих правовідносин визначається насамперед їх соціально-політичним змістом. По суті, саме через них реалізується передбачена ст. 5 Конституції України влада народу, вищим безпосереднім вираженням якої є референдум і вільні вибори. Юридично забезпечуючи практичну участь громадян у трансформації влади народу в державну і муніципальну владу за допомогою демократичних виборів, виборчі правовідносини фактично опосередковують відтворення влади в Україні, виступаючи тим самим найважливішим елементом юридичної основи формування та функціонування всіх інститутів системи представницької демократії.

Звичайно, не всі суспільні відносини, що складаються під час виборів, потребують інституціоналізації та юридизації. Деякі з них є виключно внутрішньою справою діючих на виборчій арені політичних сил і тому не врегульовані правовими приписами і не розраховані на перехід в розряд виборчих правовідносин. Так, способи пошуку різними політичними партіями і рухами партнерів з метою створення виборчих блоків, варіанти

підбору потенційних кандидатів та інші подібні дії не охоплюються виборчими правовідносинами, оскільки їх здійснення об'єктивно не вимагає правового регулювання.

Разом з тим було б неправильно ототожнювати змістовну сторону виборчих правовідносин тільки з юридично значущими аспектами виборів, обмежуючи тим самим можливі рамки їх існування безпосередньо виборчою кампанією. Видається, що публічна функція виборчих правовідносин не замикається на правове забезпечення організації та проведення виборів, а поширюється також і на створення належних умов реалізації виборчих прав громадян у період між виборами. Виходячи зі сказаного до їх числа можна віднести врегульовані виборчим законодавством відносини, пов'язані з функціонуванням системи постійного обліку виборців, впровадженням автоматизованих систем обробки та зберігання інформації про виборців і результати їхнього волевиявлення.

Виборчі правовідносини опосередковують повсякденну практичну реалізацію конституційного права громадян обирати і бути обраними до органів державної влади та органи місцевого самоврядування. Вони похідні від відповідного конституційно-правового відносини, розвивають і доповнюють його як при організації та проведенні виборів, так і в міжвиборчий період. Саме в рамках виборчих правовідносин створюються передумови для здійснення виборчих прав громадян і відбувається передача публічної влади від її носія і єдиного джерела виборним державним і муніципальним органам, їх посадовим особам.

Структура виборчих правовідносин визначається їх природою як публічно-правових відносин, що складаються у зв'язку і з приводу ротації та передачі публічної влади за підсумками виборів. Формально у вихідному варіанті їх учасники кваліфікують такі категорії суб'єктів виборчого процесу: виборці, кандидати, виборчі комісії та їх члени, виборчі об'єднання (блоки), спостерігачі, довірені особи. З одного боку, виборчі правовідносини не існують без таких дійових осіб, як виборці, кандидати та виборчі комісії, з іншого - наявність зазначених суб'єктів серед учасників правового відношення нерозривно пов'язане з тим, що і вони характеризуються саме як виборчі правовідносини.

Безсумнівно, головним суб'єктом виборчих правовідносин є виборці і кандидати, без яких неможлива реалізація права громадян обирати і бути обраними до органів державної влади та органи місцевого самоврядування. Вони виступають основними правомочними учасниками виборчих правовідносин, саме від них залежать структура, зміст і динаміка розвитку даного виду правовідносин, які в кінцевому рахунку забезпечують здійснення належних їм активних і пасивних виборчих прав. Однак не менше значення для поступального розгортання виборчого процесу має діяльність виборчих комісій, які покликані забезпечувати реалізацію і захист виборчих прав громадян. Правомірно розглядати виборчі комісії як основного зобов'язаного суб'єкта публічного права і публічних виборчих

правовідносин, без якого неможливі створення і функціонування організаційно-правового механізму виборів.

Говорячи про суб'єктної специфіці виборчих правовідносин, не можна обійти увагою питання їх юридичної структури. Під цим кутом зору виборчі правовідносини виявляють себе як комплекс і матеріальних, і процесуальних правових відносин. У літературі з цього питання визначається, що виборчі правовідносини виявляють себе насамперед як процесуальних відносин. Акцент на вторинний, процесуальний характер норм законодавства про вибори і виникаючих на їх основі виборчих правовідносин істотно обмежує розуміння політико-правової природи виборчих правовідносин.

Сама природа виборів і динамічний характер виборчих прав громадян припускають вчинення низки виборчих дій, що утворюють в сукупності виборчий процес, що вимагає належного правового забезпечення і виявляється зовні через численні і різноманітні процесуальні виборчі правовідносини, найважливіша особливість яких пов'язана зі способами їх юридичного захисту.

Пріоритет судового захисту виборчих правовідносин підкреслюється у нормативно-правових актах України та вказується на те, що суди зобов'язані організувати свою роботу (в тому числі і у вихідні дні) таким чином, щоб забезпечити своєчасний розгляд виборчих спорів. Крім того, слід мати на увазі, що тільки в судовому порядку можуть бути скасовані рішення виборчої комісії про результати виборів. Іншими словами, юридично значущі наслідки всієї сукупності виборчих правовідносин можуть бути переглянуті тільки на підставі судового рішення.

При аналізі відмінних особливостей виборчих правовідносин не можна ігнорувати і та обставина, що їх специфіка певною мірою зумовлюється нормами виборчого законодавства, що є первинним елементом правового впливу на складові виборчу кампанію суспільні відносини. Виборче законодавство забезпечує відтворення на демократичній виборній основі органів державної влади та органів місцевого самоврядування і є необхідною передумовою для здійснення громадянином конституційних виборчих прав. За відсутності виборчого законодавства неможливі існування і розвиток виборчих правовідносин, які виступають в якості обов'язкової умови реалізації виборчих прав громадян як при організації та проведенні виборів, так і в міжвиборчий період.

Зважаючи, що виборче законодавство не має уніфікованої юридичної структури, а охоплює собою комплекс норм різної галузевої приналежності, що виникають на його основі виборчі правовідносини характеризуються тісним єдністю і органічної взаємозв'язком у забезпеченні реалізації виборчих прав громадян, хоча, взяті окремо, вони можуть при цьому тяжіти до різних галузей російського права - конституційному, адміністративному, фінансовому, кримінальному, трудовому, цивільно-процесуального і деяким іншим.

Своєрідність виборчих правовідносин виявляється і в специфіці їх внутрішньої будови, структурної організації, тобто суб'єктів, змісту і об'єктів правовідносин.

2. Класифікація виборчих правовідносин

Володіючи єдністю специфічних ознак і маючи схожу внутрішню структуру, виборчі правовідносини разом з тим виявляються зовні в різних варіантах, виконують різні функції в механізмі правового регулювання виборів.

З цієї точки зору істотний інтерес представляє питання про їх класифікації. Типологія виборчих правовідносин можлива за різними підставами і дозволяє краще усвідомити їх роль у забезпеченні реалізації виборчих прав громадян.

Найбільш традиційним в юридичній науці є розподіл правовідносин на регулятивні та охоронні. Під цим кутом зору *регулятивні* виборчі правовідносини опосередковують правомірну поведінку їх учасників щодо здійснення наданих їм прав і покладених на них обов'язків, задають параметри позитивного розвитку організації і проведення виборів. Охоронні правовідносини носять вторинний характер по відношенню до регулятивних виборчих правових відносинам. Вони виникають у тих випадках, коли порушується нормальний перебіг регулятивних виборчих відносин, а основним їх призначенням служить відповідна реакція з боку держави, її органів і посадових осіб на утиск виборчих прав громадян, порушення встановлених процедур їх реалізації. Завдяки *охоронним* правовідносин вирішуються виборчі спори між різними учасниками виборчих кампаній, застосовуються заходи юридичної відповідальності до осіб, винних у порушенні виборчих прав громадян та перешкоджанні роботі виборчих комісій, їх членів.

У сукупності регулятивні і охоронні відносини досить повно розкривають картину правового опосередкування здійснення і захисту виборчих прав громадян. Поряд з ними представляється доцільним виділяти і правотворчі виборчі правовідносини, специфіка яких виражається насамперед у тому, що вони виступають засобом створення (зміни, скасування) самих норм права і в них реалізується державний інтерес, пов'язаний з потребами правового врегулювання суспільних відношень. Виходячи з цього існування правотворчих виборчих правовідносин обумовлено наділенням виборчих комісій повноваженнями з видання нормативних правових актів підзаконного характеру, що впливають на матеріальне, інформаційне, фінансове та інше забезпечення виборів. І хоча нормативність таких актів іноді піддається певному сумніву, не можна не визнати, що вони виконують допоміжну роль у правовому регулюванні виборчих дій, скоєних виборчими комісіями та їх членами, в інтересах реалізації прав громадян обирати і бути обраними до органів державної влади та органи місцевого самоврядування.

Зауважимо у зв'язку з цим, що наявність серед виборчих правовідносин (хоча і в обмежених межах) такого їх виду, як правотворчі відносини, рішучим чином відрізняє їх поряд з державними і адміністративними правовідносинами від інших видів правових відносин.

У виборчих правовідносинах можна розрізняти також матеріальні і процесуальні (процедурні).

Матеріальні виборчі правовідносини - встановлюють перелік виборчих прав громадян, юридичний зміст основних гарантій їх реалізації у виборчому процесі.

Процесуальні виборчі правовідносини - встановлюють юридичну процедуру здійснення прав і обов'язків учасників виборчого процесу, зміст виборчих дій на окремих його стадіях, а також дозволяють виборчі спори. Головним суб'єктом виборчих правовідносин є виборці, які виступають основними правомочними учасниками різних виборчих процедур і дій, і від яких залежить сенс виборів, як одночасно політичного та правового інституту.

Якщо матеріальні відносини безпосередньо забезпечують реалізацію виборчих прав громадян, якими вони наділені як єдині носії влади народу, то процесуальні виборчі відносини виникають у зв'язку з дотриманням юридичних процедур здійснення прав і обов'язків учасників виборів. Незважаючи на те що процесуальні відносини є похідними від матеріальних, вони займають домінуюче положення в загальній системі виборчих правовідносин. Обумовлено це тим, що матеріальні відносини не можуть мати місця без їх опосередкування відповідними процесуальними формами організації та проведення виборів.

Переважання процесуальних відносин є однією з відмінних особливостей виборчих правовідносин. Їх високу процентне співвідношення знаходить відображення на всіх стадіях і етапах організації та проведення виборів. Разом з тим не слід перебільшувати їх значення, оскільки вони нерозривно пов'язані з матеріальними виборчими правовідносинами і виконують по відношенню до них яскраво виражену забезпечувальну функцію.

Принципове значення має також типологізація виборчих відносин залежно від їх ролі в просторово-часовому забезпеченні виборчих прав громадян. За цим критерієм вони можуть бути поділені на відносини, пов'язані з організацією та проведенням виборів, і відносини, що опосередковують реалізацію виборчих прав громадян у міжвиборчий період. Якщо перший вид цих відносин знаходиться постійно в полі зору дослідників, то виборчі відносини в міжвиборчий період нерідко просто ігноруються, що, на перший погляд, може виглядати цілком природно.

Представляється, однак, що заперечення існування виборчих відносин у міжвиборчий період не враховує того факту, що лежать в основі виборчих відносин конституційні права громадян опосередковують корінні, принципові відносини і зв'язки між суспільством і його членами, державою і його громадянами. Тому, будучи реалізованими під час виборів в рамках

відповідних виборчих правовідносин, вони не припиняються і не виникають знову, а існують постійно; мають однаковий обсяг і зміст для всіх громадян; володіють особливим механізмом забезпечення. Саме цей механізм і знаходить конкретне відображення у виборчих правовідносинах, супутніх дотримання й захисту виборчих прав громадян у міжвиборчий період.

До числа таких відносин можна віднести різноманітні юридичні зв'язки, які виникають у міжвиборчий період і спрямовані на реєстрацію виборців, правове навчання виборців та організаторів виборів, запобігання порушень виборчих прав громадян, своєчасне призначення та проведення виборів. Ці виборчі відносини гармонійно доповнюють безпосередній процес організації та проведення виборів, забезпечують стабільний характер здійснення конституційного права громадян обирати і бути обраними до органів державної влади та органи місцевого самоврядування.

У сукупності виборчі правовідносини, які можуть бути класифіковані і за іншими підставами, утворюють основну «несучу конструкцію» механізму правового регулювання виборчих прав громадян та процесу їх реалізації. Саме через них існує і розвивається правова модель виборчої системи в Україні, освоюються і застосовуються на практиці її різні модифікації, забезпечується безпосереднє втілення в життя вимог виборчого законодавства.

3. Суб'єкти виборчих правовідносин

Виборчі правовідносини характеризуються широким колом учасників.

Однак загальним для всіх них є те, що в рамках даного виду правових відносин вони виступають як носії прав і обов'язків, пов'язаних з підготовкою і проведенням виборів до представницьких органів державної і муніципальної влади. Все розмаїття суб'єктів виборчих правовідносин може бути поділено на чотири основні групи - індивідуальні та колективні, політичні та адміністративні. Їх поєднання зумовлює складний склад виборчих правовідносин, їх зміст і структуру.

Первинну групу складають насамперед громадяни як основні носії виборчих прав і свобод, виступаючі у виборчих правовідносинах в якості виборців, кандидатів, зареєстрованих кандидатів, довірених осіб, спостерігачів і членів виборчих комісій з правом дорадчого голосу.

Наука і практика конституційного права розрізняє такі поняття, як «виборці» і «виборщики».

Виборці - це ті особи, які беруть участь у виборах, тобто це електорат (від лат. elector - той, хто обирає, виборець). Виборці, які голосують за конкретну політичну партію або її представника, називаються електоратом партії.

Виборщики - це обрані у першому турі виборів особи, які уповноважені остаточно обрати на виборну посаду конкретного кандидата за умов непрямих (двоступеневих або багатоступеневих) виборів, коли формування якогось представницького органу чи обрання посадової особи відбувається

шляхом подання виборцями своїх голосів не безпосередньо за кандидатів на виборну посаду, а за виборців другого ступеня - виборщиків.

До другої групи суб'єктів виборчих правовідносин необхідно віднести виборчі об'єднання та їх блоки, що представляють собою організаційно оформлені та зареєстровані в установленому законом порядку об'єднання громадян політичного характеру (політичні партії, політичні організації, політичні рухи). Виборчі об'єднання та їх блоки - колективний суб'єкт, наділений виборчими правами і чинний у виборчій кампанії як персоніфікований учасник виборів. Разом з тим слід мати на увазі, що на окремих етапах проведення виборів виборче об'єднання (блок) може реалізувати належні йому права не безпосередньо, а через своїх уповноважених представників.

У юридичній літературі висловлюється думка, що в якості особливого, уповноваженої суб'єкта виборчих правовідносин виступає народ як єдине суверен і носій влади в Україні, що володіє абсолютною правосуб'єктністю, в тому числі і у сфері формування органів державної влади та місцевого самоврядування. Представляється, проте, що з такою постановкою питання важко погодитися, бо народ, який представляє собою об'єднану єдиними історичними та територіальними ознаками найвищу соціальну спільність людей, може розглядатися в якості суб'єкта політичних відносин, що не вимагають формальної визначеності і обов'язкової юридичної персоніфікованості їх учасників.

Що ж стосується правових зв'язків і таких їх різновиди, як виборчі правовідносини, то в силу достатньої аморфності і відсутності зовнішньої правової відособленості навряд чи правомірно говорити про те, що право брати участь у вільних виборах відноситься до виключного відання народу.

Народ як соціально-політичний феномен є єдиним джерелом влади. Але передача цієї влади виборним державним органам та органам місцевого самоврядування здійснюється за допомогою реалізації належних не народу, а громадянам України виборчих прав. Не випадково саме вони виступають в якості головного адресата виборчого законодавства та є єдиними володарями конституційного права обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування. Крім громадян без їхньої участі неможливе існування виборчих правовідносин, оскільки інакше довелося б визнати, що цілі виборів можуть бути досягнуті за відсутності вільного волевиявлення безпосередніх володарів виборчих прав.

Третю групу суб'єктів виборчих правовідносин утворюють різні державні органи, органи місцевого самоврядування, засоби масової інформації, підприємства, установи, організації, а також їх посадові особи. Усіх їх об'єднує те, що в першу чергу в рамках виборчих правовідносин вони виступають в якості учасників, на яких покладено обов'язок сприяти здійсненню виборчих прав громадян за допомогою створення належних умов для організації і проведення виборів, запобігання порушень виборчого законодавства та залучення у разі потреби винних осіб до відповідальності.

Основну роль у цій групі суб'єктів виборчих правовідносин грають виборчі комісії. Безпосередньо на них покладається завдання забезпечення реалізації та захисту виборчих прав російських громадян, підготовки і проведення виборів. Державні органи, органи місцевого самоврядування, установи, підприємства, організації з державною участю, а також їх посадові особи зобов'язані сприяти виборчим комісіям у реалізації їхніх повноважень. Що ж до засобів масової інформації, то на них в рамках виборчих правовідносин покладаються обов'язки щодо забезпечення рівних можливостей проведення передвиборної агітації під час виборчих кампаній, а також з розміщення друкованої інформації виборчих комісій у порядку, встановленому законодавчими актами України.

Особливо необхідно зупинитися на участі у виборчих правовідносинах судових органів. Фактично вони виступають в якості універсального гаранта виборчих прав громадян стосовно будь-якому рівню виборів в Україні, має право розглядати будь-які виборчі спори за участю громадян, виборчих комісій та інших суб'єктів. При цьому судові органи наділені правом не тільки реагувати з ініціативи інших учасників виборчих правовідносин на порушення законодавства про вибори, а й в прямо передбачених нормами виборчого права випадках призначати вибори за заявами виборців, виборчих об'єднань (блоків), органів державної влади, органів місцевого самоврядування, прокурора.

Відмінною особливістю правового статусу виборчих комісій, державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, організацій, установ, засобів масової інформації, а також їх посадових осіб є те, що вони мають право брати участь у виборчих правовідносинах строго в рамках наданих їм повноважень і не можуть виходити за їх межі, якими б міркуваннями ні мотивувалася необхідність і доцільність подібного роду дій.

Ця обставина заслуговує самої серйозної уваги, так як виборчій практиці відомі випадки, коли державні органи та органи місцевого самоврядування всупереч наданої їм компетенції ухилялися від призначення виборів, скасовували і переносили вже призначені вибори, розпускали виборчі комісії. При цьому в обґрунтування своїх рішень вони, як правило, посилалися на те, що такі дії прямо не заборонені виборчим законодавством і, як наслідок, можуть мати місце в діяльності державних і муніципальних органів влади, їх посадових осіб. Представляється, що подібна аргументація не має нічого спільного з вимогами законодавства про вибори, не заснована на його утриманні, не враховує виключно дозвільний метод регулювання повноважень зазначених суб'єктів виборчих правовідносин, згідно з яким вони мають право здійснювати лише такі дії, які прямо віднесені до їх відання. В іншому випадку абсолютна розсуд і адміністративне свавілля цілком могли б претендувати на "законні" права в діяльності представників публічної влади в рамках виборчих правовідносин.

4. **Виборчі обмеження (цензи) та привілеї**

Коло осіб, за якими конституція та виборчі закони визнають виборчі права, обмежується так званими цензами (кваліфікаціями), тобто спеціальними умовами. При цьому цензи не повинні встановлюватися виборчим законом, якщо вони не передбачені в конституції або якщо конституція не передбачила можливості встановлення їх законом.

Особа, за якою конституцією або законом визнано право голосу, називається виборцем.

Сукупність виборців країни або територіальної одиниці називається їхнім виборчим корпусом (електоратом).

Розрізняють:

- юридичний виборчий корпус - сукупність виборців, внесених у списки (зареєстрованих);
- фактичний виборчий корпус - сукупність голосуючих виборців;
- потенційний виборчий корпус - сукупність усіх виборців як зареєстрованих, так і з певних причин не зареєстрованих.

Для виборчого права характерним є наявність виборчих цензів.

Виборчі обмеження (цензи). Офіційно визначені умови й ознаки, на підставі яких обмежується виборче право громадян. Виборчі цензи встановлювалися за наступними ознаками: володіння майном або розмір сплати податків (майновий (податковий) ценз), расова чи етнічна приналежність, походження (класовий ценз), стать (статевий ценз), освіта (ценз грамотності (освіти), термін осілості (ценз осілості), мова, віросповідання, політичні переконання, рід і характер занять (військовий ценз). Іноді законодавство встановлює деякі загальні обмеження щодо соціальної поведінки виборців. Наприклад, в законах деяких штатів США йдеться про те, щоб виборець мав «здоровий глузд», «добру вдачу» тощо. У конституції Італії 1947 р. припускається обмеження виборчих прав у випадках скоєння «негідних вчинків, зазначених у законі». Тут мається на увазі й невідповідна політична поведінка, зокрема різного роду зловживання на самих виборах. Хоча зараз у більшості країн світу виборчі цензи зведені до мінімуму, усе ж ніде право голосу не надається усім жителям. Щоб бути включеною до числа виборців, людина повинна: а) відповідати певним ознакам, «кваліфікаційним критеріям» – насамперед бути громадянином країни, досягти відповідного віку; б) не підпадати під категорію осіб, позбавлених виборчих прав у законодавчому порядку. Так, в палату представників конгресу США може бути обраним лише американець, який досяг 25-річного віку і є громадянином США не менше 7 років. Депутат обов'язково повинен проживати в виборчому окрузі, в якому він обирається. У Великобританії для кандидатів, що балотуються в палату общин британського парламенту передбачено ряд обмежень. Членами цієї палати не можуть бути: іноземці, судді, професійні кадрові працівники міністерств і центральних відомств, дипломатичні працівники, військовослужбовці, керівники публічних корпорацій (Бі-Бі-Сі, Незалежне телевізійне управління). Дані обмеження мають серйозні пояснення: перебування на

вказаних посадах потребує політичної безпристрастності, суддівської стриманості та інших якостей, які є несумісними з членством у парламенті. Разом з тим британська виборча система передбачає, що представники даних професій можуть бути обраними в палату общин, якщо вони підуть у відставку із займаних посад. Законодавство встановлює також обмеження для тих, хто скоїв кримінальні злочини й відбуває покарання. Закон України про вибори забороняє будь-які обмеження виборчого права, крім тих, які визначені в цьому законі. Так права на участь у голосуванні не мають особи, які визнані судом недієздатними (психічно хворими). Позбавлені такого права на відповідний період часу й ті, хто за вироком суду відбуває покарання. В Україні існують певні застереження щодо права бути обраними для таких категорій населення: військовослужбовці, судді та прокурори, державні службовці.

Ценз громадянства. Офіційне обмеження виборчого права на основі громадянства виборця. Один з небагатьох виборчих цензів, які на сьогоднішній день використовуються у всіх країнах. Національне виборче законодавство надає виборче право тим виборцям, які є громадянами даної держави. Вимога належності до громадянства пов'язана з тим, що виборче право – це найважливіша форма участі громадянина в управлінні державними справами. Сьогодні ця норма все частіше піддається критиці. Відповідно до демократичної ідеї участі кожного у власних справах варто було б визнати виборче право за кожним мешканцем держави, а не тільки за громадянами. Але такий підхід дотепер зміг затвердитися тільки в Європейському Союзі й лише відносно громадян Союзу. Так, до участі у виборах до Європарламенту, що проходили у 1979 р. на території Ірландії та Нідерландів, були допущені громадяни інших країн – членів ЄС. У Німеччині така норма стосується тільки комунальних виборів. З огляду на певні історичні обставини, викликані сецесією Ірландії у 1921 р., законодавство Великобританії надає право на участь у загальних виборах громадянам Ірландії, які проживають на території Сполученого Королівства. В Україні правом голосу володіють лише громадяни України, яким на день виборів виповнилося вісімнадцять років. Громадянами України є всі особи, які відповідно до ст. 1 Закону України «Про громадянство України» мають правовий зв'язок з Українською державою, що виражається у їх взаємних правах і обов'язках, які відповідно до Конституції України належать виключно громадянам держави. У виборах народних депутатів України мають право брати участь також громадяни, які проживають або перебувають в період підготовки й проведення виборів за межами України на законних підставах. Такі громадяни отримують документи, що дають право на виїзд з України та посвідчують особу громадянина України під час перебування за її межами, зокрема: закордонний паспорт громадянина України; посвідчення особи моряка чи посвідчення члена екіпажу. Лише за наявності цих документів громадяни України включаються до списків виборців на виборчих дільницях, утворених при дипломатичних та інших офіційних представництвах і консульських установах України за кордоном.

Отже, громадяни України, які виїхали з України з порушенням законного порядку виїзду за кордон позбавлені виборчого права, хоча ст. 70 Конституції України не передбачає обмеження права голосу залежно від підстав (законних чи незаконних) перебування громадянина України за межами України.

Віковий ценз. Офіційне вікове обмеження виборчого права громадян. Володіння правом голосу передбачає, що виборець спроможний мати свою думку з політичних питань і висловлювати її. Вважається, що така здатність формується з настанням повноліття. Вік сьогодні становить головний виборчий ценз. До 1960-х, навіть до 1970-х рр. віковий ценз становив переважно 21 рік. У більшості європейських країн віковий ценз було встановлено в межах 21-25 років. Такий підхід об'єктивно обмежував політичну активність молоді. Тільки в другій половині ХХ ст. динаміка суспільно-політичного життя призвела до зниження вікового цензу для активного виборчого права. У Великобританії право приймати участь у виборах з 18 років було встановлено в 1969 р., в США – у 1971 р., у Франції – в 1981 р., у Греції – в 1982 р. У чотирьох країнах – Бразилії, Кубі, Ірані та Нікарагуа встановлена ще нижча вікова межа для активного виборчого права. Так у Німеччині віковий ценз послідовно був знижений спочатку до 21 року, а потім до 18 років. Однак сьогодні в деяких федеральних землях Німеччини вік для участі в муніципальних виборах знижений уже до 16 років. Більше того, сьогодні пропагується фактично здійснюване батьками “дитяче виборче право”, з яким пов'язують надії на добродійний вплив на сімейне законодавство. Але через те, що в дійсності мова йде про подвійне або навіть багаторазове виборче право для батьків, а представництво як таке при ухваленні виборчого рішення не сумісне з принципами демократичного виборчого процесу, то шанси на ще більше зниження віку виборчої активності, мабуть, незначні. У Швейцарії та Японії віковий ценз і зараз дорівнює 20 рокам. Водночас і в наші дні зберігається різниця між віковим цензом для активного і пасивного виборчого права. Перший, за загальним правилом нижчий, ніж другий. Віковий ценз пасивного виборчого права встановлено в межах 23-25 років для депутатів нижніх палат парламентів і 30-40 років для верхніх палат. Наприклад, на виборах до нижньої палати парламенту Великобританії віковий ценз для активного виборчого права становить 18 років, для пасивного – 21 рік, у Франції, відповідно, - 18 і 23 роки, в Бельгії, Італії, Канаді, Нідерландах, США та деяких інших країнах – 18 і 25 років, Японії – 20 і 25 років. Водночас у Фінляндії і Швейцарії вікові цензи для активного і пасивного виборчого права збігаються. Це ж стосується і ФРН. Характерно, що на виборах до верхньої палати там, де вони обираються, віковий ценз для пасивного виборчого права звичайно вищий, ніж до нижньої. Так, в США правом бути обраними до палати представників наділені всі громадяни 25-річного віку, а до сенату – 30-річного. У інших країнах відповідні цензи дорівнюють: Бельгія і Італія – 25 і 40 років, Франція – 23 і 25, Японія – 25 і 40, Франція – 23 і 25, Японія – 25 і 30. У Італії навіть ценз для активного виборчого права до верхньої палати

вищий, ніж до нижньої, і дорівнює 25 рокам. У Корейській Народній Демократичній Республіці (КНДР) існує найнижчий у світі віковий ценз для обрання – 17 років, а найвищі показники спостерігаємо в Екваторіальній Гвінеї (45 років), Єгипті, Йорданії, Кувейті та Туреччині (30 років). У двох країнах встановлено і верхню вікову межу для обрання – 60 років у Екваторіальній Гвінеї і 75 років у Ірані. В Україні право обирати до органів влади мають усі її громадяни, яким на день голосування виповнилося 18 років, а бути обраним народним депутатом України – ті, хто на день виборів досяг 21 року. Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг 35 років. Передбачений вісімнадцятирічний вік (на день виборів) виборця встановлений безпосередньо Конституцією України (ст. 70). Це зумовлено тим, що саме з настанням зазначеного віку чинне законодавство України (зокрема Цивільний кодекс України) пов'язує набуття особою повної дієздатності, тобто здатності особи самій і на власний розсуд розпоряджатися своїми правами і нести відповідальність за вчинені дії. Такий вік вважається достатнім для того, щоб приймати обґрунтовані й усвідомлені рішення, які реалізуються в ході голосування, про делегування своєї влади своїм представникам. Визначений віковий ценз може бути підтверджений лише наступними документами: паспортом громадянина України, паспортом громадянина України для виїзду за кордон, тимчасовим посвідченням громадянина України, дипломатичним паспортом, службовим паспортом, посвідченням особи моряка, посвідченням члена екіпажу, віськовим квитком для військовослужбовців строкової служби. Дані документи, визнані законом також як такі, що підтверджують і громадянство виборця.

Ценз дієздатності. Офіційне обмеження виборчого права на основі недієздатності виборця. На основі ст. 2 Закону України «Про вибори народних депутатів України» не мають право голосу громадяни, визнані судом недієздатними.

Ценз осілості. Офіційне обмеження виборчого права на основі встановлення необхідності проживання протягом певного строку на території відповідного виборчого округу або адміністративної одиниці. Факт існування цензу осілості відповідає історично зумовленим поглядам на виборчий округ як на територіальну корпорацію, населення якої є певною спільнотою з єдиними інтересами. Але виборчі округи далеко не завжди збігаються з адміністративно-територіальними одиницями, котрі хоч якось могли б претендувати на визнання такими корпораціями. До того ж за часів революцій XVII-XVIII ст. територіальна організація більшості країн була докорінно змінена без урахування тих відповідних одиниць, що склалися історично. Однак ценз осілості у більшості випадків сьогодні залишається єдиним реальним виборчим цензом. Ценз осілості існує в багатьох країнах. Однорічний ценз осілості було передбачено наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. у законодавстві Австрії, Бельгії та Японії, а дворічний – Іспанії. У США він становить один місяць для участі у президентських виборах і від трьох місяців до одного року для решти виборів (конгрес, сенат, губернатора

та ін), в Австралії, ФРН і Японії – три місяці, в Бельгії та Франції – шість місяців, Канаді та Фінляндії – дванадцять місяців. Звичайно цей ценз зумовлює необхідність проживання протягом встановленого строку на території відповідного виборчого округу або адміністративної одиниці. У окремих країнах ценз осілості виражено у загальній формі. Наприклад, у конституції Ісландії сказано, що для участі в голосуванні на парламентських виборах потрібно проживати в країні не менше, ніж п'ять років. Аналогічний строк осілості для надання активного виборчого права встановлено в Норвегії, а для пасивного права тут він становить десять років. У Австралії, окрім тримісячного цензу осідлості у відповідному виборчому окрузі, запроваджено вимогу проживати в країні не менше, ніж півроку до початку складання виборчих списків. Іноді ценз осілості встановлюється в непрямій формі. Зокрема, у Великобританії до участі в голосуванні не допускаються ті громадяни, котрі хоч і мають виборчі права, але за місяць до дня виборів не були зареєстровані, у Ірландії для участі у виборах необхідно тільки “мати місце для сну”. В Україні бути обраним народним депутатом може той, хто проживає в Україні протягом останніх п'яти років, а Президентом України – хто проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років.

Військовий ценз. Офіційне обмеження виборчого права військовим. У Великобританії військові та поліцейські позбавлені права бути обраними до палати громад парламенту. Згідно з чинним тут законодавством вони зобов'язані дотримуватись політичного нейтралітету й автоматично втрачають роботу у разі висунення їхньої кандидатури до парламенту. Ця ж норма поширюється на державних службовців та церковних ієрархів. Подібна норма передбачена й у виборчому законодавстві України. Так, зокрема військовослужбовці Збройних Сил, Національної Гвардії, Прикордонних військ, Управління державної охорони, військ Цивільної оборони, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань (крім тих, хто проходить строкову військову або альтернативну службу), особи рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України позбавлені пасивного виборчого права. Щоб бути зареєстрованими кандидатами у депутати, їм необхідно подати до окружної виборчої комісії особисте зобов'язання про припинення виконання службових повноважень на період виборчої кампанії.

Статевий ценз. Офіційне обмеження виборчого права за статевою ознакою. Обмеження права участі у виборах жінкам. Тривалий час виборче право було суто «чоловічим» і не поширювалось на жінок. Ценз за ознакою статі був одним з найстійкіших обмежень виборчого права. Боротьба за скасування цього обмеження, яка розгорнулась в Європі та Америці, отримала назву суфражизм і лише після Другої світової війни призвела до емансипації жінок. Рівне право брати участь у виборах і чоловікам і жінкам вперше було запроваджене 1893 р. у Новій Зеландії. У період з вісімдесятих років XIX ст. і до Першої світової війни активне виборче право було визнане законодавством шести штатів США. На початку нашого століття емансипація жінок на виборах мала місце в Австралії, Норвегії та Фінляндії. Причому у

відповідних європейських країнах жінки могли не тільки голосувати, але й балотуватися на виборах. У США виборчі права жінки отримали лише в 1920 р., а в цілому ряді європейських країн і в Японії – після Другої світової війни, в Швейцарії – аж у 1971 р. Однак ще й досі жінки позбавлені виборчих прав у Кувейті.

Ценз грамотності (освіти). Офіційне обмеження виборчого права на основі освіти (грамотності) виборця. У Італії за конституцією 1848 р. необхідною умовою участі у виборах було вміння читати й писати. Ценз грамотності встановлювався і в конституції Португалії 1911 р. У Англії аж до сер. ХХ ст. існували окремі університетські виборчі округи, де професори користувалися подвійним виборчим вотумом. Ценз грамотності у деяких штатах США існував аж до 1970 р.

Класовий ценз. Офіційне обмеження виборчого права громадян на основі їх класової приналежності. Було характерним для комуністичних режимів. Так в Росії, після жовтневої революції, виборчим правом могли користуватись лише громадяни, «що отримували засоби до існування суспільно-корисною працею», а також солдати, матроси, починаючи з 18 років, причому місцеві ради на свій розсуд могли й понизити останню норму. Крім того з почуття «солідарності трудящих всіх націй» виборче право надавалося іноземним громадянам Росії, якщо вони належали до робітничого класу й не експлуатували найманої праці. Від участі у виборах були відсторонені особи, що застосовували найману працю з метою отримання прибутку; особи, що жили з нетрудових доходів (процентів з капіталу, прибутків від підприємств, доходів від нерухомого майна); торговці та комерційні посередники; монахи та служителі релігійних культів; співробітники колишньої поліції, жандармерії, а також члени царської родини. До того ж більшовики активно позбавляли виборчих прав й інші категорії виборців. При цьому вони користувалися положенням Конституції, яка дозволяла «керуючись інтересами робітничого класу в цілому», позбавляти прав «окремих осіб і окремі групи осіб, які користуються ними всупереч інтересам соціалістичної революції».

Виборчі привілеї (плюральний вотум). Практика надання окремим категоріям населення більшої кількості голосів порівняно з іншими виборцями. Підставами для надання таких привілеїв можуть бути майнове становище, величина сплати податків, освітній рівень, громадянство, сімейне становище, тощо. Дана практика застосовувалася у виборчому законодавстві деяких держав в минулому і є яскравим прикладом порушення принципу рівності виборчих прав.

5. Зміст виборчих правовідносин

Зміст виборчих правовідносин являє собою насамперед суб'єктивні права і юридичні обов'язки їх учасників.

Саме виборчі права та їх гарантії (як специфічна юридична різновид обов'язків) складають основний компонент змісту правовідносин. Через них визначаються моделі можливого і належного поведінки суб'єктів виборчої

кампанії. Разом з тим слід мати на увазі, що зміст правовідносини не одновимірною, має різні прояви. Тому цілком виправдано поряд з юридичним змістом правовідносини (єдність прав і обов'язків) розрізняти і матеріальне (фактичне) зміст.

Матеріальний зміст виборчого правовідносини безпосередньо індивідуалізує його серед інших, у тому числі аналогічних, правовідносин і виражається у фактичному поведінці суб'єктів виборчого правовідносини в межах представлених суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Матеріальний зміст нерозривно пов'язує виборчі правовідносини з реальними відносинами, фактично протікають в рамках виборчої кампанії, соціально-політичними процесами, в той час як юридичний зміст служить правовим засобом забезпечення відповідності матеріального змісту виборчих правовідносин вимогам законодавства, обслуговує механізм зв'язку юридичних і фактичних виборчих відносин.

Для **юридичного змісту** виборчих правовідносин характерно, що воно має уніфікований характер і не залежить від його учасників, а матеріальне утримання, навпаки, в кожному конкретному випадку серйозно відрізняється соціальним наповненням і за характером, і за структурою поведінки суб'єктів виборчого процесу.

В рамках виборчих правовідносин суб'єктивні права як елемент їх юридичного змісту переважно переломлюються крізь виборчі права громадян. Виборчі права представляють собою один із базових елементів, що формують конституційний статус особи. Термін «виборчі права» охоплює цілий комплекс самостійних, але одночасно взаємопов'язаних один з одним прав і свобод, і протиправне посягання на будь-яке з них автоматично створює посягання на конституційне право громадянина обирати та бути обраним, зокрема:

- 1) право обирати (активне виборче право);
- 2) право бути обраним (пасивне виборче право);
- 3) право брати участь у висуванні кандидатів (номінаційне виборче право);
- 4) право брати участь у передвиборній агітації;
- 5) право брати участь у спостереженні за проведенням виборів і роботою виборчих комісій;
- 6) право робити внески до виборчих фондів;
- 7) право на безперешкодний доступ до документованої інформації про себе (а також із списком виборців в цілому), на уточнення цієї інформації з метою забезпечення її повноти і достовірності;
- 8) право на участь у роботі виборчих комісій;
- 9) право на фінансування виборчої кампанії;
- 10) право на оскарження порушень виборчих прав громадян;
- 11) право брати участь в інших заходах, пов'язаних із виборами.

Цей перелік не є вичерпним і тому має відкритий характер. Перелічені похідні права від виборчого права здійснюються в порядку, встановленому

законом, зокрема, закон може встановлювати певні обмеження щодо здійснення цих прав окремими категоріями громадян.

Виборче право як можливість певної поведінки має багатий зміст. Правова можливість означає:

- 1) можливість брати участь у виборах (активне виборче право), можливість висувати своїх кандидатів на виборні посади (номінаційне виборче право) або можливість бути обраним (пасивне виборче право);
- 2) можливість бездіяльності при здійсненні активного, номінаційного або пасивного виборчого права;
- 3) можливість вимагати від зобов'язаних осіб створення належних умов для здійснення виборчих правових можливостей;
- 4) можливість носія виборчих прав звернутися за допомогою та захистом до держави.

Оскільки виборчі права є різновидом основних прав і свобод людини та громадянина, вони мають риси, які є характерними, з одного боку, усім суб'єктивним правам загалом, а з іншого – виступають носіями особливих (конституційних) ознак. Вихідним положенням для з'ясування юридичної природи виборчих прав служить те, що вони опосередковують відносини та зв'язки громадян з державою.

Особливі (конституційні) ознаки виборчих прав громадян України:

- 1) виборчі права виступають як елемент конституційного ладу, оскільки їх реалізація слугує основою механізму формування органів державної влади, а принцип демократичного порядку формування є найважливішим у будівництві органів державної влади;
- 2) виборчі права як різновид конституційних прав визначають основний напрямок та зміст діяльності державних органів. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини та громадянина є головним обов'язком держави, тому з цією метою створена і функціонує система виборчих комісій, основною метою яких є така організація виборів, коли забезпечується належне та своєчасне здійснення основних виборчих процедур, які визначають суть виборчого процесу, контроль за дотриманням вимог виборчого законодавства при здійсненні виборчих процедур іншими суб'єктами виборчого процесу;
- 3) виборчі права мають невід'ємний характер. Реалізація виборчого права можлива лише особою, яка є громадянином України, досягла відповідного віку і не визнана судом недієздатною, тобто виборчі права індивідуальні, їх реалізація не передбачає можливості видачі доручення для голосування або заповнення підписних листів на підтримку кандидатів сторонніми особами тощо, однак в окремих, передбачених законом випадках, виборцю може бути надана допомога для заповнення виборчого бюлетеня, але це не є порушенням принципу особистого голосування;
- 4) виборчі права громадян мають вищу юридичну силу, оскільки встановлюються Конституцією України, яка володіє такою юридичною властивістю, однак поточне виборче законодавство не обов'язково має бути

тотожним конституційним положенням, а має відповідати та не суперечити в принципі правам, які закріплені в Основному Законі;

5) виборчі права громадян, що реалізуються в конкретному правовідношенні, не припиняються і не виникають знову, а існують постійно, мають однаковий обсяг і зміст для всіх громадян, володіють особливим механізмом забезпечення. Відповідно, виборчі права та їх правове забезпечення не можуть бути обмежені тільки рамками певного виборчого процесу.

Виборче законодавство України, яке є важливою гарантією здійснення виборчих прав громадян, має бути орієнтоване на створення належних юридичних передумов реалізації та захисту їх електоральних можливостей не тільки під час організації та проведення виборів, а й у міжвиборчий період, що потребує уніфікації виборчого законодавства. Це стосується відносин, які пов'язані з організацією постійного обліку виборців, запровадженням автоматизованої системи збору, зберігання та обробки даних про виборців і результати їх волевиявлення, забезпечення безперервного характеру діяльності виборчих комісій у міжвиборчий період, правового навчання виборців та організаторів виборів тощо. Хоча відносини, що складаються у міжвиборчий період, носять допоміжний характер в інфраструктурі інституту виборів, але розвиток законодавства про вибори свідчить, що в сучасних умовах воно все активніше поширює свій вплив на відносини, які прямо не залучені до організації та проведення виборів, але, такі, що є необхідною складовою єдиної системи соціальних зв'язків, які забезпечують стабільний характер функціонування режиму підтримки та здійснення виборчих прав громадян;

б) виборчі права громадян виступають як комплексне явище, яке залучає до правового забезпечення різноманітні за природою, а також за методами і механізмами їх юридичної регламентації відносини, що регулюються нормами різних галузей права. Як наслідок, вони притягують до себе питання захисту електоральних прав і свобод громадян та відповідальності за їх порушення, які перебувають у пограничних площинах правового регулювання.

Досліджуючи безпосередньо виборчі права, не можна не зазначити, що у рамках виборчого процесу знаходять свій розвиток й інші основні права та свободи особи та громадянина, серед яких виділяються:

1) право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ч. 1. ст. 34 Конституції України) – виражається у праві на вільне і всебічне обговорення передвиборної програми кандидатів чи партій (блоків), їх політичних, ділових та особистих якостей, право на висловлення окремої думки членом виборчої комісії;

2) право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ч. 2 ст. 34 Конституції України), яке деталізують такі правові можливості: право брати участь у передвиборній агітації, право виборців на ознайомлення зі списком виборців для перевірки правильності внесених до списку відомостей, право

на ознайомлення із протоколом про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці;

3) право на об'єднання (ст. 36 Конституції України) – конкретизується у праві громадян створити виборчі блоки для участі у виборах;

4) право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи та демонстрації (ст. 39 Конституції України) – проявляється у такій правовій можливості, як проведення передвиборної агітації за допомогою зборів громадян, зустрічей з виборцями, проведення мітингів, походів, демонстрацій, пікетів, публічних дебатів, дискусій, «круглих столів», прес-конференцій та ін.;

5) право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб (ст. 40 Конституції України) – право оскаржувати рішення і дії (бездіяльність), які порушують виборчі права громадян; право виборчих комісій на звернення до відповідної робочої групи обліку виборців із запитом щодо уточнення відомостей про виборця;

6) право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41 Конституції України) – право надавати фінансову допомогу кандидату, політичній партії, виборчому блоку, право розпоряджатися коштами виборчого фонду;

7) право заробляти собі на життя працею, яку особа вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 43 Конституції України) – право збирати підписи виборців, право на добровільне, безоплатне чи оплатне особисте виконання громадянином робіт, надання послуг з підготовки до виборів;

8) право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ч. 5 ст. 55 Конституції України) – право брати участь у спостереженні за проведенням виборів, за роботою виборчих комісій.

Таким чином, поняттям «виборчі права громадян» охоплюється складний комплекс як конституційних, так і похідних від них інших прав і свобод людини та громадянина, що забезпечує вільний характер виборів до органів державної влади та місцевого самоврядування.

Обов'язки учасників виборчих правовідносин є похідними від виборчих прав громадян і являють собою встановлену законодавством міру належної поведінки, яка спрямована на забезпечення здійснення виборчих дій в інтересах правомочної особи. Юридичні обов'язки в основному покладаються на виборчі комісії, державні органи, органи місцевого самоврядування, покликані гарантувати реалізацію виборчих прав громадян шляхом створення необхідних для цього умов. Саме вони виконують обов'язки, пов'язані з призначенням виборів, освітою виборчих округів і виборчих дільниць, складанням списків виборців, реєстрацією кандидатів, забезпеченням вільного волевиявлення виборців, підрахунком голосів,

визначенням результатів виборів, притягненням до відповідальності осіб, винних у порушенні виборчих прав громадян.

На відміну від правомочного учасника виборчих правовідносин зобов'язана особа не переслідує при здійсненні різних виборчих дій власні цілі, а діє в інтересах носіїв виборчих прав. Це повністю відповідає змісту ст. 3 Конституції України, згідно з якою людина, її права і свободи є найвищою цінністю, а визнання, дотримання та захист прав і свобод людини і громадянина виступають найпершим обов'язком держави, її органів і посадових осіб. У цьому зв'язку обов'язки виборчих комісій, державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, по суті, набувають статусу гарантій виборчих прав громадян. Отже, юридичний зміст виборчих правовідносин цілком може бути охарактеризоване як стійкий правовий зв'язок виборчих прав громадян та їх гарантій.

Об'єкти виборчих правовідносин

Як об'єктів виборчих правовідносин фігурують предмети світу політики і публічної влади, які пов'язані з організацією її передачі за підсумками виборів шляхом реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків їх учасників.

Враховуючи, що виборчі правовідносини є похідними від конституційно-правових відносин, які опосередковують реалізацію права громадян обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, можна припустити, що об'єкти виборчих правовідносин також зумовлюються об'єктами конституційних правовідносин, якими виступають головним чином вищі соціальні цінності, визнані і закріплені в нормах Конституції України, що включають повновладдя і самоврядування народу, пріоритет прав і свобод людини і громадянина, багатопартійність і політичний плюралізм, принципи організації державної і муніципальної влади.

Разом з тим в рамках конкретних виборчих правовідносин їх головним об'єктом необхідно розглядати відтворення влади народу допомогою демократичних, вільних, періодичних і нефальсифікованих виборів. Без вирішення питання про владу виборчі відносини втрачають сенс, втрачають цільову спрямованість, а права і обов'язки їх учасників позбавляються практичного призначення.

Розглядаючи відтворення влади в якості генерального об'єкта виборчих правовідносин, не можна ігнорувати те, що, взяті окремо, вони можуть мати відокремлені об'єкти.

Об'єкти виборчих правовідносин є необхідним елементом їхньої внутрішньої структури, надають виборчим правам громадян та їх гарантіям предметну осмисленість, погоджують із реальними соціально-політичними процесами. Саме об'єкти зводять воедино суб'єктивні права і юридичні обов'язки учасників виборчих правовідносин, а вплив на них у рамках, передбачених виборчим законодавством, зумовлює діяльність суб'єктів виборчого процесу.

Таким чином, загальним об'єктом всього комплексу виборчих правовідносин є публічна влада. Конкретними об'єктами окремих виборчих правовідносин виступають виборчі дії. Їх послідовне виконання і утворює зміст виборчого процесу, що розуміється як розгорнута в часі і просторі упорядкована сукупність політичних, адміністративних, фінансових, інформаційних правовідносин, в юридичних рамках яких і через які реалізується політична правосуб'єктність громадян, і ширше - конституційна спадкоємність і легітимність виборних інститутів державної влади та місцевого самоврядування.

РОЗДІЛ 4. СТАДІЇ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

- 4.1. Підготовча стадія виборчого процесу.
- 4.2. Основна стадія виборчого процесу.
- 4.3. Агітаційна стадія виборчого процесу.
- 4.4. Заключна стадія виборчого процесу.

1. Підготовча стадія виборчого процесу

Виборчий процес складається з відповідних стадій, які послідовно переростають одна в одну, створюючи тим самим загальний безперервний процес формування представницьких органів та обрання посадових осіб.

До підготовчої стадії виборчого процесу можна віднести наступні етапи, пов'язані з підготовкою до дня проведення виборів: призначення дати виборів або оголошення про початок виборчого процесу; утворення виборчих округів; утворення виборчих дільниць; утворення виборчих комісій; складання списків виборців. Зауважимо, що така послідовність етапів прослідковується у всіх діючих виборчих законах.

Перший етап – призначення дати виборів, або оголошення про початок виборчого процесу у випадку, коли дата виборів визначена Конституцією України чи виборчим Законом України. Він різниться залежно від виду виборів. Так, вибори Президента України можуть бути черговими, позачерговими та повторними (ст.9 Закону). Вони призначаються Верховною Радою України на неділю, про день виборів Верховна Рада України повідомляє через засоби масової інформації. Ст. 103 Конституції України і ст. 10 Закону передбачає, що чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Президента України. Позачергові вибори проводяться в разі припинення повноважень Президента України (ст.108 Конституції України), а повторні призначаються Верховною Радою України за поданням ЦВК.

Вибори народних депутатів України можуть бути черговими, позачерговими, повторними та проміжними (ст.14 Закону). Чергові вибори народних депутатів відбуваються в останню неділю березня п'ятого року повноважень Верховної Ради України (ст.77 Конституції України). Позачергові вибори до Верховної Ради призначаються Президентом України. Рішення про проведення повторних та проміжних виборів приймає ЦВК.

Вибори депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів можуть бути черговими, позачерговими, замість тих депутатів і голів, які вибули, а також у разі утворення нової адміністративно-територіальної одиниці (ст.9 Закону). Рішення про проведення чергових і позачергових виборів депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів приймає Верховна Рада України, про проведення повторних виборів приймає відповідна територіальна виборча комісія. Рішення про проведення виборів депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів замість тих, які вибули, приймають відповідні ради. У разі утворення нової адміністративно-

територіальної одиниці таке рішення приймається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною, Київською, Севастопольською міською радою (ст.55 Закону).

Другий етап підготовчої стадії виборчого процесу - це утворення виборчих округів. В юридичній літературі під виборчим округом розуміють: територіальну одиницю, об'єднуючу виборців, які проживають в її межах; одиницю з встановленою в законодавстві або на основі закону чисельністю виборців, яка в органі влади представлена одним або декількома депутатами; встановлену законом територіальну одиницю, об'єднуючу визначену кількість населення, від якої обирається один депутат до складу Ради; просторову (національно-територіальну) одиницю, утворювану для проведення виборів; або територіальну виборчу одиницю для проведення виборів.

В залежності від кількості депутатів, яка обирається у виборчому окрузі, виборчі округи прийнято поділяти на одномандатні (уніномінальні, тобто однойменні, коли від кожного округу обирається один депутат) та багатомандатні (поліномінальні, тобто багатойменні, обираючи багатьох депутатів, навіть кілька десятків, і плюриномінальні, коли обирають декілька депутатів).

Вибори Президента України проводяться по єдиному загальнодержавному одномандатному виборчому округу, який включає в себе всю територію України. Для проведення виборів територія єдиного загальнодержавного одномандатного виборчого округу поділяється на 225 територіальних виборчих округів.

Для проведення виборів народних депутатів України (всього обирається 450 депутатів, з них 225 обирається в одномандатних виборчих округах на основі відносної більшості, а 225 - за списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва) ЦВК утворюються 225 одномандатних виборчих округів з приблизно рівною кількістю виборців у кожному окрузі. Орієнтовна середня кількість виборців в одномандатних округах визначається ЦВК на підставі даних центрального органу виконавчої влади з питань статистики, однак відхилення кількості виборців не може перевищувати, як правило, десяти відсотків орієнтовної середньої кількості виборців в одномандатних округах. До складу одномандатного округу можуть бути включені один або кілька районів, міст (обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення), районів у містах або їх частин. Не допускається утворення виборчих округів з територій, що не межують між собою (ст.16 Закону). Попередній Закон України "Про вибори народних депутатів України" 1997 року ще передбачав норму згідно з якою місцевості, в яких компактно проживають окремі національні меншини, не повинні були виходити за межі одного виборчого округу (ст.7 цього Закону). В діючому Законі дане питання не обумовлено, що є суттєвим упущенням. Територією багатомандатного загальнодержавного виборчого округу є вся територія України, а його

центром - місто Київ. Виборцями цього округу є всі громадяни України, які мають виборче право.

Виборчі округи для виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів утворюються відповідними територіальними виборчими комісіями (ст.12 Закону). Зокрема, вибори депутатів сільської, селищної, міської, районної у місті ради проводяться по одномандатних виборчих округах, на які поділяється вся територія відповідного села, селища, міста, району в місті (ст.2 Закону). Вибори сільського, селищного, міського голови проводяться по єдиному одномандатному виборчому округу, межі якого збігаються з межами села, селища, міста (ст.3 Закону). Вибори депутатів районної ради проводяться по багатомандатних виборчих округах, межі яких збігаються з межами відповідних сіл, селищ, міст районного значення, які є адміністративно-територіальними одиницями, що входять до складу цього району. Вибори депутатів обласної ради проводяться по багатомандатних виборчих округах, межі яких збігаються відповідно з межами районів та міст обласного значення, що входять до складу цієї області (ст.4 Закону). Рішення про загальний склад (кількість депутатських мандатів) місцевих рад, що мають обиратися, приймається відповідною радою поточного скликання. У випадку, коли рада поточного скликання у зазначений термін не визначиться щодо загального складу ради, яка має обиратися, він дорівнює мінімальній межі, встановленій статтею 5 Закону.

Третій етап підготовчої стадії виборчого процесу – утворення виборчих дільниць. Виборча дільниця – це територіальна (виборча) одиниця, утворювана для проведення голосування і підрахунку голосів на виборах.

Виборча дільниця може бути звичайною, спеціальною або закордонною. В залежності від кількості виборців виборчі дільниці поділяються на малі (з кількістю виборців до 500 осіб), середні (з кількістю виборців від 500 до 1500 осіб), та великі (з кількістю виборців понад 1500 осіб). Чисельність виборців на одній виборчій дільниці не повинна перевищувати 2500 осіб.

Звичайні виборчі дільниці утворюються окружними виборчими комісіями за поданням органів місцевої влади не пізніше як за 50 днів до дня виборів шляхом відповідного розподілу території яка входять до складу цього виборчого округу. Однією з головних вимог, якими мають керуватися окружні виборчі комісії при утворенні виборчих дільниць, є те, що ці дільниці повинні бути зручними для проведення голосування та підрахунку голосів. Окружна виборча комісія встановлює єдину нумерацію виборчих дільниць у межах територіального виборчого округу. Виборців своєчасно сповіщають про межі кожної виборчої дільниці з зазначенням місцезнаходження дільничної виборчої комісії та приміщення для голосування. Окружні виборчі комісії утворюють також спеціальні виборчі дільниці у стаціонарних лікувальних закладах, на суднах, які перебувають у плаванні під Державним Прапором України, на полярних станціях України, в санаторно-оздоровчих закладах, установах кримінально-виконавчої системи та інших місцях тимчасового перебування виборців з обмеженими

можливостями пересування.

Спеціальні виборчі дільниці утворюються таким чином, щоб виборці могли проголосувати, не порушуючи режиму перебування в закладі (установі). Не допускається утворення однієї виборчої дільниці для двох і більше закладів чи установ. У військових частинах (формуваннях) виборчі дільниці, як правило, не утворюються. Військовослужбовці голосують на звичайних виборчих дільницях, розташованих за межами військових частин (формувань). Спеціальна виборча дільниця на території військової частини (формування), дислокованої за межами населеного пункту на значній віддалі від нього, може утворюватись як виняток Центральною Виборчою комісією (ЦВК) за поданням відповідної окружної виборчої комісії на основі звернення командира такої військової частини (формування) до відповідної окружної комісії. ЦВК утворює закордонні виборчі дільниці при дипломатичних та інших офіційних представництвах і консульських установах України за кордоном, у військових частинах (формуваннях), дислокованих за межами України, за поданням Міністерства закордонних справ. У державах, де проживає чи перебуває не менше однієї тисячі громадян, які мають право голосу можуть бути утворені виборчі дільниці з приміщенням для голосування за межами приміщення офіційного представництва чи консульської установи України. Перелік держав, де проживає значна кількість виборців України, визначається ЦВК не пізніше 15 вересня року, що передує рокові проведення чергових виборів, за поданням Міністерства закордонних справ України. Рішення окружної виборчої комісії про утворення звичайних та спеціальних виборчих дільниць публікується у регіональних та місцевих, а рішення ЦВК про утворення спеціальних та закордонних виборчих дільниць у загальнодержавних та інших доступних українським громадянам за кордоном друкованих засобах масової інформації не пізніше як на п'ятий день після дня його прийняття.

Четвертий етап підготовчої стадії виборчого процесу - утворення виборчих комісій. Виборчі комісії – це спеціальні колегіальні виборчі органи, що утворюються для підготовки і проведення виборів до органів публічної влади, що обираються безпосередньо громадянами.

Згідно із статтею 6 Закону України «Про Центральну виборчу комісію» членів ЦВК призначає на посаду та припиняє їх повноваження Верховна Рада України за поданням Президента України. До складу комісії входять 15 членів. Кандидатури осіб на посади членів комісії попередньо обговорюються в депутатських групах і фракціях, а їх призначення проводиться за наявності висновків відповідного Комітету Верховної Ради України. Голова комісії, заступник та секретар обираються з числа членів комісії шляхом таємного голосування на її засіданні (вони, а також не менше третини інших членів комісії повинні мати вищу юридичну освіту). Після сформування комісії відповідно до цього Закону її персональний склад протягом року не можна змінювати більш як на одну третину. Комісія працює на постійній основі.

Під час виборів Президента України (ст.13 Закону) утворюються територіальні та дільничні виборчі комісії. Так, рішенням відповідно Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад утворюються територіальні виборчі комісії у складі голови, заступника голови, секретаря та членів комісії за поданнями партій (блоків), від яких зареєстровані кандидати у Президенти України, а також за поданнями кандидатів у Президенти України, які зареєстровані ЦВК від зборів виборців. Склад територіальної виборчої комісії формується шляхом обов'язкового включення (за наявності відповідних подань) по два представники від кожної партії (блоку), від якої (якого) зареєстрований кандидат у Президенти України, та по два представники від кожного кандидата у Президенти України, якого зареєстровано від зборів виборців. Представниками від партій (блоків) можуть бути члени цих партій (партій, що входять до складу блоку) або безпартійні.

Дільничні виборчі комісії утворюються сільськими, селищними, міськими (міст, де відсутні районні ради), районними в містах радами у складі голови, заступника голови, секретаря і членів комісії за поданнями партій (блоків), від яких зареєстровані кандидати у Президенти України, а також за поданнями кандидатів у Президенти України, які зареєстровані ЦВК від зборів виборців. Склад дільничної виборчої комісії формується шляхом обов'язкового включення (за наявності відповідних подань) по два представники від кожної партії (блоку), від якої (якого) зареєстрований кандидат у Президенти України, та по два представники від кожного кандидата у Президенти України, якого зареєстровано від зборів виборців. Представниками від партій (блоків) можуть бути члени цих партій (партій, що входять до складу блоку) або безпартійні.

Повноваження територіальних та дільничних виборчих комісій починаються з дня прийняття рішень про утворення комісій і закінчуються через десять днів після опублікування ЦВК повідомлення про результати виборів Президента України.

Під час проведення виборів народних депутатів України утворюються окружні та дільничні виборчі комісії (ст.18 Закону). Окружні виборчі комісії є юридичними особами. Вони утворюються ЦВК у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії у кількості не менше 12-ти і не більше 20-ти осіб за поданнями (не більш як на одну особу) центральних керівних органів партій (блоків) за умови, що партії (партії, що входять до блоку) зареєстровані в установленому законом порядку та мають (хоча б одна із партій, що входить до блоку, має) зареєстровані в установленому законом порядку організації у регіоні, визначеному в ч. 2 ст. 133 Конституції України, на території якого утворено відповідний одномандатний округ. До складу окружних виборчих комісій обов'язково включаються представники партій (блоків), які подолали чотирьохвідсотковий бар'єр на попередніх виборах народних депутатів України, та партій, які у поточному складі Верховної Ради України мають свої партійні фракції (фракції блоків), якщо ці партії відповідають умовам, передбаченим частиною першою цієї статті.

Представники інших партій (блоків) включаються до складу окружних виборчих комісій шляхом жеребкування, що проводиться ЦВК не пізніше ніж на третій день після закінчення строку внесення подань, зазначених у ч. 1 ст. 20 Закону. До складу окружної виборчої комісії можуть входити громадяни України, які мають право голосу і проживають у межах відповідного одномандатного округу або міста, на території якого розташований цей округ. Не можуть входити: кандидати у депутати, уповноважені особи партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу, довірені особи кандидатів у депутати, посадові та службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадяни, які утримуються в установах кримінально-виконавчої системи або мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку. Не зрозуміло однак чим обумовлено відсутність у діючому законі норми, яка б надавала право кандидатам, зареєстрованим в одномандатних округах теж подавати кандидатури своїх представників до складу окружних виборчих комісій.

Дільничні виборчі комісії не є юридичними особами (але мають власну печатку зразка, затвердженого ЦВК) і утворюються відповідними окружними виборчими комісіями у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії за поданням районного, міського (міськрайонного) чи вищого рівня осередку (організації) партії (осередків (організацій) партій, що входять до блоку) - суб'єктів виборчого процесу, кандидатів у депутати, зареєстрованих у відповідному одномандатному окрузі, крім випадків, передбачених ч. 9 та ч. 11 ст. 21 Закону. Дільнична виборча комісія утворюється у кількості не менше восьми осіб. На виборчих дільницях, де кількість виборців не перевищує 50-ти осіб, дільнична виборча комісія може утворюватися у складі голови, секретаря та двох - чотирьох членів комісії.

Дільнична виборча комісія на судні, яке в день виборів перебуває у плаванні під Державним Прапором України, на полярній станції України утворюється окружною виборчою комісією за місцем приписки судна, полярної станції за поданням капітана судна, керівника станції. Дільнична виборча комісія при дипломатичних та інших офіційних представництвах і консульських установах України за кордоном, у військовій частині (формуванні), дислокованій за межами України, утворюється ЦВК за поданням Міністерства закордонних справ України.

Повноваження окружної та дільничної виборчої комісії закінчуються через 10 днів після дня офіційного оприлюднення ЦВК результатів виборів.

Під час проведення місцевих виборів утворюються територіальні, окружні та дільничні виборчі комісії.

Територіальна виборча комісія утворюється відповідно сільською, селищною, міською, районною у місті, районною, обласною радою у складі голови, заступника голови, секретаря і 6-12 членів комісії. Пропозиції щодо кандидатур до складу територіальної виборчої комісії подаються на розгляд сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної ради сільським, селищним, міським головою, головою районної у місті, районної,

обласної ради (у разі відмови або неможливості здійснення ним цієї функції - посадовою особою, яка відповідно до Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” виконує його повноваження) з урахуванням пропозицій легалізованих відповідно до закону місцевих осередків політичних партій (блоків), громадських організацій, що діють на відповідній території, а також зборів виборців.

Загальною при формуванні територіальних, окружних та дільничних виборчих комісій є вимога, що голови, їх заступники та секретарі зазначених виборчих комісій не можуть бути членами однієї політичної партії (блоку).

Після утворення територіальної виборчої комісії її персональний склад не може змінюватися протягом року більш як на третину, крім випадків, передбачених статтею 23 цього Закону. Повноваження територіальної виборчої комісії припиняються в день призначення чергових виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів.

Окружні виборчі комісії утворюються радою або її виконавчим комітетом у складі голови, заступника голови, секретаря і 4-8 членів комісії. Кандидатури до складу окружних виборчих комісій подаються на розгляд ради або виконавчого комітету міським головою, головою районної у місті ради з урахуванням пропозицій легалізованих відповідно до закону місцевих осередків політичних партій (блоків), громадських організацій, що діють на відповідній території, а також зборів виборців відповідного виборчого округу. Строк повноважень окружної виборчої комісії закінчується після прийняття відповідною територіальною виборчою комісією рішення про реєстрацію депутата (депутатів) ради, обраного (обраних) по відповідному виборчому округу, а також сільського, селищного, міського голови.

Дільнична виборча комісія утворюється сільською, селищною, міською, районною у місті радою або її виконавчим комітетом у складі голови, заступника голови, секретаря і 5-11 членів комісії. На виборчих дільницях, де кількість виборців не перевищує 50 чоловік, дільничні виборчі комісії можуть утворюватися у складі голови комісії, секретаря і 1-3 членів комісії. Кандидатури до складу дільничної виборчої комісії подаються на розгляд ради або її виконавчого комітету відповідно сільським, селищним, міським головою, головою районної у місті ради з урахуванням пропозицій легалізованих відповідно до закону місцевих осередків політичних партій (блоків), громадських організацій, органів самоорганізації населення, що діють на відповідній території, а також зборів виборців. Строк повноважень дільничної виборчої комісії закінчується після прийняття відповідною територіальною виборчою комісією рішення про обрання депутатів ради, а також сільського, селищного, міського голови та їх реєстрацію.

П'ятий етап підготовчої стадії виборчого процесу – це складання списків виборців.

Список виборців - основний і єдиний документ, на підставі якого кожний виборець має право взяти участь у виборах, або можна сказати, що це документ офіційної реєстрації осіб, які мають право голосу.

Особа, яка має право голосу, називається виборцем, а всі виборці

держави іменуються виборчим корпусом (іноді електоратом). Розрізняють: юридичний виборчий корпус – сукупність виборців, внесених в списки (зареєстрованих); фактичний виборчий корпус – сукупність голосуючих виборців; потенціальний виборчий корпус – сукупність всіх виборців, як зареєстрованих, так і з якихось причин не зареєстрованих, але володіючих з формальної точки зору виборчим правом.

Світова практика знає два способи (системи) складання списків (реєстрації) виборців: обов'язкову (публічну або державну) реєстрацію і необов'язкову (особисту або добровільну). При системі необов'язкової реєстрації виборець сам повинен звернутися з відповідною заявою, якщо він хоче бути включеним у список виборців (Іспанія, Мексика, США, Франція). При системі обов'язкової реєстрації (Великобританія, Індія, Італія, ФРН, Канада, Швеція, Швейцарія, Німеччина, у пострадянських країнах) виборець автоматично включається в список при досягненні ним необхідного віку. Особам, включеним у список, видається спеціальна карточка виборця (часто – з відбитками пальців (Намібія) і фотографією, деколи з врахуванням можливості електронного голосування). Списки виборців бувають або постійними, і тоді вони переглядаються через 10-12 років, або періодичними, складаються до кожних виборів.

В Україні використовується обов'язковий (публічний чи то державний) порядок складання періодичних списків виборців. Наприклад, для проведення виборів Президента України (ст.20 Закону) списки виборців складаються по кожній виборчій дільниці виконавчими комітетами сільських, селищних, міських (міст, де немає районних рад), районних у містах рад або органами, що відповідно до закону здійснюють їх функції. Для проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів (ст.25-26 Закону) списки виборців складаються по кожній виборчій дільниці тими ж органами, тільки при складанні списків виборців для проведення місцевих виборів в законі конкретно вказано, що за формою, затвердженою Центральною виборчою комісією. Для проведення виборів народних депутатів України (ст.30-31 Закону) передбачено, що виконавчі органи сільських, селищних, міських (у містах, де немає районних у місті рад), районних у містах рад або органи (посадові особи), які відповідно до закону здійснюють їх повноваження, до 1 вересня року, що передує рокові проведення чергових виборів, складають загальні списки виборців, які проживають на території відповідного села, селища, міста, району в місті, на підставі відомостей про місце їх постійного проживання, за формою, встановленою ЦВК, а вже після утворення виборчих дільниць на основі цих списків складають списки виборців по кожній виборчій дільниці. Для складання загальних списків може використовуватися інформація про місце постійного проживання громадян, яку мають місцеві органи Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Державної податкової адміністрації України.

Незалежно від виду виборів військовослужбовці, які голосуватимуть на виборчих дільницях, розташованих за межами військових частин,

включаються до списків виборців по відповідних виборчих дільницях на підставі даних, поданих до органів, що складають списки виборців, командирами військових частин. Для забезпечення вільного волевиявлення військовослужбовцями строкової служби в день виборів їм надається відпустка не менш як на чотири години (ст.20 Закону України “Про вибори Президента України”, ст.30 Закону України “Про вибори народних депутатів України”).

На виборчих дільницях, утворених у стаціонарних лікувальних, санаторно-оздоровчих закладах, інших місцях тимчасового перебування виборців з обмеженими можливостями пересування, на суднах, що у день виборів перебувають у плаванні, на виборчих дільницях при представництвах України за кордоном, а також у військових частинах, розташованих за межами населених пунктів, списки виборців складаються за тією ж формою відповідними дільничними виборчими комісіями за поданням керівників відповідних закладів, капітанів суден, командирів військових частин тощо.

До списків виборців включаються всі громадяни України, які на день виборів досягли (досягнуть) вісімнадцятирічного віку, мають право голосу та на момент складання списку проживають на території відповідної виборчої дільниці. За відсутності відомостей про місяць і день народження громадянина вважається, що він народився 1 січня відповідного року. Громадянин може бути включений до списку виборців лише на одній виборчій дільниці.

2. Основна стадія виборчого процесу

Перший етап основної стадії - висування (номінація) кандидатів. У світі існує кілька способів висування кандидатів, які можна поєднати у такі групи: 1) самовисування через подання у відповідні органи заяви, підписаної самим претендентом (інколи потрібно, щоб така заява була скріплена підписами певної кількості виборців); 2) висування кандидата через офіційне подання від імені партії петиції, яку підписує певна кількість виборців; 3) висування кандидатів, здійснюване у такому самому порядку, що й обрання. Право висувати кандидатури на вибори можуть мати організовані групи, такі як політичні партії або так звані виборчі об'єднання; це можуть бути й створені спеціально з цією метою групи виборців.

Згідно з ст. 10 Закону України «Про вибори народних депутатів України» право висування кандидатів у депутати належить громадянам України, які мають право голосу. Це право реалізується ними через партії (блоки). Порядок висування і реєстрації кандидатів у депутати в Україні регулює Розділ VII даного закону. Закон не передбачає інших суб'єктів висунення, крім партій та виборчих блоків. Отже політичні партії є в Україні основними суб'єктами виборчого процесу. Для участі партій у виборах ключове значення має їх реєстрація, оскільки діяльність незареєстрованих політичних партій в Україні не допускається. До участі у виборах допускаються лише ті політичні партії, які були зареєстровані не менш ніж за рік до їх початку. Особа включена у виборчий список політичної партії

(блоку) повинна дати згоду на свою участь у балотуванні. Це має засвідчити свободу волевиявлення, прагнення відповідної особи щодо активної її участі у виборчому процесі шляхом балотування як кандидата в депутати. Закон надає право партії (блоку) висунути кандидатом у депутати як особу, яка є членом цієї партії (членом партії, що входить до блоку), так і позапартійного громадянина, який за законом має право бути обраним народним депутатом України. Цілком закономірно, що закон, надаючи рівні умови для висування кандидатів у депутати від партій (блоків), забороняє партіям, які входять до складу виборчого блоку, самостійно висувати кандидатів у депутати та входити до складу іншого виборчого блоку. Висування кандидатів у депутати розпочинається за сто дев'ятнадцять днів і закінчується за дев'яносто днів до дня виборів. Кількість кандидатів у депутати, що висуваються партією (блоком), не може перевищувати кількості депутатів, яка становить конституційний склад Верховної Ради України та не може бути меншою від вісімнадцяти осіб. Висування кандидатів у депутати здійснюється у вигляді виборчого списку кандидатів у депутати від партії (блоку), за формою, затвердженою Центральною виборчою комісією (ЦВК). Усі кандидати у депутати, висунуті партією (блоком), включаються до єдиного виборчого списку партії (блоку). Черговість кандидатів у списку визначається на з'їзді (зборах, конференції). Особа може бути включена до виборчого списку лише однієї партії (одного блоку). У протоколі з'їзду (зборів, конференції) партії, міжпартійного з'їзду (зборів, конференції) партій, що входять до блоку, зазначаються: дата його проведення, порядок денний, відомості про осіб, висунутих кандидатами у депутати (прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць і рік народження, громадянство, партійність, відомості про освіту, посада (заняття), місце роботи, місце проживання), підсумки голосування щодо виборчого списку кандидатів у депутати. Протокол підписується головуючим на з'їзді (зборах, конференції), а виборчий список кандидатів у депутати – керівником партії (керівниками партій, що входять до блоку). Вказані документи скріплюються печаткою партії (печатками партій, що входять до блоку). Про час і місце проведення з'їзду (зборів, конференції) партії або між партійного з'їзду (зборів, конференції) партій, що входять до блоку, щодо висунення кандидатів у депутати керівник партії (керівники партій, що входять до блоку) повідомляє у письмовій формі ЦВК не пізніше як за п'ять днів до дня проведення з'їзду (зборів, конференції). На такому з'їзді (зборах, конференції) за дорученням Голови ЦВК має право бути присутнім член ЦВК. Про час і місце проведення з'їзду (зборів, конференції) з метою висунення кандидатів у народні депутати не пізніше ніж за три дні до дня його проведення повідомляються також засоби масової інформації.

Другий етап основної стадії - реєстрація кандидатів. Визначена в часі процедура перевірки уповноваженими на те органами – виборчими комісіями – відповідності фактичного порядку висування кандидатів у депутати порядку, який встановлений законом; сукупність дій відповідних виборчих комісій щодо офіційного посвідчення юридичного права суб'єктів виборчого

процесу реалізувати своє пасивне виборче право в ході голосування виборців та встановлення результатів виборів.

В Україні термін на перегляд документів (у тому числі на невідповідність їх оформлення) складає п'ять днів. Після цього комісія зобов'язана або прийняти рішення про реєстрацію, або відмовити кандидатові чи партії в реєстрації.

Порядок реєстрації кандидатів у депутати визначається ст. 58 Закону України «Про вибори народних депутатів України». Реєстрація кандидатів у депутати остаточно визначає коло суб'єктів виборчого процесу. Лише після реєстрації вони мають можливість повною мірою розгорнути свою передвиборну діяльність, використовувати ті засоби, які надані їм законом (вести передвиборну агітацію). Реєстрація кандидатів у депутати можлива лише за умови надання Центральною виборчою комісією (ЦВК) переліку правильно оформлених документів, визначених законом: заяви про реєстрацію кандидатів у депутати, підписаної керівником партії (керівниками партій, що входять до блоку) та скріпленої печаткою партії (печатками партій, що входять до блоку); копії свідоцтва про реєстрацію партії (партій, що входять до блоку) та її статуту (статутів партій, що входять до блоку), засвідчених безоплатно Міністерством юстиції України після оголошення про початок виборчого процесу; витягу з протоколу з'їзду (зборів, конференції) партій про утворення виборчого блоку, засвідченого підписами керівників партій, що входять до блоку, та скріпленого печатками цих партій; угоди про утворення виборчого блоку (у разі висунення кандидатів у депутати блоком); витягу протоколу з'їзду (зборів, конференції) партії (міжпартійного з'їзду) про висунення кандидатів у депутати від партії (блоку); виборчого списку кандидатів у депутати від партії (блоку) за формою, затвердженою ЦВК; заяв осіб включених до виборчого списку партії (блоку), про згоду балотуватися кандидатом у депутати від цієї партії (блоку) із зобов'язанням припинити в разі обрання депутатом діяльність чи скласти представницький мандат, які відповідно до Конституції України та законів України несумісні з мандатом народного депутата України, та згоду на оприлюднення біографічних відомостей у зв'язку з участю у виборах, а також із зобов'язанням у разі обрання депутатом протягом місяця після офіційного оприлюднення результатів виборів передати в управління іншій особі належні їм підприємства, а також корпоративні права; автобіографій осіб, включених до виборчого списку партії (блоку), обсягом до двох тисяч друкованих знаків, що обов'язково повинні містити: прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік і місце народження, громадянство, відомості про освіту, трудову діяльність, посаду (заняття), місце роботи, громадську роботу (в тому числі на виборних посадах), партійність, склад сім'ї, місце проживання із зазначенням часу проживання в Україні, відомості про наявність чи відсутність судимості; передвиборної програми партії (блоку), викладеної державною мовою, обсягом до семи тисяч восьмисот друкованих знаків; декларації про майно та доходи; документа про внесення грошової застави; фотографій осіб, включених до виборчого списку партії (блоку).

Важливим аспектом процесу реєстрації кандидатів є визначення початку та закінчення подання відповідних документів до ЦВК. Відповідно до закону подання документів, є строк від початку висування кандидатів у депутати – за 85 днів до дня виборів і до закінчення подання документів до ЦВК. Загалом цей строк складає 25 днів. Як видно, у термінах реєстрації український досвід цілком збігається з досвідом країн Центральної та Східної Європи. Незважаючи на досить значну територію і порівняно велику кількість населення, українським комісіям для реєстрації учасників виборів виділяється час, аналогічний західному. Як окрему вимогу, що має забезпечити партії та блоки від необґрунтованої відмови в реєстрації з підстав неотримання повного переліку документів, необхідних для реєстрації, закон містить положення, за яким представнику партії (блоку) видається довідка про дату і час прийняття документів. Така довідка має обов'язково передбачати вичерпний перелік усіх прийнятих від партії (блоку) документів. Певні особливості щодо реєстрації кандидатів у депутати виникають в разі ненадання чи відкликання кандидатом у депутати згоди балотуватися кандидатом у депутати. У цих випадках застосовується вилучення кандидата у депутати з виборчого списку відповідної партії чи блоку. Відкликання кандидатом у депутати заяви про згоду балотуватися кандидатом у депутати можливе у будь-який час до дня реєстрації відповідного виборчого списку ЦВК. Момент отримання такої заяви ЦВК є моментом, з якого відповідна особа вважається вилученою з виборчого списку партії (блоку). ЦВК у триденний термін інформує партію (блок) про надходження такої заяви. Повторна заява кандидата у народні депутати про згоду балотуватися не приймається. Закон надає ЦВК 5-денний строк з моменту прийняття заяви про реєстрацію кандидатів та інших необхідних документів для ухвалення рішення про реєстрацію партії (блоку) або відмову в реєстрації. У триденний строк ЦВК, прийнявши рішення про реєстрацію, зобов'язана надати відповідним суб'єктам копії такого рішення, а також видати посвідчення кандидатів у депутати представників партії (блоку). Виборчі списки оприлюднюються в газетах “Голос України” та “Урядовий кур'єр”.

Третій етап - офіційне оголошення учасників виборчого процесу (кандидатів). В Україні поширення інформації про зареєстрованих кандидатів у депутати чи політичні партії (виборчі блоки) відбувається одразу після прийняття рішення про реєстрацію учасників виборчого процесу в газетах “Голос України” та “Урядовий кур'єр”. З одного боку, така практика є позитивною, оскільки дозволяє громадськості стежити за процесом реєстрації учасників виборчого процесу. Однак, з іншого боку, опублікування остаточних і найбільш повних матеріалів у певний час і в певному місці дозволить значно полегшити процес ознайомлення з учасниками виборів для тих, хто не володів інформацією протягом часу реєстрації кандидатів. Тим більше, що такий комплексний підхід дозволить швидше і легше повідомляти широку громадськість про зареєстрованих кандидатів чи партії (блоки).

3. Агітаційна стадія виборчого процесу

Особливістю третьої стадії є те, що у ній беруть участь вже, лише зареєстровані під час основної стадії, кандидати. Вона складається з сукупності заходів, що забезпечують ознайомлення виборців з кандидатами (у Президенти України, кандидатами у народні депутати України, кандидатами у депутати та на посади голів сільських, селищних, міських рад, кандидатами у депутати до Верховної Ради Автономної Республіки Крим), їх передвиборними програмами, можливість їх обговорення і проведення передвиборної агітації. В юридичній літературі переважно з цією стадією пов'язується вживання терміну “виборча кампанія”, під якою розуміють - політико-правову діяльність, пов'язану з формуванням органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Складовими виборчої кампанії називають формування команди претендента на виборне місце, розробку стратегії і тактики виборчої кампанії, підготовку передвиборної програми та організацію передвиборної агітації (політичної реклами). Водночас слід наголосити, що виборча кампанія не є самодостатнім чи ізольованим явищем в соціально-політичному житті країни, вона є лише певним кроком у розбудові громадянського суспільства і демократичної правової держави – мети усіх посткомуністичних держав, що стали на демократичний шлях розвитку, у тому числі й України.

Агітація – заклик до конкретних дій і вчинків: наприклад, голосувати за чи проти кандидата, або не голосувати взагалі. “Передвиборна агітація - це діяльність громадян, політичних партій, інших об'єднань громадян, колективів підприємств, установ і організацій, спрямована на формування громадської думки і поведінки виборців в інтересах конкретних кандидатів чи політичних партій”. Вона може здійснюватися у будь-яких формах і будь-якими засобами, що не суперечать Конституції України та законам України.

Основними формами ведення передвиборної агітації є: а) масові заходи передвиборної агітації – мітинги, збори, зустрічі з виборцями; б) використання поліграфічних матеріалів – плакатів, листівок, буклетів тощо; в) використання друкованих засобів масової інформації – газет і журналів; г) використання електронних засобів масової інформації – радіо і телебачення.

4. Заключна стадія виборчого процесу

До заключної стадії можна віднести наступні етапи: голосування; підрахунок голосів дільничними виборчими комісіями; встановлення підсумків голосування відповідними виборчими комісіями; встановлення та оголошення результатів виборів виборчими комісіями; реєстрація обраних кандидатів виборчими комісіями; у передбачених законом випадках – проведення повторного голосування, призначення повторних виборів.

Голосування – це безпосереднє волевиявлення виборців шляхом заповнення виборчих бюлетенів у спеціально відведених приміщеннях. Виборчий бюлетень – документ передбаченої законом форми, за яким проводиться голосування і здійснюється підрахунок голосів на виборчих

дільницях.

Виборче законодавство різних держав передбачає можливість використання офіційних (надрукованих державним поліграфічним підприємством) і неофіційних (надрукованих окремими кандидатами, політичними партіями або виготовлених безпосередньо виборцями) виборчих бюлетенів.

Бюлетені, які видають виборцям, за структурою можуть бути дуже простими чи й складними, містити лише назви партій або імена кандидатів у депутати, хоча трапляються й змішані варіанти.

Бюлетені є *категоричними* чи *порядковими*, а також можуть пропонувати вибір між окремими кандидатами або партіями чи водночас і кандидатами, і партіями. Категоричні бюлетені містять умову вибору одного кандидата або партії, а порядкові дають змогу виборцеві визначитися за складнішою схемою вибору. Наприклад, системи голосування в порядку надання переваги, системи альтернативного голосування і система з правом передання голосу іншому кандидатові допомагають виборцеві оформити вибір у формі списку, де біля прізвищ усіх кандидатів проставляють порядкові номери. Аналогічно представницьке голосування, голосування у два тури й окремі форми пропорційного голосування за списками дають виборцеві змогу розподілити свій голос між кандидатами від різних партій у другому турі голосування (голосування у два тури) або один виборець може віддати декілька голосів (представницьке голосування) чи вибрати кандидата, що не потрапив до партійного списку (система пропорційного представництва за відкритими списками). Деякі виборчі системи дають змогу використовувати порядкову та категоричну форми бюлетеня.

Хоча порядкові бюлетені, безперечно, дають виборцеві більшу свободу вибору, частіше використовують категоричні бюлетені. Система голосування за принципом відносної більшості, голосування без права передання голосу і голосування за відкритими партійними списками передбачають вибір між кандидатами за принципом “або/або”, а категоричний вибір між партіями притаманний пропорційним системам з голосуванням за закритими партійними списками і партійному варіантові системи представницького голосування.

Виборчі системи, коли виборець має більше одного голосу (змішані та паралельні виборчі системи) передбачають можливість розподілити голос виборця між кількома партіями. У цих випадках вибір у кожному окремому бюлетені, безсумнівно, категоричний. Загальний результат цих окремих бюлетенів дає порядковий вибір.

Виборчі бюлетені у виборчих системах

<i>Види бюлетенів</i>	<i>Кандидати у системах</i>	<i>Партії у системах</i>	<i>Кандидати і партії у системах</i>
Категоричний	відносної більшості (Канада); без передання	партійно-представницької (Сінгапур),	паралельної (Японія); відкриті списки

	голосу (Йорданія); відкриті списки (Фінляндія)	закриті списки (Намібія)	(Данія); змішаної (Німеччина)
Порядковий	альтернативної (Австралія); два тури (Франція); представницької (Мальдіви); з переданням голосу (Ірландія)	два тури (Малі)	панашаж (Швейцарія)
Обидва			З переданням голосу (австралійський сенат)

В деяких країнах законом передбачено можливість голосувати по пошті (Данії, Німеччині, Ірландії, Великобританії), а також по довіреності (в Бельгії, ФРН, Франції, Японії, Нідерландах).

Процедура голосування в Україні складається з ідентифікації виборця, отримання бюлетеня, голосування. Ідентифікація здійснюється через пред'явлення виборцем документа, який засвідчує його особу. Це необхідно, аби запобігти використанню голосу виборця кимось іншим, хто не занесений до списку виборців. Форму і текст (чи його зразок) виборчого бюлетеня та протоколів (вони є документами суворої звітності по яким після завершення голосування здійснюється підрахунок голосів на виборах) виборчих комісій по всіх видах виборів затверджує ЦВК.

Голосування проводиться в спеціально відведених приміщеннях, де обладнуються в достатній кількості кабінки або кімнати для таємного голосування, визначаються місця видачі виборчих бюлетенів і встановлюються виборчі скриньки (виготовляються за зразком, встановленим ЦВК) таким чином, щоб виборці при підході до них обов'язково проходили через кабінки або кімнати для таємного голосування. Вхід у кабінки або кімнати для таємного голосування, вихід з них, а також шлях від них до виборчих скриньок повинні бути в полі зору членів дільничної виборчої комісії, кандидатів і довірених осіб кандидатів та офіційних спостерігачів. Виборець може перебувати в приміщенні для голосування лише протягом часу, необхідного для голосування. Досвід минулих виборів показує, що доцільно напередодні дня голосування проводити (безпосередньо в приміщенні для виборів) детальний інструктаж з членами дільничних виборчих комісій про порядок роботи в день виборів, перевіряти знання ними своїх прав та обов'язків – це значно зменшує можливість допущення членами дільничних виборчих комісій помилок під

час проведення голосування та підрахунку голосів на дільниці (кожний повинен чітко знати, що саме він повинен робити).

На кожному етапі заключної стадії виборчого процесу виборчі комісії про результати своєї діяльності, незалежно від виду виборів, складають відповідні протоколи (про передачу чи отримання бюлетенів для голосування, підсумки голосування тощо). Підрахунок голосів та встановлення результатів виборів проводиться виборчими комісіями (дільничними, окружними, територіальними, ЦВК – залежить від того, який етап проходить).

Після закінчення голосування дільнична виборча комісія передає до окружної виборчої комісії попередні відомості про: кількість виборців, внесених до списку виборців на виборчій дільниці, на момент закінчення голосування; кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці, на момент закінчення голосування; кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені за місцем перебування; кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені на підставі відкріпних посвідчень.

Офіційне оприлюднення результатів виборів. У багатьох країнах не існує практики щодо встановлення терміну оприлюднення офіційних результатів виборів. Так, законодавство Латвії щодо виборів до Сейму лише констатує, що підрахунок голосів здійснюється протягом 6 місяців і видається окремим виданням, а в Молдові, навпаки, зазначається, що виборчий орган, який відповідає за визначення результатів виборів, публічно оголошує загальні результати, як тільки отримає всі необхідні дані від місцевих виборчих рад та територіальних дільниць. Аналогічно не визначається чіткий термін і в законодавстві Словаччини – Центральна виборча комісія (ЦВК) публікує остаточні результати виборів після підписання протоколу щодо результатів виборів. Однак водночас більшість країн таки встановлює більш чітку дату оголошення результатів – наприклад, Болгарія (результати голосування оголошуються через 3 дні після виборів, а публікуються в 7-денний термін), Литва (остаточні результати виборів оголошуються не пізніше як за 7 днів після виборів – публікуються в Інтернеті і в офіційному виданні), Македонія (Державна виборча комісія оголошує початкові результати виборів у члени парламенту за принципом пропорційності протягом 48 годин після отримання кількості голосів, здобутих окремими списками кандидатів). Закон України “Про вибори народних депутатів” встановлює порядок офіційного оприлюднення результатів виборів народних депутатів України. Він передбачає наступне: повноваження щодо офіційного оприлюднення результатів виборів віднесені до компетенції ЦВК, офіційне оприлюднення результатів виборів здійснюється у строк – не пізніш як на п’ятий день з дня встановлення результатів виборів, офіційне оприлюднення результатів виборів має здійснюватися в газетах “Голос України” та “Урядовий кур’єр”, офіційне оприлюднення результатів виборів є підставою для звільнення з роботи (посади), несумісної з депутатським мандатом, та прийняття рішення про припинення іншого представницького мандата особи, обраної депутатом.

Кримінальний кодекс України (ст. 158) передбачає відповідальність за завідомо неправильне оголошення результатів виборів. Крім того, в Україні є поширеною практика розповсюдження інформації про результати виборів уже в процесі підрахунку голосів. Таким чином, український громадянин може ознайомитись з приблизними результатами виборів вже на ранок наступного дня. Досвід України в цьому контексті може вважатись одним з позитивних досягнень у виборчому законодавстві України.

РОЗДІЛ 5. ВИБОРЧІ КОМІСІЇ: ЇХ СИСТЕМА ТА ФУНКЦІЇ

5.1. Центральна Виборча Комісія:

5.1.1. Правовий статус Центральної Виборчої Комісії.

5.1.2. Процедура призначення та склад Центральної Виборчої Комісії.

5.1.3. Повноваження Центральної Виборчої Комісії.

5.2. Територіальні виборчої комісії.

5.3. Окружні і дільничні виборчі комісії.

1. Центральна Виборча Комісія

1.1. Правовий статус Центральної Виборчої Комісії

Систему виборчих комісій, що здійснюють підготовку та проведення виборів депутатів, становлять:

- 1) Центральна виборча комісія;
- 2) окружні виборчі комісії;
- 3) дільничні виборчі комісії.

Виборчі комісії є спеціальними колегіальними органами, уповноваженими організувати підготовку та проведення виборів і забезпечувати додержання та однакове застосування законодавства України про вибори.

Повноваження виборчих комісій щодо підготовки та проведення виборів поширюються:

- 1) Центральної виборчої комісії - на всю територію України;
- 2) територіальної виборчої комісії - на територію відповідного територіального виборчого округу;
- 3) дільничної виборчої комісії - на територію відповідної виборчої дільниці.

Центральна виборча комісія (далі - Комісія) є постійно діючим колегіальним державним органом, який діє на підставі Конституції України, цього та інших законів України і наділений повноваженнями щодо організації підготовки і проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, всеукраїнського і місцевих референдумів в порядку та в межах, встановлених цим та іншими законами України.

Комісія очолює систему виборчих комісій та комісій з референдуму, які утворюються для організації підготовки та проведення виборів Президента України, народних депутатів України, всеукраїнського референдуму. Комісія здійснює контроль за діяльністю та консультативно-методичне забезпечення виборчих комісій, які утворюються для організації підготовки та проведення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, та комісій з місцевих референдумів.

Комісія є юридичною особою, має печатку із своїм найменуванням.

Основні принципи діяльності Комісії:

1. Комісія відповідно до своїх повноважень забезпечує дотримання передбачених Конституцією України та законами України принципів і засад виборчого процесу, реалізацію виборчих прав громадян України та права на участь у референдумі, однакове застосування законодавства України про вибори і референдуми на всій території України.

2. Комісія буде свою діяльність на принципах верховенства права, законності, незалежності, об'єктивності, компетентності, професійності, колегіальності розгляду і вирішення питань, обґрунтованості прийнятих рішень, відкритості і публічності.

Незалежність Комісії:

Комісія є колегіальним державним органом, який здійснює свої повноваження самостійно, незалежно від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб.

Комісія та її члени зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України, цим та іншими законами України.

Порядок утворення, склад, повноваження та організація діяльності Комісії визначаються Конституцією України, цим та іншими законами України.

Члени Комісії відповідно до цього Закону є посадовими особами.

Втручання будь-яких органів, посадових і службових осіб, громадян та їх об'єднань у вирішення питань, що належать до повноважень Комісії, не допускається, крім випадків, передбачених законами України.

Центральна виборча комісія в установленому порядку забезпечується законодавчими та іншими нормативно-правовими актами, прийнятими Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, а також офіційними матеріалами, що розповсюджуються центральними органами виконавчої влади та органами судової влади.

Гарантії незалежності Комісії у здійсненні своїх повноважень встановлюються Конституцією України, цим та іншими законами України.

Діяльність Комісії здійснюється відкрито і публічно. На засіданні Комісії мають право бути присутніми без дозволу чи запрошення Комісії кандидати на пост Президента України та їх довірені особи в загальнодержавному виборчому окрузі, кандидати в народні депутати України, уповноважені представники кандидатів на пост Президента України, уповноважені особи партій - суб'єктів виборчого процесу, уповноважені представники ініціативних груп всеукраїнського референдуму, а також офіційні спостерігачі від громадських організацій, іноземних держав, міжнародних організацій та представники засобів масової інформації.

На засіданні Комісії при розгляді заяви чи скарги мають право бути присутніми представники заявника, скаржника, суб'єкта оскарження та інших заінтересованих сторін.

Інші особи, крім зазначених у частинах другій та третій цієї статті, мають право бути присутніми на засіданні Комісії на запрошення або з дозволу Комісії, про що Комісією приймається відповідне рішення.

2.2 Процедура призначення та склад Центральної Виборчої Комісії

До складу Комісії входять 15 членів Комісії: Верховна Рада України призначає на посади та звільняє з посад членів Комісії за поданням Президента України.

У поданні Президента України про призначення на посаду членів Комісії враховуються пропозиції депутатських фракцій і груп, утворених у поточному скликанні Верховної Ради України.

Кандидатури осіб на посади членів Комісії попередньо обговорюються в депутатських фракціях і групах, а їх призначення проводиться за наявності висновків відповідного профільного комітету Верховної Ради України.

Із числа членів Комісії в порядку, передбаченому цим Законом, обираються Голова Комісії, два заступники Голови Комісії та секретар Комісії.

Голова Комісії, заступники Голови Комісії, секретар Комісії, а також не менше п'яти інших членів Комісії повинні мати вищу юридичну освіту.

Комісія працює на постійній основі. Член Комісії є державним службовцем.

Строк повноважень члена Комісії - 7 років.

Вимоги до членів Комісії:

Членом Комісії може бути громадянин України, який на день призначення досяг двадцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні не менше п'яти останніх років та володіє державною мовою.

Не може бути призначений до складу Комісії громадянин України, який має судимість за вчинення злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята в установленому законом порядку, чи на якого протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційних правопорушень або який визнаний у встановленому порядку недієздатним чи обмежено дієздатним.

Член Комісії не може бути народним депутатом України або мати інший представницький мандат, входити до складу інших виборчих комісій та комісій з референдумів, бути членом ініціативної групи всеукраїнського чи місцевого референдуму, займатися підприємницькою діяльністю, бути повіреним третіх осіб у справах Комісії, виконувати роботу на умовах сумісництва (крім наукової, викладацької та творчої діяльності), входити до складу правління чи інших виконавчих органів організацій, що мають на меті отримання прибутку. Член Комісії не може входити до складу органів виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування.

Член Комісії не може бути кандидатом у Президенти України, кандидатом у народні депутати України, депутати місцевої ради чи Верховної Ради Автономної Республіки Крим, кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови, їх довіреною особою, представником чи уповноваженою особою політичної партії, що беруть участь у виборах. При набутті членом Комісії зазначеного статусу Комісія

приймає рішення про зупинення його повноважень на період перебування у відповідному статусі.

Член Комісії, який до свого призначення на посаду був членом будь-якої політичної партії, на час здійснення своїх повноважень зупиняє членство у цій партії. Він не може брати участі в її діяльності чи виконувати доручення партії, будь-якого її органу або посадової особи.

Член Комісії перед вступом на посаду складає на пленарному засіданні Верховної Ради України присягу такого змісту:

Відмова члена Комісії скласти присягу тягне за собою скасування Верховною Радою України рішення про його призначення.

Комісія є повноважною з моменту призначення на посаду та складення присяги не менш як двома третинами її складу.

Члену Комісії після складення ним присяги видається посвідчення за підписом Президента України.

Обрання Голови Комісії, заступників Голови Комісії та секретаря Комісії:

Голова Комісії, заступники Голови Комісії, секретар Комісії обираються Комісією на її засіданні таємним голосуванням із числа членів Комісії.

Засідання Комісії з виборів Голови Комісії, заступників Голови Комісії, секретаря Комісії вважається повноважним, якщо на ньому присутні не менш як дві третини її персонального складу.

Вибори заступників Голови Комісії та секретаря Комісії проводяться після обрання Голови Комісії.

Кандидатури на посаду заступників Голови Комісії та секретаря Комісії пропонуються Головою Комісії.

Порядок обрання Голови Комісії, заступників Голови Комісії та секретаря Комісії встановлюється Регламентом Центральної виборчої комісії.

Організація діяльності Комісії:

Комісія приймає рішення з питань, що належать до її повноважень, після їх розгляду та обговорення на своїх засіданнях. Діяльність Комісії організовує Голова Комісії.

Порядок організації роботи Комісії визначається цим Законом, Регламентом Центральної виборчої комісії, а також іншими актами, що приймаються Комісією на виконання цього та інших законів України.

Регламент Центральної виборчої комісії, а також інші акти Комісії, зазначені у частині третій цієї статті, приймаються Комісією і затверджуються її постановами.

Засідання Комісії:

Основною організаційною формою діяльності Комісії є її засідання. На засіданні Комісії може бути розглянуто будь-яке питання, яке відповідно до цього та інших законів України належить до повноважень Комісії.

Засідання Комісії скликаються її Головою, а в разі його відсутності - одним із заступників Голови Комісії. У разі відсутності Голови або заступників Голови Комісії чи їх відмови скликати засідання Комісії воно

може бути скликане не менш як третиною членів Комісії з обов'язковим повідомленням усіх членів Комісії про час і місце засідання.

Засідання Комісії веде її Голова або, за дорученням Голови чи за погодженням між його заступниками, один із його заступників. У разі відсутності Голови та його заступників або невиконання ними з будь-яких причин своїх функцій Комісія обирає головуючого на засіданні із свого складу більшістю голосів від складу Комісії.

Засідання Комісії є повноважним за умови присутності не менш як двох третин передбаченого цим Законом складу Комісії.

Порядок денний засідання Комісії пропонує її Голова, а в разі його відсутності - головуючий на засіданні. Порядок денний засідання затверджується рішенням Комісії.

Комісія веде протокол засідання, який підписується Головою Комісії, а у випадках, передбачених частиною третьою цієї статті, - головуючим на засіданні Комісії, а також секретарем Комісії.

Рішення Комісії:

За результатами розгляду та обговорення на засіданні Комісії питання порядку денного Комісія ухвалює рішення у формі постанови.

З питань поточної внутрішньої діяльності Комісія може ухвалювати протокольне рішення.

Постанова Комісії повинна містити:

- 1) найменування Комісії;
- 2) найменування рішення Комісії;
- 3) дату та місце ухвалення рішення Комісії, порядковий номер постанови;
- 4) встановлені факти та підстави для ухвалення рішення Комісії, а також акти законодавства України, за наявності - рішення судових органів, якими керувалася Комісія при прийнятті рішення;
- 5) висновок Комісії.

Рішення Комісії приймається на засіданні Комісії відкритим голосуванням більшістю голосів від складу Комісії.

Член Комісії, присутній на її засіданні, який не погоджується з прийнятим Комісією рішенням, має право викласти окрему думку, яка в письмовій формі додається до протоколу засідання Комісії.

Рішення Комісії підписуються Головою Комісії або у деяких випадках головуючим на засіданні Комісії.

Рішення, прийняті Комісією, можуть бути змінені лише самою Комісією з власної ініціативи або на підставі рішення суду.

Рішення Комісії може бути оскаржене до суду в порядку, встановленому цим та іншими законами України.

Обов'язковість рішень Комісії

Рішення Комісії, прийняте в межах її повноважень, є обов'язковим для виконання всіма суб'єктами відповідного виборчого процесу чи процесу референдуму, в тому числі відповідними виборчими комісіями і комісіями з референдумів нижчого рівня, а також органами виконавчої влади, органами

місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності та громадянами України.

У разі якщо рішення Комісії передбачає вжиття певними особами заходів для його виконання, про вжиті заходи на виконання рішення повинно бути повідомлено Комісію у встановлений нею строк.

Керівники, інші посадові чи службові особи органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій, інших об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій, виборчих комісій та комісій з референдуму в порядку, передбаченому законодавством, зобов'язані на запрошення Комісії прибути на її засідання, надавати необхідні відомості і матеріали, відповідати на запитання.

У разі виявлення у процесі розгляду питання на засіданні Комісії ознак вчинення злочину чи іншого правопорушення Комісія приймає рішення про звернення до відповідних правоохоронних органів та передає їм відповідні матеріали. Правоохоронний орган, якому передані вказані матеріали, повідомляє Комісію про результати розгляду звернення чи вжиті заходи у встановлений законом строк.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, а також державні підприємства, установи і організації зобов'язані сприяти Комісії та її членам у здійсненні ними своїх повноважень.

Невиконання, неналежне, несвоєчасне виконання рішень Комісії тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

2.3 Повноваження Центральної Виборчої Комісії

Відповідно до ст. 17 ЗУ «Про Центральну виборчу комісію України» до загальних повноважень Центральної виборчої комісії відносяться:

1) забезпечує реалізацію і захист виборчих прав громадян України та права на участь у референдумах;

2) забезпечує дотримання передбачених Конституцією та законами України принципів і засад виборчого процесу та процесу референдуму;

3) здійснює контроль за додержанням вимог законодавства України про вибори і референдуми;

4) забезпечує однакове застосування законодавства України про вибори і референдуми на всій території України;

5) здійснює консультативно-методичне забезпечення діяльності виборчих комісій та комісій з референдумів, приймає обов'язкові для використання в роботі виборчих комісій та комісій з референдумів роз'яснення і рекомендації з питань застосування законодавства України про вибори і референдуми;

6) готує пропозиції щодо вдосконалення законів з питань проведення виборів та референдумів;

7) звертається в разі необхідності до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції України, законів України або

окремих їх положень з питань, що стосуються організації підготовки та проведення виборів і референдумів в Україні;

7-¹) встановлює систему територіальної організації загальнодержавних виборів шляхом утворення територіальних виборчих округів та виборчих дільниць з особливостями, визначеними відповідним законом про вибори;

8) є розпорядником Державного реєстру виборців, забезпечує його ведення та функціонування відповідно до закону;

9) здійснює контроль за дотриманням політичними партіями, іншими суб'єктами виборчого процесу та процесу референдуму вимог законодавства про вибори і референдуми;

10) забезпечує на виборах і референдумах акредитацію офіційних спостерігачів від іноземних держав та міжнародних організацій відповідно до закону, видає їм посвідчення;

11) здійснює заходи щодо підвищення правової культури учасників виборчого процесу та референдумів;

12) публікує інформацію про підготовку та проведення виборів і референдумів в Україні, матеріали про свою діяльність, а також інші матеріали, що стосуються виборчого процесу;

13) здійснює інші повноваження, передбачені законами України.

Крім того, відповідно до законів України про вибори і референдуми окремими статтями викладені повноваження, що стосуються організації підготовки і проведення виборів Президента України, виборів народних депутатів України, всеукраїнського референдуму, виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів та місцевих референдумів.

При визначені спеціальних повноважень Центральної виборчої комісії України у законі передбачається, що їх обсяг визначатиметься як Законом України «Про Центральну виборчу комісію», так і відповідно Законами України «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України», «Про місцеві вибори».

Повноваження Комісії щодо організації підготовки і проведення виборів Президента України та виборів народних депутатів України передбачають організацію підготовки і проведення виборів. ЦВК оголошує початок процесу виборів, крім того очолює систему виборчих комісій, які утворюються для проведення виборів, спрямовує та контролює їх діяльність. Утворює і формує територіальні виборчі округи з виборів. Здійснює повноваження територіальної виборчої комісії для закордонного виборчого округу, публікує постанови Комісії та іншу інформацію стосовно виборів у випадках, передбачених законом.

Також до повноважень ЦВК належить контроль за цільовим використанням коштів, виділених з Державного бюджету України на підготовку і проведення виборів.

Встановлює форми виборчих документів, затверджує зразки виборчих скриньок для голосування, печаток виборчих комісій, визначає порядок зберігання та передачі виборчих документів до відповідних державних

архівних установ. Реєструє кандидатів на пост Президента України та народних депутатів України, їх довірених осіб, уповноважених представників у Центральній виборчій комісії; встановлює форму та затверджує текст виборчого бюлетеня з виборів, забезпечує виготовлення виборчих бюлетенів.

Звертається до Вищого адміністративного суду України щодо скасування реєстрації кандидатів з підстав, встановлених законом встановлює та офіційно оприлюднює результати виборів, вносить до Верховної Ради України подання про призначення повторних виборів Президента України у випадках, передбачених законом; після складення присяги вручає новообраному Президенту України посвідчення Президента України; здійснює інші повноваження відповідно до цього Закону, Закону України «Про вибори Президента України» та «Про вибори народних депутатів України», інших законів України.

Встановлює форми документів всеукраїнського референдуму, затверджує зразки скриньок для голосування, печаток комісій, визначає порядок зберігання та передачі документів до відповідних державних архівних установ, встановлює форму бюлетеня для голосування на всеукраїнському референдумі та забезпечує їх виготовлення; заслуховує повідомлення комісій з всеукраїнського референдуму, а також керівників міністерств та інших органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з питань, пов'язаних з підготовкою і проведенням всеукраїнського референдуму; встановлює результати всеукраїнського референдуму в цілому по Україні, публікує в пресі повідомлення про його підсумки.

Розглядає заяви і скарги на рішення, дії або бездіяльність, що стосуються всеукраїнського референдуму, і приймає рішення з цих питань; здійснює інші повноваження відповідно до цього та інших законів України.

Повноваження Комісії щодо організації підготовки і проведення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів: здійснює контроль за організацією підготовки і проведення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів, тобто, здійснює контроль за дотриманням виборчого законодавства України, забезпечує його однакове застосування на всій території України під час підготовки і проведення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів; здійснює контроль за дотриманням законодавства України в частині прийняття у встановлені законом строки рішень з питань, пов'язаних з підготовкою і проведенням виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів; призначає повторні і проміжні вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим у разі, якщо у встановлений законом строк виборча комісія Автономної Республіки Крим не прийме рішення про призначення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; призначає повторні і проміжні вибори

депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, якщо у встановлений законом строк відповідна територіальна виборча комісія, орган місцевого самоврядування не прийме рішення про призначення виборів депутата місцевої ради чи сільського, селищного, міського голови; здійснює контроль за утворенням територіальних виборчих комісій місцевих виборів; встановлює форми виборчих документів, затверджує зразки виборчих скриньок для голосування, печаток виборчих комісій, визначає порядок зберігання та передачі виборчих документів до відповідних державних архівних установ.

У разі невиконання відповідною територіальною виборчою комісією вимог частини другої статті 78 Закону України «Про місцеві вибори» за поданням вищого керівного органу політичної партії (виборчого блоку політичних партій) визнає обраним, реєструє наступного за черговістю у виборчому списку відповідної організації політичної партії (виборчого блоку політичних партій) кандидата у депутати до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевої ради (крім сільської, селищної ради) замість депутата, повноваження якого достроково припинено за рішенням вищого керівного органу політичної партії (виборчого блоку політичних партій), за виборчим списком відповідної місцевої організації якої він обраний депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатом місцевої ради (крім депутатів сільської, селищної ради), та видає тимчасове посвідчення депутата відповідної ради; здійснює інші повноваження відповідно до цього та інших законів України.

ЦВК вносить пропозиції щодо формування Державного бюджету України з питань фінансування виборів і референдумів в Україні, а також здійснює фінансове та матеріально-технічне забезпечення виборів і референдумів відповідно до цього та інших законів України. Комісія формує кошторис, розподіляє кошти, що виділяються з Державного бюджету України на фінансове забезпечення підготовки та проведення виборів і всеукраїнського референдуму, діяльності відповідних виборчих комісій, комісій з всеукраїнського референдуму, контролює правильне та цільове використання зазначених коштів, залучає до проведення перевірок працівників державної контрольно-ревізійної служби України. Порядок обліку надходжень та витрат бюджетних коштів, що виділяються на підготовку та проведення виборів і всеукраїнських референдумів, коштів виборчих фондів кандидатів та виборчих фондів партій визначається Комісією спільно з Міністерством фінансів України відповідно до законів України. Комісія встановлює форми фінансового звіту виборчих комісій та комісій з всеукраїнського референдуму про надходження та витрати коштів, що виділяються на підготовку і проведення відповідно виборів або всеукраїнського референдуму, та фінансового звіту кандидатів на виборні посади, політичних партій. Комісія подає до Рахункової палати фінансові звіти про витрати коштів Державного бюджету України, виділених на підготовку та проведення відповідно виборів Президента України, народних депутатів України, всеукраїнського референдуму, не пізніш як через три

місяці з дня офіційного опублікування загальних результатів виборів або всеукраїнського референдуму.

ЦВК та її члени можуть обмінюватися досвідом з відповідними державними органами інших країн, міжнародними організаціями. Комісія може вступати до міжнародних організацій (асоціацій) виборчих органів. Члени Комісії можуть брати участь у спостереженні за підготовкою та проведенням виборів в інших країнах як міжнародні спостерігачі з ініціативи Комісії, Кабінету Міністрів України, а також міжнародних організацій, членами яких є Україна або Комісія.

При проведенні виборів народних депутатів України, Президента України, всеукраїнського референдуму Комісія застосовує автоматизовану інформаційну систему. Члени Комісії мають право ознайомлюватися з будь-якою інформацією, що міститься в автоматизованій інформаційній системі Комісії або виводиться з неї. Під час процедури голосування автоматизована інформаційна система використовується виключно для спостереження за ходом і результатами голосування. Відомості про результати голосування, отримані через автоматизовану інформаційну систему, є попередньою інформацією, що не має юридичних наслідків.

2. Територіальні виборчої комісії

Територіальна виборча комісія є юридичною особою. Територіальна виборча комісія є комісією вищого рівня щодо усіх дільничних виборчих комісій на території відповідного територіального виборчого округу.

Територіальна виборча комісія утворюється Центральною виборчою комісією не пізніше як за вісімдесят днів до дня виборів у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії у кількості не менше десяти осіб.

До складу територіальної виборчої комісії можуть входити громадяни України, які мають право голосу і проживають у межах відповідного територіального округу або міста, на території якого розташований цей округ. Особа може одночасно входити до складу лише однієї виборчої комісії.

До складу територіальної виборчої комісії не можуть входити кандидати на пост Президента України, їх уповноважені представники, довірені особи, посадові та службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадяни, які утримуються в установах кримінально-виконавчої системи або мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку. У разі якщо одночасно з виборами Президента України проводяться інші вибори, до складу виборчої комісії не можуть входити кандидати, які балотуються на цих виборах, їх довірені особи, уповноважені особи партій (блоків) - суб'єктів відповідних виборчих процесів.

Рішення про утворення територіальної виборчої комісії та про її склад, а також рішення про зміни в її складі, прийняті відповідно до вимог цього

Закону, підлягають оприлюдненню в засобах масової інформації у відповідному регіоні не пізніше як на третій день з дня їх прийняття.

Територіальна виборча комісія щодо організації підготовки і проведення виборів має такі повноваження:

1) здійснює контроль за додержанням законодавства про вибори Президента України;

2) утворює виборчі дільниці, встановлює єдину нумерацію виборчих дільниць, визначає межі кожної виборчої дільниці;

3) утворює дільничні виборчі комісії;

4) спрямовує діяльність дільничних виборчих комісій;

5) скликає в разі необхідності за власною ініціативою засідання дільничної виборчої комісії;

6) надає правову, організаційно-методичну, технічну допомогу дільничним виборчим комісіям, організовує навчання їх членів з питань організації виборчого процесу;

7) у порядку, встановленому Центральною виборчою комісією, вирішує питання розподілу та використання коштів дільничними виборчими комісіями, контролює забезпечення дільничних виборчих комісій приміщеннями, транспортом, засобами зв'язку; в межах своєї компетенції розглядає і вирішує інші питання матеріально-технічного забезпечення проведення виборів;

8) контролює складання списків виборців і подання їх для загального ознайомлення; передає списки виборців дільничним виборчим комісіям;

9) сприяє разом з відповідними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування організації зустрічей кандидатів з виборцями;

10) забезпечує передачу дільничним виборчим комісіям виборчих бюлетенів та відкріпних посвідчень встановленого зразка, виготовлення та постачання бланків іншої документації;

11) встановлює підсумки голосування по територіальному виборчому округу, складає протокол про підсумки голосування та надсилає його до Центральної виборчої комісії;

12) визнає голосування на виборчій дільниці недійсним ;

13) забезпечує проведення повторного голосування відповідно до рішення Центральної виборчої комісії про призначення повторного голосування по виборах Президента України, а також проведення повторних виборів;

14) реєструє офіційних спостерігачів від кандидатів у Президенти України та партій (блоків) у відповідному територіальному окрузі;

15) забезпечує виготовлення печаток, штампів і передає їх дільничним виборчим комісіям;

16) розглядає в межах своїх повноважень звернення, заяви і скарги щодо організації та проведення виборів у межах територіального виборчого округу, а також звернення, заяви і скарги на рішення та дії чи бездіяльність дільничних виборчих комісій і приймає щодо них рішення;

17) заслуховує інформацію дільничних виборчих комісій, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань підготовки і проведення виборів Президента України;

18) забезпечує передачу на зберігання до відповідної державної архівної установи виборчої та іншої документації в порядку, встановленому Центральною виборчою комісією;

19) здійснює інші повноваження відповідно до цього та інших законів України.

Повноваження територіальних виборчих комісій починаються з дня, наступного після дня прийняття рішення про їх утворення, і закінчуються через п'ятнадцять днів після офіційного оприлюднення Центральною виборчою комісією повідомлення про результати виборів Президента України.

3.Окружні і дільничні виборчі комісії

Окружні і дільничні виборчі комісії мають тимчасовий статус, їх утворення віднесено до відання Верховної Ради Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування - обласних, районних, міських, районних у містах, селищних та сільських рад, або виконавчих комітетів відповідних місцевих рад. Строки утворення комісій: окружні по виборах народних депутатів України - не пізніше як за 90, окружні по місцевих виборах - не пізніше як за 65, а дільничні - не пізніше як за 45 днів до дня проведення виборів. Встановлений законом термін щодо утворення дільничних виборчих комісій може бути не дотриманий при формуванні дільничних виборчих комісій виборчих дільниць, утворених у місцях тимчасового перебування виборців та на суднах, які перебувають у день виборів у плаванні. У виняткових випадках такі комісії утворюються не пізніше, як за 5 днів до дня виборів.

Рішення про утворення окружних виборчих комісій приймається на сесії обласної ради (Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Київської і Севастопольської міських рад), а про утворення дільничних виборчих комісій - на сесії сільської, селищної, міської, районної в місті рад.

Слід зазначити, що на практиці може скластися така ситуація, коли рада не має можливості або неспроможна утворити певну окружну чи дільничну виборчу комісію (наприклад, у разі дострокового припинення повноважень ради). З метою запобігання таким випадкам законодавець передбачає можливість утворення окружних і дільничних виборчих комісій вищими виборчими комісіями (окружних - Центральною виборчою комісією, а дільничних - окружними). При виборах Президента України подібна ситуація може скластися під час формування територіальних комісій. Тому Закон України «Про вибори Президента» (ст. 14) передбачає, що територіальні виборчі комісії утворюються не пізніш як за 65 днів до дня виборів Центральною виборчою комісією.

Окружні виборчі комісії здійснюють контроль за виконанням виборчого законодавства на своїй території; реєструють кандидатів; забезпечують виготовлення виборчих бюлетенів і доставку їх дільничним

виборчим комісіям; встановлюють результати виборів у виборчому окрузі; організують проведення повторного голосування тощо.

Дільнична виборча комісія перевіряє точність списку виборців на виборчій дільниці; інформує виборців про час і місце проведення виборів; організує голосування на виборчій дільниці, тощо.

Всі виборчі комісії організують свою роботу гласно і відкрито. Їх діяльність будується на демократичних засадах.

Засідання виборчої комісії є правомочним, якщо в ньому бере участь більше половини її складу, а рішення приймаються відкритим голосуванням більшістю голосів осіб, що входять до складу комісії. Рішення виборчих комісій, прийняті в межах їх компетенції, є обов'язковими.

Виборчі комісії інформують виборців про свої засідання та прийняті на них рішення.

Окружна виборча комісія є юридичною особою, має печатку, зразок якої затверджується Центральною виборчою комісією. Окружна виборча комісія є комісією вищого рівня щодо всіх дільничних виборчих комісій в межах відповідного одномандатного округу. Окружна виборча комісія утворюється Центральною виборчою комісією не пізніше як за шістьдесят два дні до дня голосування у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії у кількості не менше дванадцяти і не більше вісімнадцяти осіб.

Повноваження окружної виборчої комісії:

Повноваження окружної виборчої комісії починаються з моменту складення присяги не менш як двома третинами її мінімального складу на її першому засіданні, яке проводиться не пізніше як на третій день після дня прийняття рішення про її утворення.

Окружна виборча комісія:

1) забезпечує підготовку та проведення виборів депутатів в одномандатному окрузі та в загальнодержавному окрузі в межах одномандатного округу;

2) здійснює в межах відповідного одномандатного округу контроль за додержанням і однаковим застосуванням законодавства про вибори депутатів виборцями, дільничними виборчими комісіями та їх членами, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування, посадовими і службовими особами цих органів, підприємствами, закладами, установами, організаціями та їх посадовими особами, засобами масової інформації, їх власниками, посадовими особами та творчими працівниками, кандидатами у депутати, партіями, їх представниками та уповноваженими особами, довіреними особами кандидатів у депутати в одномандатних округах, офіційними спостерігачами, громадськими організаціями;

3) надає правову, організаційно-методичну, технічну допомогу дільничним виборчим комісіям, організує навчання членів цих комісій з питань організації виборчого процесу;

5) утворює дільничні виборчі комісії;

6) скликає у разі необхідності за власною ініціативою засідання дільничної виборчої комісії;

7) вирішує питання використання коштів Державного бюджету України, виділених на підготовку та проведення виборів депутатів, у порядку, встановленому Центральною виборчою комісією;

8) контролює дотримання органами, уповноваженими на це законом, законодавства щодо складання списків виборців по виборчих дільницях на території одномандатного округу, контролює надання їх для загального ознайомлення;

9) контролює діяльність місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань забезпечення приміщеннями для голосування, транспортом, засобами зв'язку, обладнанням, у межах своєї компетенції розглядає і вирішує інші питання матеріально-технічного забезпечення виборів депутатів на території одномандатного округу;

10) передає дільничним виборчим комісіям виборчі бюлетені, бланки іншої документації, забезпечує контроль за обліком виборчих бюлетенів у межах одномандатного округу;

11) забезпечує виготовлення інформаційних плакатів, плакатів, що роз'яснюють порядок голосування та відповідальність за порушення законодавства про вибори депутатів, печаток дільничних виборчих комісій та передає їх дільничним виборчим комісіям, а також забезпечує виготовлення іншої виборчої документації;

12) надає правову, організаційно-методичну, технічну допомогу дільничним виборчим комісіям, організовує навчання голів, заступників голів, секретарів дільничних виборчих комісій;

13) заслуховує інформацію дільничних виборчих комісій, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань підготовки і проведення виборів;

14) реєструє офіційних спостерігачів від партії, кандидата у депутати, громадської організації;

15) розглядає заяви і скарги на рішення, дії або бездіяльність дільничних виборчих комісій і приймає рішення з цих питань;

16) встановлює підсумки голосування в загальнодержавному окрузі в межах одномандатного округу та одномандатному окрузі, складає протоколи про підсумки голосування, передає протоколи та іншу виборчу документацію Центральній виборчій комісії;

17) визнає голосування на виборчій дільниці недійсними;

18) забезпечує передачу на зберігання до відповідної архівної установи виборчої та іншої документації в порядку, встановленому Центральною виборчою комісією;

19) узагальнює інформацію щодо поданих до окружної виборчої комісії заяв та скарг, що стосуються процесу виборів депутатів, а також результатів їх розгляду, вивішує цю інформацію на стенді офіційних матеріалів комісії для загального ознайомлення та подає її до Центральної виборчої комісії у встановленому нею порядку для розміщення на її офіційному веб-сайті;

20) здійснює інші повноваження, передбачені цим та іншими законами України.

Повноваження окружної виборчої комісії припиняються через п'ятнадцять днів після дня офіційного оприлюднення Центральною виборчою комісією результатів виборів депутатів.

Дільнична виборча комісія не є юридичною особою. Дільнична виборча комісія має власну печатку, зразок якої затверджується Центральною виборчою комісією. Дільнична виборча комісія утворюється відповідною окружною виборчою комісією не пізніше як за тридцять один день до дня голосування у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії.

Повноваження дільничної виборчої комісії

Повноваження дільничної виборчої комісії починаються з моменту складення присяги не менш як двома третинами її мінімального складу на засіданні комісії, що проводиться не пізніше як на третій день після дня прийняття рішення про її утворення.

Дільнична виборча комісія:

1) здійснює контроль за неухильним додержанням та однаковим застосуванням законодавства про вибори депутатів під час голосування та підрахунку голосів на виборчій дільниці;

2) отримує список виборців від органу ведення Державного реєстру виборців або Міністерства закордонних справ України, надає його для загального ознайомлення, а також вносить до нього зміни у випадках, передбачених цим Законом;

3) забезпечує можливість ознайомлення виборців з виборчими списками кандидатів у депутати від партій, відомостями про кандидатів у депутати в одномандатних округах, а також з рішеннями, прийнятими Центральною виборчою комісією, відповідною окружною виборчою комісією, власними рішеннями та повідомленнями;

4) в порядку та в строки вручає або надсилає кожному виборцю іменне запрошення із зазначенням дати проведення голосування, адреси приміщення для голосування, часу початку і закінчення голосування;

5) забезпечує облік отриманих комісією виборчих бюлетенів;

6) забезпечує підготовку приміщення для голосування та виборчих скриньок;

7) за рішенням Центральної виборчої комісії вносить зміни до виборчих бюлетенів;

8) організовує на виборчій дільниці голосування;

9) проводить підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, складає протоколи про підрахунок голосів на виборчій дільниці та передає їх та іншу виборчу документацію відповідній окружній виборчій комісії у порядку, встановленому цим Законом;

10) визнає недійсним голосування на виборчій дільниці за наявності обставин визначених виборчим законодавством;

11) розглядає заяви і скарги з питань підготовки та організації голосування на виборчій дільниці та в межах своїх повноважень приймає щодо них рішення;

12) узагальнює інформацію щодо поданих до дільничної виборчої комісії заяв та скарг, що стосуються процесу виборів депутатів, а також результатів їх розгляду, вивіщує цю інформацію на стенді офіційних матеріалів комісії для загального ознайомлення та подає її до Центральної виборчої комісії для розміщення на її офіційному веб-сайті;

13) здійснює інші повноваження, передбачені цим та іншими законами України.

Повноваження дільничної виборчої комісії припиняються через п'ять днів після дня офіційного оприлюднення Центральною виборчою комісією результатів виборів депутатів.

Дільнична виборча комісія припиняє свою діяльність одночасно з припиненням її повноважень.

Організація роботи окружних та дільничних виборчих комісій

Виборча комісія є колегіальним органом. Основною формою роботи виборчої комісії є засідання, яке скликається головою комісії, в разі його відсутності - заступником голови, а в разі відсутності голови та його заступника - секретарем комісії.

У разі необхідності засідання виборчої комісії може бути скликане рішенням виборчої комісії вищого рівня.

На письмову вимогу третини складу виборчої комісії голова виборчої комісії або його заступник зобов'язаний скликати засідання комісії не пізніше наступного дня після отримання такої вимоги.

Перше засідання виборчої комісії скликається її головою не пізніш як на третій день після дня її утворення, а наступні - за необхідністю. Засідання виборчої комісії є повноважним за умови присутності більше половини членів комісії від складу цієї комісії.

Засідання виборчої комісії скликається з обов'язковим повідомленням усіх членів комісії про час, місце проведення засідання та його порядок денний.

Членам виборчої комісії надаються проекти рішень комісії та необхідні документи, як правило, не пізніше останнього дня перед днем проведення засідання комісії, однак не пізніш як до початку засідання.

Засідання виборчої комісії веде голова комісії або його заступник; у разі невиконання ними цієї функції або у разі їх відсутності, у тому числі у день голосування, зокрема, при підрахунку голосів на виборчій дільниці, встановленні підсумків голосування в межах території одномандатного округу комісія на кожному такому засіданні визначає із свого складу головуючого на засіданні з числа членів комісії.

Виборча комісія на вимогу трьох членів комісії, а також за рішенням виборчої комісії вищого рівня або суду зобов'язана розглянути на своєму засіданні питання, що належать до її повноважень, не пізніш як у триденний строк від дня заявлення вимоги або прийняття зазначеного рішення, але не

пізніше дня голосування, а у день голосування, крім дільничної виборчої комісії, - невідкладно. Дільнична виборча комісія зобов'язана розглянути на своєму засіданні питання, що належать до її повноважень, на вимогу зазначених членів комісії у день голосування або за рішенням виборчої комісії вищого рівня чи суду, прийнятого в день голосування, невідкладно після закінчення голосування.

Рішення виборчої комісії приймається відкритим голосуванням більшістю голосів від складу комісії, крім випадків, передбачених цим Законом, після його розгляду та обговорення на засіданні виборчої комісії.

Рішення комісії набирає чинності з моменту його прийняття, за винятком випадків, передбачених цим Законом.

На засіданні окружної або дільничної виборчої комісії у день голосування, зокрема, при підрахунку голосів, встановленні підсумків голосування в межах виборчого округу, у разі присутності менше ніж двох третин членів комісії від складу комісії рішення комісії приймається не менше ніж двома третинами голосів від числа членів комісії, присутніх на засіданні комісії.

Член виборчої комісії, який бере участь у її засіданні і не згоден з рішенням, прийнятим комісією, має право протягом двох днів після засідання, на якому було прийнято рішення, у письмовій формі висловити окрему думку, яка додається до протоколу відповідного засідання виборчої комісії і є його невід'ємною частиною.

Рішення виборчої комісії, прийняте в межах її повноважень, є обов'язковим для виконання усіма суб'єктами виборчого процесу, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування, посадовими і службовими особами цих органів, підприємствами, закладами, установами, організаціями та їх посадовими особами, засобами масової інформації, їх власниками, посадовими особами та творчими працівниками, об'єднаннями громадян.

Рішення виборчої комісії, що суперечить законодавству України або прийняте з перевищенням її повноважень, може бути скасоване виборчою комісією вищого рівня або визнане протиправним та скасоване судом. У такому випадку виборча комісія вищого рівня має право прийняти рішення по суті питання.

Заяви, скарги та інші документи, що надійшли до виборчої комісії, приймаються та реєструються в порядку, встановленому Центральною виборчою комісією.

Для організаційного, правового, технічного забезпечення здійснення повноважень, передбачених цим Законом, виборча комісія може залучати, на підставі цивільно-правових угод, відповідних спеціалістів, експертів та технічних працівників.

МОДУЛЬ ДРУГИЙ

ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

РОЗДІЛ 6. ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ

6.1. Організаційно – правові заходи по підготовці і проведенню виборів народних депутатів України.

6.2. Порядок висування та реєстрації кандидатів у народні депутати України.

6.3. Порядок проведення передвиборної агітації. Гарантії діяльності партій (блоків), кандидатів у народні депутати України.

6.4. Організація і порядок голосування, підрахунку голосів, встановлення підсумків голосування і результатів виборів народних депутатів України та їх офіційного оприлюднення.

6.5. Особливості підготовки і проведення повторних, позачергових виборів народних депутатів, порядок зміщення народних депутатів.

1. Організаційно – правові заходи по підготовці і проведенню виборів народних депутатів України

Відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 № 4061-VI (далі – Закон)¹ народні депутати України (далі - депутати) обираються громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Кількісний склад Верховної Ради України становить 450 депутатів.

Вибори депутатів здійснюються за змішаною (пропорційно-мажоритарною) системою:

1) 225 депутатів обираються за пропорційною системою у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі (далі - загальнодержавний округ) за виборчими списками кандидатів у депутати (далі - виборчі списки) від політичних партій (далі - партії);

2) 225 депутатів обираються за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах (далі - одномандатні округи).

Депутатом може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років.

Не може бути висунутий кандидатом й обраний депутатом громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Вибори депутатів можуть бути:

- черговими (проводяться у зв'язку із закінченням конституційного строку повноважень Верховної Ради України і не потребують окремого рішення про їх призначення);

- позачерговими призначаються Президентом України з підстав і в порядку, встановлених Конституцією України);

1

- повторними (призначаються в одномандатному окрузі Центральною виборчою комісією у разі визнання виборів депутатів в цьому окрузі такими, що не відбулися, або якщо особа після її обрання не набула депутатського мандата в порядку, встановленому Законом);

- проміжними (призначаються Центральною виборчою комісією в порядку, встановленому цим Законом, у разі дострокового припинення повноважень депутата, обраного в одномандатному окрузі).

Строки проведення виборів:

Чергові вибори до Верховної Ради України відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Верховної Ради України. Виборчий процес чергових виборів депутатів розпочинається за дев'яносто днів до дня голосування. Центральна виборча комісія оголошує про початок виборчого процесу не пізніш як за дев'яносто один день до дня голосування.

Позачергові вибори депутатів відбуваються в останню неділю шістдесятиденного строку з дня опублікування Указу Президента України про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України, виданого відповідно до Конституції України. Виборчий процес позачергових виборів депутатів починається з дня, наступного після дня опублікування Указу Президента України, зазначеного у частині третій цієї статті.

Повторні вибори в одномандатному окрузі призначаються не пізніш як через десять днів від дня визнання виборів такими, що не відбулися, або прийняття Центральною виборчою комісією рішення про визнання обраної особи такою, що не набула депутатського мандата. Повторні вибори відбуваються в останню неділю шістдесятиденного строку з дня опублікування Центральною виборчою комісією рішення про їх призначення. Виборчий процес повторних виборів депутатів починається з дня, наступного після дня опублікування рішення Центральної виборчої комісії про їх призначення.

Рішення про призначення проміжних виборів депутата в одномандатному окрузі приймається Центральною виборчою комісією не пізніш як у десятиденний строк з дня дострокового припинення повноважень депутата, обраного в цьому окрузі. Проміжні вибори відбуваються в останню неділю шістдесятиденного строку з дня опублікування Центральною виборчою комісією рішення про їх призначення. Виборчий процес проміжних виборів депутатів починається з дня, наступного після дня опублікування рішення Центральної виборчої комісії про їх призначення.

Протягом п'ятого року повноважень Верховної Ради України поточного скликання проміжні та повторні вибори не проводяться.

Розглянемо загальні засади виборчого процесу, який передбачає такі етапи:

- 1) висування кандидатів у депутати;
- 2) утворення виборчих комісій (крім Центральної виборчої комісії);
- 3) реєстрація кандидатів у депутати;
- 4) проведення передвиборної агітації;

- 5) утворення спеціальних виборчих дільниць, що існують на тимчасовій основі;
- 6) складання списків виборців, їх перевірка та уточнення;
- 7) голосування;
- 8) підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування;
- 9) встановлення результатів виборів депутатів та їх офіційне оприлюднення;
- 10) припинення повноважень окружних та дільничних виборчих комісій.

У випадках, передбачених Законом, виборчий процес включає також такі етапи:

- 1) повторне голосування;
- 2) підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків повторного голосування.

Виборчий процес завершується через п'ятнадцять днів після дня офіційного оприлюднення Центральною виборчою комісією результатів виборів депутатів.

Повноваження окружних та дільничних виборчих комісій у випадках, передбачених цим Законом, можуть частково тривати поза строками виборчого процесу.

Повторні та проміжні вибори депутатів можуть проводитися одночасно з всеукраїнським чи місцевим референдумом, виборами Президента України, виборами депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів.

Чергові та позачергові вибори депутатів не можуть проводитися одночасно з всеукраїнським чи місцевим референдумом, черговими чи позачерговими виборами Президента України, черговими виборами депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів.

2. Порядок висування та реєстрації кандидатів у народні депутати України.

Висування кандидатів у депутати є однією з найважливіших стадій виборчого процесу. Відповідно до ст. 52 Закону України «Про вибори народних депутатів України» висування кандидатів у депутати партіями розпочинається за дев'яносто і закінчується за сімдесят дев'ять днів до дня голосування.

Виборче законодавство України встановлює, що суб'єктами права висування кандидатів є громадяни України. Це право реалізується шляхом:

- 1) висування політичними партіями – у загальнодержавному окрузі;
- 2) висування політичними партіями або самовисування - у одномандатних округах.

Одна і та ж особа може бути включена лише до одного виборчого списку кандидатів у депутати від партії або висунута лише в одному з

одномандатних округів у порядку висунання партією чи в порядку самовисунання.

Одна і та ж особа може бути включена до виборчого списку кандидатів у депутати від партії та висунута лише в одному з одномандатних виборчих округів в порядку висунання партією або в порядку самовисунання.

Висунання кандидатів, формування та затвердження виборчого списку кандидатів у депутати від партії у загальнодержавному окрузі та висунання кандидатів у депутати від партії в одномандатних округах здійснюється партією на з'їзді (зборах, конференції) у порядку, встановленому статутом партії.

Партія може висунути кандидатом у депутати особу, яка є членом цієї партії, або безпартійну особу, яка відповідно до ст. 9 Закону України «Про вибори народних депутатів України» має право бути обраною депутатом.

Партія може висунути:

1) виборчий список кандидатів у депутати від партії у загальнодержавному окрузі у кількості, яка не перевищує 225 осіб;

2) по одному кандидату у депутати в кожному одномандатному окрузі.

Центральна виборча комісія реєструє кандидатів у депутати, включених до виборчого списку партії, за умови отримання нею таких документів:

1) заяви про реєстрацію кандидатів у депутати, підписаної керівником партії та скріпленої печаткою партії;

2) копій свідоцтва про реєстрацію партії та її статуту, засвідчених безоплатно центральним органом

виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, після оголошення про початок виборчого процесу;

3) рішення вищого керівного органу партії, прийнятого відповідно до її статуту, про висунання кандидатів у депутати, яке повинно містити відомості про осіб, висунутих кандидатами у депутати із зазначенням їх прізвища, імені, по батькові, та бути засвідченим підписом керівника партії і скріпленим печаткою партії;

4) виборчого списку кандидатів у депутати від партії за формою, затвердженою Центральною виборчою комісією, на паперових носіях, який повинен містити відомості про осіб, висунутих кандидатами у депутати (прізвище, власне ім'я (всі власні імена) та по батькові (за наявності), число, місяць і рік народження, громадянство із зазначенням часу проживання на території України, відомості про освіту, посада (заняття), місце роботи, місце проживання, партійність, наявність чи відсутність судимості) та бути засвідченим підписом керівника партії і скріпленим печаткою партії, та в електронному вигляді;

5) заяв осіб, включених до виборчого списку партії, про згоду балотуватися кандидатом у депутати від цієї партії із зобов'язанням у разі обрання депутатом припинити діяльність чи скласти представницький мандат, які відповідно до Конституції України та законів України несумісні з

мандатом народного депутата України, та згоду на оприлюднення біографічних відомостей у зв'язку з участю у виборах, а також із зобов'язанням у разі обрання депутатом протягом місяця після офіційного оприлюднення результатів виборів передати в управління іншій особі належні їм підприємства та корпоративні права у порядку, встановленому законом (або зазначенням, що таких немає);

6) автобіографій осіб, на паперових носіях та в електронному вигляді, включених до виборчого списку партії, що обов'язково повинні містити: прізвище, власне ім'я (усі власні імена) та по батькові (за наявності), число, місяць, рік і місце народження, громадянство із зазначенням часу проживання на території України, відомості про освіту, трудову діяльність, посаду (заняття), місце роботи, громадську роботу (в тому числі на виборних посадах), партійність, склад сім'ї, адресу місця проживання, контактний номер телефону, відомості про наявність чи відсутність судимості;

7) декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру кожного кандидата у депутати відповідно до ст. 57 Закону;

8) документа про внесення грошової застави відповідно до ст. 56 Закону;

9) по 4 фотографії кожного з кандидатів, включених до виборчого списку партії, розміром 4х6 сантиметрів на паперових носіях та в електронному вигляді;

10) ксерокопій першої та другої сторінок паспорта громадянина України кожного з кандидатів.

Разом з документами, партія подає до Центральної виборчої комісії передвиборну програму партії на паперових носіях, засвідчену підписом керівника партії і скріплену печаткою партії, та в електронному вигляді, викладену державною мовою, яка оприлюднюється на офіційному веб-сайті Центральної виборчої комісії.

Подання документів до Центральної виборчої комісії для реєстрації кандидатів у депутати закінчується за сімдесят п'ять днів до дня голосування.

Особа, включена партією до виборчого списку партії, яка на день подання заяви партії про реєстрацію кандидатів у депутати до Центральної виборчої комісії не подала заяви про згоду балотуватися кандидатом у депутати від цієї партії, вважається виключеною з виборчого списку партії з дня подання заяви партії відповідно до пункту 1 частини першої статті 54 цього Закону. Заява такої особи про згоду балотуватися, подана після подання партією зазначеної заяви про реєстрацію кандидатів у депутати, не приймається.

Особа, включена партією до виборчого списку партії, має право до дня реєстрації особисто подати заяву про відкликання своєї заяви про згоду балотуватися кандидатом у депутати. З моменту отримання Центральною виборчою комісією заяви про відкликання згоди балотуватися кандидатом у депутати така особа вважається виключеною із виборчого списку партії. Про отримання такої заяви Центральна виборча комісія письмово повідомляє

партію не пізніш як наступного дня після дня отримання заяви. Повторна заява особи про її згоду балотуватися від партії не приймається.

Особа, включена до кількох виборчих списків партій за її письмовими заявами про згоду балотуватися кандидатом у депутати від цих партій, рішенням Центральної виборчої комісії виключається з усіх виборчих списків, до яких вона була включена.

Центральна виборча комісія не пізніш як на п'ятий день з дня прийняття заяви про реєстрацію кандидатів у депутати та доданих до неї необхідних документів приймає рішення про реєстрацію кандидатів у депутати або про відмову в їх реєстрації.

Перелік та черговість кандидатів у депутати у виборчому списку, визначені партією, не можуть бути змінені після подання документів реєстрації Центральною виборчою комісією.

У разі реєстрації кандидатів у депутати представнику партії у Центральній виборчій комісії разом з копією рішення про реєстрацію кандидатів у депутати у триденний строк з дня його прийняття видаються посвідчення кандидатів у депутати за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. Виборчий список кандидатів у депутати партії разом із рішенням про їх реєстрацію в цей же строк оприлюднюється в газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр» та на офіційному веб-сайті Центральної виборчої комісії.

У випадках, передбаченою ст. 60. Закону Центральна виборча комісія відмовляє в реєстрації кандидата (кандидатів) у депутати в разі:

- 1) порушення вимог частин четвертої, п'ятої статті 52 цього Закону;
- 2) відсутності документів, зазначених у частині першій статті 54 чи частинах першій або другій статті 55 цього Закону;
- 3) припинення громадянства України кандидата у депутати;
- 4) вибуття особи, висунутої кандидатом у депутати, за межі України для проживання чи з метою отримання політичного притулку;
- 5) визнання особи, висунутої кандидатом у депутати, недієздатною;
- 6) набрання щодо особи, висунутої кандидатом у депутати, законної сили обвинувальним вироком суду за вчинення умисного злочину;
- 7) виявлення обставин, які позбавляють особу, висунуту кандидатом у депутати, права бути обраною депутатом відповідно до статті 9 цього Закону.

Рішення про відмову в реєстрації кандидата (кандидатів) у депутати повинно містити вичерпні підстави відмови. Копія цього рішення не пізніше наступного дня після його прийняття видається (направляється) представнику партії або кандидату у депутати, який балотується в одномандатному окрузі.

Помилки і неточності, виявлені в поданих кандидатами на реєстрацію документах, підлягають виправленню і не є підставою для відмови в реєстрації кандидата в депутати.

3. Порядок проведення передвиборної агітації. Гарантії діяльності партій (блоків), кандидатів у народні депутати України.

Передвиборна агітація - це здійснення будь-якої діяльності з метою спонукання виборців голосувати за або не голосувати за певного кандидата у депутати або партію - суб'єкта виборчого процесу. Передвиборна агітація може здійснюватися в будь-яких формах і будь-якими засобами, що не суперечать Конституції України та законам України.

Передвиборна агітація може проводитися у таких формах:

- 1) проведення зборів громадян, інших зустрічей з виборцями;
- 2) проведення мітингів, походів, демонстрацій, пікетів;
- 3) проведення публічних дебатів, дискусій, «круглих столів», прес-конференцій стосовно положень передвиборних програм та політичної діяльності партій - суб'єктів виборчого процесу чи політичної діяльності кандидатів у депутати;
- 4) оприлюднення в друкованих та аудіовізуальних (електронних) засобах масової інформації політичної реклами, виступів, інтерв'ю, нарисів, відеофільмів, аудіо- та відеокліпів, інших публікацій та повідомлень;
- 5) розповсюдження виборчих листівок, плакатів та інших друкованих агітаційних матеріалів чи друкованих видань, в яких розміщено матеріали передвиборної агітації;
- 6) розміщення друкованих агітаційних матеріалів чи політичної реклами на носіях зовнішньої реклами;
- 7) проведення концертів, вистав, спортивних змагань, демонстрації фільмів та телепередач чи інших публічних заходів за підтримки партії - суб'єкта виборчого процесу чи кандидата у депутати, а також оприлюднення інформації про таку підтримку;
- 8) публічні заклики голосувати за або не голосувати за партію - суб'єкта виборчого процесу, кандидата у депутати або публічні оцінки діяльності цих партій чи кандидатів у депутати;
- 9) встановлення агітаційних наметів;
- 10) в інших формах, що не суперечать Конституції України та законам України.

Строки проведення передвиборної агітації

1. Партія, кандидати у депутати від якої зареєстровані у загальнодержавному окрузі, кандидати у депутати мають право розпочати свою передвиборну агітацію з дня, наступного за днем прийняття виборчою комісією рішення про реєстрацію кандидатів у депутати.

2. Передвиборна агітація закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем голосування.

3. Передвиборна агітація напередодні дня голосування та в день голосування забороняється. У цей же час забороняються проведення масових акцій (зборів, мітингів, походів, демонстрацій, пікетів) від імені партії, кандидати у депутати від якої зареєстровані у загальнодержавному окрузі, кандидатів в депутати, розповсюдження агітаційних матеріалів, а також публічні оголошення про підтримку партією чи окремими кандидатами у депутати проведення концертів, вистав, спортивних змагань, демонстрації фільмів та телепередач чи інших публічних заходів.

Виготовлення і порядок розміщення друкованих інформаційних та агітаційних матеріалів:

Обмеження щодо ведення передвиборної агітації

Участь у передвиборній агітації забороняється:

1) іноземцям та особам без громадянства, у тому числі через журналістську діяльність чи у формі участі у концертах, виставах, спортивних змаганнях, інших публічних заходах, що проводяться на підтримку чи за підтримки партії - суб'єкта виборчого процесу чи кандидата у депутати;

2) органам виконавчої влади, органам влади Автономної Республіки Крим та органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам і судам;

3) у робочий час посадовим і службовим особам органів, зазначених у пункті 2 цієї частини, крім випадків, коли відповідна посадова чи службова особа є кандидатом у депутати;

4) членам виборчих комісій протягом строку їх повноважень у відповідних виборчих комісіях.

У військових частинах (формуваннях), в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах передвиборна агітація обмежується. Відвідання військових частин (формувань), установ виконання покарань і слідчих ізоляторів окремими кандидатами у депутати, їх довіреними особами чи уповноваженими особами партій забороняється. Зустрічі цих осіб з виборцями організуються відповідною окружною виборчою комісією спільно з командиром військової частини (формування) або керівником установи виконання покарань чи слідчого ізолятора з обов'язковим повідомленням не пізніше як за три дні до дня зустрічі всіх уповноважених осіб партій, кандидатів у депутати в одномандатному окрузі або їх довірених осіб у відповідному одномандатному окрузі.

Забороняється використання приміщень органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, для проведення передвиборної агітації за рахунок коштів виборчих фондів партій, кандидатів у депутати в одномандатному окрузі.

Забороняється проведення агітаційних заходів, розповсюдження передвиборних агітаційних матеріалів, демонстрація агітаційних фільмів чи кліпів, розповсюдження виборчих листівок, плакатів, інших друкованих агітаційних матеріалів чи друкованих видань, у яких розміщено матеріали передвиборної агітації, публічні заклики голосувати за чи не голосувати за партії - суб'єктів виборчого процесу, кандидатів у депутати в одномандатному окрузі або публічна оцінка діяльності цих партій чи кандидатів у депутати під час проведення заходів, організованих органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, державними чи комунальними підприємствами, закладами, установами, організаціями.

Забороняється розміщення агітаційних матеріалів та політичної реклами на будинках і в приміщеннях органів державної влади, органів влади

Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій державної та комунальної форми власності.

Поширення у будь-якій формі матеріалів, що містять заклики до ліквідації незалежності України, зміни конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підриву її безпеки, незаконного захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства та розпалювання міжетнічної, расової, національної, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняється.

Засобам масової інформації, їх посадовим та службовим особам і творчим працівникам під час виборчого процесу у своїх матеріалах і передачах забороняється агітувати голосувати за або не голосувати за партії, кандидатів у депутати чи поширювати інформацію, яка має ознаки політичної реклами, безоплатно або яка оплачена з джерел, не передбачених законом, а так само поширювати будь-яку інформацію з метою спонукання виборців голосувати за або не голосувати за певного суб'єкта виборчого процесу. Авторам і ведучим телерадіопередач, які є кандидатами у депутати, під час виборчого процесу також забороняється у телерадіопередачах вести передвиборну агітацію.

Забороняється розміщення політичної реклами в одному блоці з комерційною чи соціальною рекламою.

Під час виборчого процесу забороняється використання у комерційній та соціальній рекламі:

- 1) прізвищ чи портретів кандидатів у депутати;
- 2) назв чи символіки партій - суб'єктів виборчого процесу.

Розміщення носіїв політичної реклами на зовнішній поверхні та всередині транспортних засобів громадського користування, у тому числі таксі, розміщення політичної реклами у приміщеннях та на будівлях станцій метрополітену, автобусних та залізничних вокзалів, портів та аеропортів, а також розповсюдження матеріалів передвиборної агітації, у тому числі політичної реклами, через телерадіотрансляційні або інші інформаційні мережі сповіщення пасажирів та інформаційні табло у приміщеннях станцій та вагонах метрополітену, автобусних та залізничних вокзалів, портів та аеропортів, у транспортних засобах громадського користування забороняється.

Забороняється розповсюдження завідомо недостовірних або наклепницьких відомостей про партію - суб'єкта виборчого процесу або про кандидата у депутати, недостовірний або наклепницький характер яких встановлено у судовому порядку.

У разі встановлення судом при розгляді виборчого спору повторного або одноразового грубого порушення засобом масової інформації вимог цього Закону суд приймає рішення про тимчасове (до закінчення виборчого процесу) зупинення дії ліцензії або про тимчасову заборону (до закінчення виборчого процесу) випуску друкованого видання.

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення своїм рішенням припиняє трансляцію на території України, в тому числі операторами телекомунікацій, іноземних телеканалів, у діяльності яких порушується норма щодо заборони громадянам іноземних держав, особам без громадянства ведення передвиборної агітації через журналістську діяльність або в діяльності яких містяться заклики до ліквідації незалежності України, зміни конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, підризу її безпеки, незаконного захоплення державної влади, пропаганда війни, насильства та розпалювання міжетнічної, расової, національної, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення.

Партія – суб'єкт виборчого процесу, кандидат у депутати мають право звернутися до засобу масової інформації, що оприлюднив інформацію, яку партія або кандидат вважають недостовірною, з вимогою опублікувати їх відповідь. Засіб масової інформації, що оприлюднив відповідний матеріал, не пізніше як через три дні після дня звернення з вимогою про відповідь, але не пізніше останнього дня перед днем голосування зобов'язаний надати партії, кандидату у депутати, щодо яких поширено недостовірну інформацію, можливість оприлюднити відповідь: надати такий самий ефірний час відповідно на телебаченні чи радіо або опублікувати в друкованому засобі масової інформації наданий партією чи кандидатом матеріал, який повинен бути набраний таким самим шрифтом і розміщений під рубрикою «відповідь» на тому ж місці шпальти в обсязі не меншому, ніж обсяг повідомлення, що спростовується. Відповідь повинна містити посилання на відповідну публікацію в друкованому засобі масової інформації, передачу на телебаченні, радіо та на інформацію, що спростовується. Відповідь не повинна містити прямих закликів до голосування за або не голосування за певні партії, кандидатів у депутати. Відповідь має бути оприлюднена без додатків, коментарів та скорочень і здійснюватися за рахунок засобу масової інформації. Відповідь на відповідь не надається.

Забороняється проводити передвиборну агітацію, що супроводжується наданням виборцям, закладам, установам, організаціям коштів або безоплатно чи на пільгових умовах товарів (крім товарів, що містять візуальні зображення назви, символіки, прапора партії, за умови, що вартість таких товарів не перевищує три відсотки розміру мінімальної заробітної плати), послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерейних білетів, інших матеріальних цінностей. Така передвиборна агітація або надання виборцям, закладам, установам, організаціям коштів або безоплатно чи на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерейних білетів, інших матеріальних цінностей, що супроводжується закликами або пропозиціями голосувати за або не голосувати за певну партію чи кандидата у депутати або згадуванням назви партії чи імені кандидата, є непрямим підкупом виборців.

Центральна виборча комісія забезпечує розміщення в загальнодержавних засобах масової інформації, передбачених цією

частиною, роз'яснення щодо заборони надання виборцям, закладам, установам, організаціям, а також виборчим комісіям та їх членам товарів (крім товарів, що містять візуальні зображення назви, символіки, прапора партії, за умови, що вартість таких товарів не перевищує три відсотки розміру мінімальної заробітної плати), послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерейних білетів, інших матеріальних цінностей (непрямого підкупу). Текст роз'яснення затверджується Центральною виборчою комісією і один раз на тиждень друкується в газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр» на першій сторінці та транслюється на суспільно-політичних загальнонаціональних каналах Суспільного телебачення та Суспільного радіо Національної суспільної телерадіокомпанії України, починаючи за шістьдесят днів до дня голосування за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів.

Регіональні (місцеві) телерадіоорганізації державної та комунальної форми власності своїми передачами не повинні перекривати передачі передвиборної агітації партій, які транслюються на загальнонаціональних каналах мовлення.

Включення до інформаційних теле- і радіопрограм (випусків новин) передвиборних агітаційних матеріалів партій, у тому числі політичної реклами, забороняється. Усі матеріали передвиборної агітації повинні бути відокремленими від інших матеріалів і означені як такі.

Забороняється переривати передачі передвиборних програм партій рекламою товарів, робіт, послуг та іншими повідомленнями.

Забороняється проведення передвиборної агітації в зарубіжних засобах масової інформації, що діють на території України, а також у зареєстрованих в Україні засобах масової інформації, в яких частка зарубіжної власності перевищує п'ятдесят відсотків.

Засоби масової інформації не несуть відповідальності за зміст передвиборної агітації, яка була розміщена відповідно до угод із замовниками, крім випадків, передбачених:

- 1) частиною п'ятою цієї статті;
- 2) частиною дев'ятою цієї статті, якщо засобу масової інформації було достовірно відомо про наявність відповідного рішення суду.

Забороняється розміщення матеріалів передвиборної агітації, політичної реклами, у тому числі повідомлень про перебіг виборчого процесу, на об'єктах культурної спадщини.

Кандидатам у депутати забороняється використовувати для проведення передвиборної агітації службовий транспорт, зв'язок, устаткування, приміщення, інші об'єкти та ресурси за місцем роботи, службові чи виробничі наради, збори колективу, а також залучати для передвиборної агітації або використовувати для будь-якої роботи, пов'язаної з проведенням передвиборної агітації, таких осіб:

- 1) кандидатам у депутати, які займають посади в органах державної влади чи в інших державних органах, органах влади Автономної Республіки

Крим, органах місцевого самоврядування, - посадових та службових осіб органів державної влади чи інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування (крім осіб, які перебувають на посадах помічника-консультанта народного депутата України);

2) кандидатам у депутати, які займають посади, у тому числі за сумісництвом, на підприємствах незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, у закладах, установах, організаціях, військових частинах (формуваннях), утворених відповідно до законів України, - підлеглих їм осіб за місцем роботи (у робочий час).

Забороняється виготовлення та розповсюдження друкованих передвиборних агітаційних матеріалів, що не містять відомостей про замовника друкованих передвиборних агітаційних матеріалів, установу, яка здійснила друк, їх тираж, інформацію про осіб, відповідальних за випуск.

З часу припинення передвиборної агітації забороняються проведення агітаційних заходів, розповсюдження передвиборних агітаційних матеріалів у засобах масової інформації, демонстрація агітаційних фільмів чи кліпів, розповсюдження виборчих листівок, плакатів, інших друкованих агітаційних матеріалів чи друкованих видань, в яких розміщено матеріали передвиборної агітації, публічні заклики голосувати за чи не голосувати за партії – суб'єкти виборчого процесу, кандидатів у депутати в одномандатному окрузі або публічна оцінка діяльності цих партій чи кандидатів у депутати. Передвиборні агітаційні матеріали знімаються з 24 години останньої п'ятниці перед днем голосування відповідними службами місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Перешкоджання здійсненню права на проведення передвиборної агітації, а також порушення встановленого законом порядку проведення такої агітації тягнуть за собою відповідальність, встановлену законами України.

У разі надходження до Центральної виборчої комісії або окружної виборчої комісії заяви чи іншого повідомлення щодо порушень, які мають ознаки вчинення кримінального чи адміністративного правопорушення, відповідна виборча комісія невідкладно надсилає зазначене повідомлення до відповідних правоохоронних органів.

4. Організація і порядок голосування, підрахунку голосів, встановлення підсумків голосування і результатів виборів народних депутатів України та їх офіційного оприлюднення.

Голосування проводиться у ден виборів та у день повторного голосування з 8 до 20 години без перерви. На закордонних виборчих дільницях голосування відбувається за місцевим часом країни, де утворені ці дільниці.

Для отримання виборчих бюлетенів з виборів народних депутатів України (далі – виборчий бюлетень) для голосування в загальнодержавному та одномандатному округах члену дільничної виборчої комісії надається

один із зазначених нижче документів, який підтверджує особу та громадянство України:

на звичайній та спеціальній виборчій дільниці:

- 1) паспорт громадянина України;
- 2) тимчасове посвідчення громадянина України (для осіб, недавно прийнятих до громадянства України);
- 3) військовий квиток (виключно для військовослужбовців строкової служби);

на закордонній виборчій дільниці, а також на спеціальній виборчій дільниці, утвореній на судах, що перебувають у плаванні під Державним Прапором України, та на полярній станції України:

- 1) паспорт громадянина України для виїзду за кордон;
- 2) дипломатичний паспорт;
- 3) службовий паспорт;
- 4) паспорт громадянина України на закордонній виборчій дільниці, утвореній у країні, до якої дозволений в'їзд громадян України за паспортом громадянина України;

на спеціальній виборчій дільниці, утвореній у відповідній установі виконання покарань або слідчому ізоляторі:

картку (довідку) установи виконання покарань або слідчого ізолятора, що повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік народження, громадянство, фотокартку особи, підпис керівника та печатку установи (для осіб, які перебувають в установах виконання покарань або слідчих ізоляторах).

За умови пред'явлення виборцем одного із вищезазначених документів, наявності його у списку виборців на відповідній виборчій дільниці та після того, як ним буде поставлено підпис за отримання виборчих бюлетенів у списку виборців та у визначеному місці на контрольних талонах виборчих бюлетенів, член дільничної виборчої комісії видає виборцю по одному виборчому бюлетеню для голосування у загальнодержавному окрузі та одномандатному окрузі.

Виборцю, який відповідно до частини десятої статті 2 Закону України «Про вибори народних депутатів України» має право голосу лише у загальнодержавному окрузі, видається виборчий бюлетень для голосування тільки у загальнодержавному окрузі.

Забороняється отримання виборчого бюлетеня від інших осіб (крім уповноваженого члена виборчої комісії, який видає виборчий бюлетень), заохочення або змушування виборців до передачі виборчого бюлетеня іншим особам шляхом підкупу, погроз або іншим способом.

Виборчі бюлетені не передаються іншим особам.

Виборчі бюлетені заповнюються виборцем особисто в кабіні для таємного голосування. Під час заповнення виборчих бюлетенів забороняється присутність у кабіні для таємного голосування інших осіб. Виборець, який внаслідок фізичних вад не може самостійно заповнити виборчий бюлетень, має право з відома голови або іншого члена дільничної

виборчої комісії скористатися допомогою іншого виборця, крім члена виборчої комісії, кандидата у депутати, його довіреної особи, уповноваженої особи політичної партії, офіційного спостерігача.

Виборець у приміщенні для голосування може перебувати лише протягом часу, необхідного для голосування.

Якщо на виборчому бюлетені зроблено більш як одну позначку або не поставлено жодної позначки, то такий виборчий бюлетень вважається недійсним.

Заповнені виборчі бюлетені виборець особисто вкидає до виборчої скриньки.

Виборець, який через фізичні вади не може самостійно вкинути виборчий бюлетень до виборчої скриньки, має право з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії доручити зробити це у своїй присутності іншій особі, крім члена виборчої комісії, кандидата у депутати, його довіреної особи, уповноваженої особи політичної партії, офіційного спостерігача.

У разі якщо виборець, заповнюючи виборчий бюлетень, припустився помилки, він має право невідкладно звернутися з письмовою заявою до члена дільничної виборчої комісії, який видав цей бюлетень, з проханням видати інший виборчий бюлетень.

Інший виборчий бюлетень видається тільки в обмін на неправильно заповнений і лише один раз.

Повторна видача виборчого бюлетеня замість неправильно заповненого не допускається.

За 5 хвилин до 20 години голова дільничної виборчої комісії оголошує про закінчення голосування та зачинення виборчої дільниці о 20 годині.

Підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці здійснюється відкрито і гласно членами дільничної виборчої комісії на її засіданні, яке проводиться у тому ж приміщенні, де відбувалося голосування.

Недійсними вважаються виборчі бюлетені, на яких:

- відсутня печатка цієї дільничної виборчої комісії;
- якщо зроблено більш як одну позначку навпроти назв партій або прізвищ кандидатів;
- якщо не поставлено жодної позначки;
- якщо не відокремлено контрольний талон виборчого бюлетеня;
- якщо неможливо з інших причин встановити зміст волевиявлення виборця.

Дільнична виборча комісія на своєму засіданні складає протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі та протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці в одномандатному виборчому окрузі за формами, встановленими ЦВК.

Дільнична виборча комісія може визнати голосування на виборчій дільниці в багатомандатному та (або) одномандатному округах недійсним у разі встановлення нею порушень вимог закону «Про [вибори](#) народних

депутатів», внаслідок яких неможливо достовірно, встановити результати волевиявлення виборців.

Дільнична виборча комісія може визнати недійсним голосування на виборчій дільниці за наявності лише таких обставин:

- незаконного голосування (вкидання виборчого бюлетеня до виборчої скриньки за виборця іншою особою, крім випадків, передбачених законом; голосування особами, які не мають права голосу; голосування особами, які не включені до списку виборців по виборчій дільниці або включені до нього безпідставно; голосування особою більше ніж один раз) у кількості, що перевищує 10 відсотків кількості виборців, які взяли участь у голосуванні на виборчій дільниці у відповідному окрузі;

- виявлення у виборчих скриньках виборчих бюлетенів у кількості, що перевищує більше ніж на 10 відсотків кількість виборців, які взяли участь у голосуванні на виборчій дільниці у відповідному окрузі;

- знищення або пошкодження виборчої скриньки (скриньок), що унеможливує встановлення змісту виборчих бюлетенів, якщо кількість цих бюлетенів перевищує 10 відсотків кількості виборців, які взяли участь у голосуванні на виборчій дільниці у відповідному окрузі.

Якщо на день виборів в одномандатному окрузі не залишилося зареєстрованим жодного кандидата у депутати, окружна виборча комісія приймає рішення про визнання виборів народного депутата України у відповідному одномандатному виборчому окрузі такими, що не відбулися. Окружна виборча комісія на підставі протоколу про підсумки голосування виборців в одномандатному виборчому окрузі приймає одне з рішень про результати виборів депутата в одномандатному окрузі: про визнання народного депутата України обраним; про повторне голосування в одномандатному окрузі; про подання до ЦВК щодо визнання виборів в одномандатному окрузі недійсними.

Обраним народним депутатом України вважається кандидат у депутати, який одержав більшість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, відносно інших кандидатів у депутати, які балотувалися в цьому окрузі. У разі, коли до виборчого бюлетеня було включено лише одного кандидата у депутати, він вважається обраним, якщо кількість голосів виборців, поданих за нього, перевищує кількість виборців, які не підтримали жодного з кандидатів у депутати в одномандатному окрузі.

У разі, якщо найбільшу і водночас однакову кількість голосів виборців в одномандатному окрузі набрали два або більше кандидатів у депутати, окружна виборча комісія приймає рішення про призначення повторного голосування щодо цих кандидатів у депутати. Повторне голосування призначається не пізніше як на чотирнадцятий день після дня виборів і проводиться в неділю. Бюлетені для повторного голосування повинні бути виготовлені не пізніше як за п'ять днів до дня виборів і передані окружній виборчій комісії не пізніше як за три дні до дня виборів.

У разі, якщо з числа кандидатів у депутати, які набрали найбільшу і водночас однакову кількість голосів виборців в одномандатному окрузі,

залишився один кандидат у депутати у зв'язку з вибуттям з балотування інших зазначених кандидатів у депутати, окружна виборча комісія скасовує рішення про проведення повторного голосування і приймає рішення про визнання цього кандидата у депутати обраним народним депутатом України в цьому окрузі. У разі, якщо всі кандидати у депутати, які набрали найбільшу і водночас однакову кількість голосів виборців в одномандатному окрузі, зняли свої кандидатури з балотування, окружна виборча комісія скасовує рішення про проведення повторного голосування і приймає рішення про визнання виборів у цьому окрузі такими, що не відбулися.

ЦВК може визнати недійсними вибори депутата в одномандатному окрузі за поданням відповідної окружної виборчої комісії у разі, якщо:

– в ході проведення виборів депутата в одномандатному окрузі або при підрахунку голосів виборців у цьому окрузі мали місце порушення вимог закону «Про вибори народних депутатів», які не дозволяють з достовірністю визначити результати волевиявлення виборців;

– кількість виборчих дільниць, на яких голосування в одномандатному окрузі було визнано недійсним, становить не менше 25 відсотків від загальної кількості виборчих дільниць, утворених на території цього одномандатного округу.

Рішення про внесення подання до ЦВК про визнання виборів депутата в одномандатному окрузі недійсними приймається на засіданні окружної виборчої комісії двома третинами членів комісії від її складу.

ЦВК на своєму засіданні на підставі протоколів окружних виборчих комісій про підсумки голосування в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі в межах відповідних одномандатних виборчих округів не пізніше як на п'ятнадцятий день з дня виборів встановлює результати виборів депутатів у багатомандатному окрузі, про що складає протокол. Право на участь у розподілі депутатських мандатів набувають кандидати у депутати, включені до виборчих списків партій (блоків), що отримали чотири і більше відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. Депутатські мандати розподіляються між виборчими списками партій (блоків) пропорційно до кількості отриманих голосів виборців кандидатами у депутати, включеними до виборчих списків. Кількість голосів виборців, необхідних для отримання одного депутатського мандата (виборча квота), обчислюється шляхом ділення сумарної кількості голосів виборців, поданих за кандидатів у депутати, включених до виборчих списків партій (блоків), що отримали чотири і більше відсотків голосів виборців, на число депутатських мандатів. Кількість голосів виборців, поданих за кандидатів у депутати, включених до виборчих списків кожної партії (блоку), що набули право на участь у розподілі депутатських мандатів, ділиться на виборчу квоту. Ціла частина отриманого числа становить кількість депутатських мандатів, що отримали кандидати у депутати цієї партії (блоку). Дробові залишки враховуються при розподілі решти депутатських мандатів, що залишаються після цього нерозподіленими.

ЦВК не пізніш як на п'ятий день з дня встановлення результатів виборів у багатомандатному та одномандатних округах офіційно оприлюднює результати виборів депутатів у газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр». Особа, обрана депутатом, для її реєстрації народним депутатом України зобов'язана подати до ЦВК не пізніш як на двадцятий день з дня офіційного оприлюднення результатів виборів документ про її звільнення з роботи (посади), несумісної з депутатським мандатом, та (або) копію зареєстрованої заяви про припинення дії іншого представницького мандата, поданої до відповідної ради. При отриманні вказаних документів ЦВК приймає рішення про реєстрацію обраного депутата.

Особі, зареєстрованій депутатом, ЦВК не пізніш як на сьомий день з дня її реєстрації видає тимчасове посвідчення народного депутата України встановленого нею зразка. Після складення депутатом присяги народного депутата України ЦВК не пізніш як на сьомий день видає йому посвідчення народного депутата України встановленого нею зразка.

5. Особливості підготовки і проведення повторних, позачергових виборів народних депутатів, порядок зміщення народних депутатів.

Повторні вибори

Повторні вибори проводяться в одномандатному окрузі у випадку, коли вибори у відповідному одномандатному окрузі визнані такими, що не відбулися, або якщо особа після її обрання не набула депутатського мандата у порядку, встановленому цим Законом.

Рішення про проведення повторних виборів приймає Центральна виборча комісія.

Повторні вибори депутата проводяться в останню неділю шістдесятиденного строку з дня опублікування рішення про їх призначення.

Заміщення депутатів, обраних у загальнодержавному окрузі, повноважень яких були достроково припинені

У разі дострокового припинення повноважень депутата, обраного у загальнодержавному окрузі, у строк не пізніш як на шостий день з дня отримання відповідного рішення або копії свідоцтва про смерть Центральна виборча комісія своїм рішенням визнає обраним депутатом наступного за черговістю кандидата у депутати у виборчому списку відповідної партії. У разі оскарження рішення про дострокове припинення повноважень депутата Центральна виборча комісія приймає рішення щодо визнання обраним депутатом наступного за черговістю кандидата у депутати у виборчому списку відповідної партії після набрання законної сили рішенням суду. Якщо черговість для отримання депутатського мандата вичерпана, депутатський мандат залишається вакантним до проведення чергових або позачергових виборів.

Реєстрація особи народним депутатом України та видача їй тимчасового посвідчення народного депутата України здійснюються Центральною виборчою комісією.

Проміжні вибори

У разі дострокового припинення повноважень депутата, обраного у одномандатному окрузі, Центральною виборчою комісією в порядку, встановленому цим Законом, призначаються проміжні вибори депутата.

Проміжні вибори депутата в одномандатному окрузі проводяться в останню неділю шістдесятиденного строку з дня опублікування рішення про їх призначення.

Особливості підготовки і проведення повторних, проміжних та позачергових виборів депутатів

Спеціальні виборчі дільниці для проведення повторних, проміжних та позачергових виборів депутатів, що існують на тимчасовій основі, утворюються не пізніш як за дев'ятнадцять днів до дня голосування, а у винятковому випадку утворення виборчої дільниці - не пізніш як за десять днів до дня голосування у порядку, встановленому цим Законом.

Подання щодо утворення спеціальних виборчих дільниць, що існують на тимчасовій основі, вносяться районними, районними у містах державними адміністраціями чи виконавчими комітетами міських рад (міст обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення) до відповідної окружної виборчої комісії не пізніш як за двадцять чотири дні до дня голосування.

Окружні виборчі комісії утворюються не пізніш як за п'ятдесят днів до дня голосування за поданнями суб'єктів внесення подання (не більш як по одній кандидатурі до складу кожної окружної виборчої комісії), а також партій - суб'єктів виборчого процесу, кандидатів у депутати від яких було зареєстровано у загальнодержавному окрузі на останніх виборах депутатів (не більш як по одній кандидатурі до складу кожної окружної виборчої комісії), що вносяться до Центральної виборчої комісії не пізніш як за п'ятдесят три дні до дня голосування у порядку, встановленому статтею 27 цього Закону.

Кандидатури від партій - суб'єктів виборчого процесу, кандидатів у депутати від яких було зареєстровано у загальнодержавному окрузі на останніх виборах депутатів, включаються до складу комісій шляхом жеребкування в порядку, встановленому Центральною виборчою комісією.

Жеребкування щодо включення кандидатур до складу дільничної виборчої комісії звичайної чи спеціальної виборчої дільниці проводиться окружною виборчою комісією не пізніш як на другий день після закінчення строку внесення подань щодо кандидатур до складу дільничних виборчих комісій.

У разі якщо одночасно з повторними або проміжними виборами депутатів проводяться інші вибори, за рішенням Центральної виборчої комісії дільничні виборчі комісії для організації, підготовки та проведення повторних або проміжних виборів депутатів можуть не утворюватися, а їх повноваження здійснюють відповідні дільничні виборчі комісії, утворені для виборів, що проводяться одночасно.

Органи ведення Державного реєстру виборців передають по одному примірнику попередніх списків виборців відповідним дільничним виборчим комісіям не пізніше як за одинадцять днів до дня голосування.

На спеціальних виборчих дільницях списки виборців складаються у порядку, передбаченому законом, не пізніше як за сім днів до дня голосування.

Керівники відповідних закладів, установ, полярної станції України, капітани суден подають не пізніше як за десять днів до дня голосування відомості для складання списків виборців на спеціальних виборчих дільницях дільничним виборчим комісіям (крім дільниць у стаціонарних лікувальних закладах, установах виконання покарань, слідчих ізоляторах).

На позачергових виборах депутатів списки виборців на закордонних виборчих дільницях складаються і виготовляються у порядку, встановленому законом. Попередні списки виборців передаються дільничним виборчим комісіям закордонних виборчих дільниць не пізніше як за десять днів до дня голосування. Уточнення списків виборців на закордонних виборчих дільницях проводиться у порядку, встановленому цим Законом.

Іменне запрошення надсилається або доставляється в інший спосіб дільничною виборчою комісією кожному виборцю не пізніше як за десять днів до дня голосування.

Кошти на підготовку і проведення повторних, проміжних та позачергових виборів депутатів, передбачені Державним бюджетом України, перераховуються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів Центральній виборчій комісії у триденний строк з дня опублікування Указу Президента України про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України або рішення Центральної виборчої комісії про призначення виборів.

Висування кандидатів у депутати починається на наступний день після опублікування Указу Президента України про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України або рішення Центральної виборчої комісії про призначення виборів. Висування кандидатів у депутати партіями закінчується за сорок днів до дня голосування.

Подання документів до Центральної виборчої комісії для реєстрації кандидатів у депутати розпочинається на наступний день після опублікування Указу Президента України про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України або рішення Центральної виборчої комісії про призначення виборів і закінчується за тридцять днів до дня голосування. Реєстрація кандидатів у депутати закінчується за двадцять п'ять днів до дня голосування.

Центральна виборча комісія не пізніше як на другий день після початку виборчого процесу публікує перелік відповідних одномандатних округів із зазначенням їх номерів, меж та центрів у загальнодержавних та відповідних регіональних друкованих засобах масової інформації, а також не пізніше як за сорок днів до дня виборів оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті

інформацію, що стосується загального інформаційного забезпечення повторних, проміжних або позачергових виборів.

РОЗДІЛ 7. ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

7.1. Організаційно – правові заходи по підготовці і проведенню виборів Президента України.

7.2. Порядок проведення передвиборної агітації. Гарантії діяльності кандидатів на пост Президента України.

7.3. Організація і порядок голосування, підрахунку голосів, встановлення підсумків голосування і результатів виборів Президента України та їх офіційного оприлюднення.

7.4. Особливості підготовки і проведення повторних і позачергових виборів Президента України.

1. Організаційно – правові заходи по підготовці і проведенню виборів Президента України

Відповідно до Закону України «Про вибори Президента України» від 05.03.1999 № 474-XIV (далі – Закон)² Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Строк повноважень Президента України визначається Конституцією України та становить 5 років. Одна й та сама особа не може бути Президентом України більш як два строки підряд. Особа, яка двічі підряд обиралася на пост Президента України, не може бути висунута кандидатом на цей пост.

Президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років.

Особа вважається такою, що проживає на території України, якщо її місце проживання зареєстроване в Україні відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні».

Особа, повноваження якої на посту Президента України були припинені достроково відповідно до Конституції України, не може бути висунута кандидатом на пост Президента України на позачергових виборах, призначених у зв'язку з вказаним припиненням повноважень.

Вибори Президента України можуть бути:

- черговими,
- позачерговими,
- повторними.

Чергові вибори Президента України проводяться у зв'язку із закінченням конституційного строку повноважень Президента України. Чергові вибори Президента України відбуваються в останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента України. Верховна Рада України

² Текст і надалі поданий у редакції оригінального видання.

призначає чергові вибори Президента України не пізніш як за сто днів до дня виборів. Верховна Рада України забезпечує опублікування рішення про призначення чергових виборів Президента України у засобах масової інформації. Виборчий процес чергових виборів Президента України розпочинається за дев'яносто днів до дня голосування. Центральна виборча комісія оголошує про початок виборчого процесу шляхом прийняття рішення не пізніш як за дев'яносто один день до дня голосування.

Позачергові вибори Президента України проводяться у зв'язку з прийняттям відповідної постанови Верховної Ради України. Позачергові вибори Президента України відбуваються в останню неділю дев'яностоденного строку з дня їх призначення Верховною Радою України.

Повторні вибори Президента України проводяться у випадках:

1) якщо до виборчого бюлетеня для голосування було включено не більше двох кандидатів на пост Президента України і жодного з них не було обрано;

1-¹) у разі коли після закінчення строку реєстрації кандидатів на пост Президента України не зареєстровано жодного кандидата;

2) якщо всі кандидати на пост Президента України, включені до виборчого бюлетеня, до дня виборів або до дня повторного голосування зняли свої кандидатури;

3) у разі коли вибори Президента України визнані такими, що не відбулися;

4) якщо особа після її обрання не набула мандата у порядку та у строк, встановлені Конституцією України та ЗУ «Про вибори Президента України».

Повторні вибори Президента України відбуваються в останню неділю дев'яностоденного строку з дня прийняття постанови Верховної Ради України про призначення повторних виборів.

Постанова Верховної Ради України про призначення повторних виборів приймається не пізніш як на п'ятнадцятий день після дня внесення до Верховної Ради України відповідного подання Центральної виборчої комісії.

Виборчий процес повторних виборів Президента України розпочинається наступного дня після офіційного опублікування постанови Верховної Ради України про їх призначення.

Вибори Президента України призначаються Верховною Радою України шляхом прийняття відповідної постанови.

Розрізняють кілька стадій (етапів) виборчого процесу:

1) висування та реєстрація кандидатів на пост Президента України;

2) утворення окружних та дільничних виборчих комісій;

3) проведення передвиборної агітації;

4) утворення спеціальних виборчих дільниць, що існують на тимчасовій основі;

5) складання списків виборців, їх перевірка та уточнення;

6) голосування у день виборів Президента України;

7) підрахунок голосів виборців, встановлення підсумків голосування і результатів виборів Президента України та їх офіційне оголошення;

8) припинення повноважень окружних та дільничних виборчих комісій.
У разі необхідності виборчий процес може включати також такі етапи:
1) повторне голосування;
2) підрахунок голосів виборців, встановлення підсумків повторного голосування і результатів виборів Президента України та їх офіційне оголошення.

Виборчий процес завершується через п'ятнадцять днів після дня офіційного оголошення Центральною виборчою комісією результатів виборів Президента України або офіційною публікацією подання Центральної виборчої комісії до Верховної Ради України щодо призначення повторних виборів Президента України.

2. Порядок висування та реєстрації кандидатів на пост Президента України

Висування кандидатів на пост Президента України партіями та самовисування розпочинається з першого дня виборчого процесу.

Кандидат на пост Президента України може бути висунутим та зареєстрованим тільки від однієї партії.

Порядок висування кандидатів партіями

Висунення кандидата на пост Президента України партією здійснюється на з'їзді (зборах, конференції) відповідно до статуту цієї партії. Партія може висунути одного кандидата на пост Президента України тільки ту особу, яка є членом цієї партії, або позапартійного громадянина, який відповідно до статті 9 ЗУ «Про вибори Президента України» має право бути обраним Президентом України. Особа може бути висунута кандидатом на пост Президента України лише однією партією за згодою кандидата.

У протоколі з'їзду (зборів, конференції) партії зазначаються: дата його проведення, порядок денний, відомості про особу, висунуту кандидатом на пост Президента України (прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць і рік народження, громадянство, партійність, посада (заняття), місце роботи і місце постійного проживання), підсумки голосування щодо кандидата на пост Президента України. Протокол підписується головуючим на з'їзді (зборах, конференції) та скріплюється печаткою партії.

Про час і місце проведення з'їзду (зборів, конференції) з метою висунення кандидата на пост Президента України заздалегідь повідомляються засоби масової інформації. Порядок акредитації представників засобів масової інформації на такому з'їзді (зборах, конференції) визначається організаторами заходу.

Порядок самовисування

1. Громадянин України, який відповідно до статті 9 ЗУ «Про вибори Президента України» може бути обраним Президентом України, особисто подає до Центральної виборчої комісії засвідчену в установленому законом порядку заяву про самовисунення кандидатом на пост Президента України.

У заяві про самовисунення на пост Президента України мають міститися згода на оприлюднення біографічних відомостей і декларації про

майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, зобов'язання в разі обрання передати у порядку, встановленому законом, протягом місяця після офіційного оголошення результатів виборів в управління іншій особі належні йому підприємства та корпоративні права і припинити діяльність чи скласти представницький мандат, які відповідно до Конституції України та законів України несумісні з зайняттям посту Президента України.

Реєстрація кандидата на пост Президента України

1. Центральна виборча комісія реєструє кандидата на пост Президента України за умови отримання таких документів:

1) анкети кандидата на пост Президента України за формою, встановленою Центральною виборчою комісією (заповнюється кандидатом особисто);

2) автобіографії особи, висунутої кандидатом на пост Президента України (на паперовому носіїві та в електронному вигляді), обсягом до двох тисяч друкованих знаків, що обов'язково повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць, рік і місце народження, відомості про громадянство, освіту, трудову діяльність, посаду (заняття), місце роботи, громадську роботу (в тому числі на виборних посадах), партійність, склад сім'ї, адресу місця проживання із зазначенням часу проживання в Україні, відомості про судимість, не погашену і не зняту у встановленому законом порядку;

3) передвиборної програми кандидата, викладеної державною мовою, обсягом до дванадцяти тисяч друкованих знаків (на паперовому носіїві та в електронному вигляді);

4) документа про внесення грошової застави;

5) декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру;

6) ксерокопії першої та другої сторінок паспорта громадянина України кандидата на пост Президента України та сторінок, де зазначаються відомості про його місце проживання відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні»;

7) чотири фотографії кандидата на пост Президента України розміром 4x6 сантиметрів, а також дві фотографії кандидата на пост Президента України розміром 9x13 сантиметрів, на паперових носіях та в електронному вигляді.

2. Для реєстрації кандидатом у Президенти України особи, висунутої партією, крім документів, передбачених частиною першою цієї статті, подаються також такі документи:

1) рішення вищого керівного органу партії, прийняте відповідно до її статуту, про висунання кандидата на пост Президента України, яке містить прізвище, ім'я (усі власні імена), по батькові (за наявності) особи, висунутої кандидатом на пост Президента України, та яке засвідчене підписом керівника партії і скріплене печаткою партії;

2) копії свідоцтва про реєстрацію партії та її статуту, засвідчені безоплатно центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну

політику у сфері реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, після початку виборчого процесу;

б) заява особи, висунутої кандидатом, про згоду балотуватися кандидатом на пост Президента України від цієї партії та у зв'язку з цим на оприлюднення біографічних відомостей та декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, зобов'язання в разі обрання передати у порядку, встановленому законом, протягом місяця після офіційного оголошення результатів виборів в управління іншій особі належні йому підприємства та корпоративні права і припинити діяльність чи скласти представницький мандат, які відповідно до Конституції України та законів України несумісні з зайняттям посту Президента України.

Подання документів до Центральної виборчої комісії для реєстрації кандидатів закінчується за п'ятдесят п'ять днів до дня виборів.

Особа, висунута кандидатом на пост Президента України, має право до дня реєстрації її кандидатом відкликати свою заяву про самовисунення чи про згоду балотуватися кандидатом на пост Президента України від відповідної партії. Повторна заява особи про самовисунення чи про згоду балотуватися на виборах Президента України від цієї партії не приймається.

У разі реєстрації кандидата уповноваженому представнику партії або кандидата на пост Президента України не пізніше наступного дня видається копія постанови про реєстрацію. Кандидату на пост Президента України не пізніш як у триденний строк з дня прийняття рішення про його реєстрацію видається посвідчення кандидата на пост Президента України за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. Рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України у цей же строк оприлюднюється в газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр».

Центральна виборча комісія приймає рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України або відмову у реєстрації кандидата на пост Президента України протягом п'яти днів з дня прийняття документів, передбачених цією статтею.

Центральна виборча комісія закінчує реєстрацію кандидатів на пост Президента України не пізніше ніж за п'ятдесят днів до дня виборів.

Відмова у реєстрації кандидата на пост Президента України

Центральна виборча комісія відмовляє у реєстрації кандидата на пост Президента України у разі:

1) порушення встановленого цим Законом порядку висунення кандидата;

2) встановлення нею наявності у передвиборній програмі кандидата положень, спрямованих на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення;

3) відсутності документів, зазначених у Статтях 48 або 51 цього Закону;

4) припинення громадянства України або невиходу із громадянства іншої держави особою, висунутою кандидатом на пост Президента України;

5) виїзд особи, висунутої кандидатом, за межі України для постійного проживання;

6) визнання особи, висунутої кандидатом, недієздатною та виявлення інших обставин, які позбавляють особу, висунуту кандидатом на пост Президента України, права бути обраною Президентом України.

Помилки і неточності, виявлені в поданих кандидатами на реєстрацію документах, підлягають виправленню і не є підставою для відмови в реєстрації кандидата на пост Президента України.

Рішення про відмову в реєстрації кандидата повинно містити вичерпні підстави відмови. Копія цього рішення не пізніше наступного дня після його прийняття видається уповноваженому представнику відповідної партії (кандидата) або кандидату.

Скасування рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України

Центральна виборча комісія приймає рішення про скасування реєстрації кандидата на пост Президента України у разі:

1) звернення кандидата на пост Президента України у будь-який час після його реєстрації, однак не пізніше ніж за двадцять три дні до дня виборів та не пізніш як за тринадцять днів до дня повторного голосування, з письмовою заявою про відмову від балотування;

3) припинення громадянства України кандидата на пост Президента України;

4) вибуття кандидата на пост Президента України за межі України для постійного проживання;

5) визнання кандидата на пост Президента України недієздатним.

У разі надходження звернення, зазначеного у пункті 1 цієї частини, Центральна виборча комісія приймає рішення про скасування реєстрації кандидата на пост Президента України не пізніш як за двадцять два дні до дня виборів, а при проведенні повторного голосування - не пізніш як за дванадцять днів до дня повторного голосування.

У разі надходження звернення, зазначеного у пункті 1 цієї частини, пізніш як за двадцять три дні до дня виборів або пізніш як за тринадцять днів до дня повторного голосування, таке звернення Центральною виборчою комісією не розглядається, рішення по ньому не приймається.

Рішення Центральної виборчої комісії про скасування реєстрації кандидата на пост Президента України оприлюднюється в державних засобах масової інформації та на офіційному веб-сайті Центральної виборчої комісії.

Центральна виборча комісія оголошує попередження кандидату на пост Президента України та партії, яка його висунула, у разі:

1) встановлення судом у порядку, встановленому законом, факту підкупу виборців або членів виборчих комісій кандидатом на пост

Президента України, його довіреною особою, посадовою особою партії, яка висунула кандидата, а також на прохання кандидата або за дорученням кандидата або партії, яка його висунула, - іншою особою;

2) встановлення судом у порядку, встановленому законом, факту надання під час виборчого процесу виборцям або членам виборчих комісій грошей чи безоплатно або на пільгових умовах товарів, робіт, послуг, цінних паперів, кредитів, лотерей, інших матеріальних цінностей організацією, засновником, власником або членом керівного органу якої є кандидат на пост Президента України, посадова особа партії, яка висунула кандидата;

3) встановлення судом у порядку, встановленому законом, факту використання кандидатом при фінансуванні передвиборної агітації, крім коштів свого виборчого фонду, інших коштів;

4) якщо кандидат на пост Президента України, який займає посаду, у тому числі за сумісництвом, в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим чи в органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, у закладах, установах, організаціях, у військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, залучав або використовував для проведення передвиборної агітації підлеглих йому осіб, службовий транспорт, зв'язок, устаткування, приміщення, інші об'єкти та ресурси за місцем роботи;

б) у разі проведення кандидатом на пост Президента України, партією, яка висунула кандидата на пост Президента України, прямої чи опосередкованої передвиборної агітації поза строками, встановленими статтею 57 цього Закону.

Рішення Центральної виборчої комісії про оголошення попередження кандидату на пост Президента України чи партії оприлюднюється в державних засобах масової інформації та на офіційному веб-сайті Центральної виборчої комісії.

Центральна виборча комісія розглядає питання про скасування реєстрації кандидата на пост Президента України чи про оголошення кандидату або партії попередження у присутності кандидата на пост Президента України або уповноваженого представника партії, яка висунула цього кандидата. Про час розгляду цього питання зазначені особи повідомляються не пізніше як у день, що передує дню розгляду. У разі відсутності зазначених осіб без поважних причин, а при розгляді цього питання менш як за три дні до дня виборів чи дня повторного голосування незалежно від причини це питання розглядається Центральною виборчою комісією за відсутності зазначених осіб.

У випадках порушень, зазначених у частині третій цієї статті, за які законом встановлено кримінальну або адміністративну відповідальність, Центральна виборча комісія звертається до відповідних правоохоронних органів для перевірки і реагування відповідно до законів України.

Центральна виборча комісія доводить до відома кандидата на пост Президента України та партії, яка його висунула, рішення про скасування реєстрації кандидата або про оголошення йому попередження не пізніше як

наступного дня з дня його прийняття та надає кандидату на пост Президента України, його уповноваженому представнику у Центральній виборчій комісії або представнику партії, яка його висунула, копію цього рішення у той же строк. Якщо зазначене рішення прийнято напередодні дня виборів чи дня повторного голосування, копія цього рішення видається зазначеним у цій частині особам невідкладно.

У разі смерті кандидата на пост Президента України або визнання його безвісно відсутнім Центральна виборча комісія оголошує його таким, що вибув з балотування. Це рішення оприлюднюється в засобах масової інформації не пізніше наступного дня після його прийняття, але не пізніше як за один день до дня виборів.

3. Порядок проведення передвиборної агітації. Гарантії діяльності кандидатів на пост Президента України

Строки проведення передвиборної агітації

Передвиборна агітація розпочинається кандидатом на пост Президента України наступного дня після дня його реєстрації Центральною виборчою комісією і закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем виборів.

Передвиборна агітація закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем виборів.

Агітація перед повторним голосуванням розпочинається з дня, наступного після призначення повторного голосування, і закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем повторного голосування.

Передвиборна агітація у період виборчого процесу поза строками, встановленими у цій статті, забороняється.

Форми і засоби передвиборної агітації

1. Передвиборна агітація - це здійснення будь-якої діяльності з метою спонукання виборців голосувати за або не голосувати за певного кандидата на пост Президента України. Передвиборна агітація може здійснюватися у будь-якій формі та будь-якими засобами, що не суперечать Конституції України та законам України.

Передвиборна агітація може проводитися у таких формах:

- 1) проведення зборів громадян, інших зустрічей з виборцями;
- 2) проведення мітингів, походів, демонстрацій, пікетів;
- 3) проведення публічних дебатів, дискусій, "круглих столів", прес-конференцій стосовно положень передвиборних програм та політичної діяльності партій - суб'єктів виборчого процесу чи політичної діяльності кандидатів на пост Президента України;
- 4) оприлюднення в друкованих та аудіовізуальних (електронних) засобах масової інформації політичної реклами, виступів, інтерв'ю, нарисів, відеофільмів, аудіо- та відеокліпів, інших публікацій та повідомлень;
- 5) розповсюдження виборчих листівок, плакатів та інших друкованих агітаційних матеріалів чи друкованих видань, в яких розміщено матеріали передвиборної агітації;
- 6) розміщення друкованих агітаційних матеріалів чи політичної реклами на носіях зовнішньої реклами;

7) проведення концертів, вистав, спортивних змагань, демонстрації фільмів та телепередач чи інших публічних заходів за підтримки партії - суб'єкта виборчого процесу чи кандидата на пост Президента України, а також оприлюднення інформації про таку підтримку;

8) публічні заклики голосувати за або не голосувати за кандидата на пост Президента України або публічні оцінки діяльності кандидата на пост Президента України;

9) встановлення агітаційних наметів;

10) в інших формах, що не суперечать Конституції України та законам України.

2. Громадяни України мають право вільно і всебічно обговорювати передвиборні програми кандидатів на пост Президента України, політичні, ділові та особисті якості кандидатів, вести агітацію за або проти кандидатів.

3. До передвиборної агітації не відносяться офіційні повідомлення в період виборчого процесу (без коментарів, які можуть мати агітаційний характер, а також відео-, аудіозаписів, кінозйомок, фотоілюстрацій) про дії кандидатів на пост Президента України, пов'язані з виконанням ними посадових (службових) повноважень, передбачених Конституцією України або законами України.

4. Передвиборна агітація здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів, для цілей, визначених цим Законом, та коштів виборчих фондів кандидатів на пост Президента України.

5. Передвиборна агітація за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів, здійснюється з дотриманням принципу рівних умов надання кандидатам на пост Президента України однакових друкованих площ у друкованих засобах масової інформації та ефірного часу на радіо і телебаченні.

6. Органи виконавчої влади, органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування за зверненням відповідної окружної виборчої комісії надають приміщення, придатні для проведення публічних заходів передвиборної агітації, які організовує окружна виборча комісія. При цьому окружна виборча комісія зобов'язана забезпечити рівні можливості для всіх кандидатів на пост Президента України, зареєстрованих Центральною виборчою комісією.

7. Кандидат на пост Президента України, зареєстрований Центральною виборчою комісією, має право на договірній основі за рахунок коштів виборчого фонду орендувати будинки і приміщення усіх форм власності для проведення зборів, мітингів, дебатів, дискусій та інших публічних заходів передвиборної агітації.

8. У разі якщо будинок (приміщення) незалежно від форми власності було надано для проведення передвиборного публічного заходу чи передвиборної агітації за одного кандидата на пост Президента України, власник (володар, користувач) цього будинку (приміщення) не має права відмовити в його наданні на тих же умовах іншому кандидату на пост

Президента України. Зазначена вимога не стосується приміщень, що перебувають у власності чи постійному користуванні партій - суб'єктів виборчого процесу.

Будинки (приміщення) державної або комунальної форми власності надаються для проведення передвиборного публічного заходу чи передвиборної агітації без проведення конкурсу.

Юридичні та фізичні особи - розповсюджувачі зовнішньої реклами, які надають рекламні засоби (носії зовнішньої реклами) для розміщення агітаційних матеріалів (політичної реклами), повинні забезпечити рівний доступ та рівні умови для кандидатів на пост Президента України.

Обмеження щодо ведення передвиборної агітації

Участь у передвиборній агітації забороняється:

- 1) особам, які не є громадянами України;
- 2) органам виконавчої влади, органам влади Автономної Республіки Крим та органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам і судам, їх посадовим і службовим особам у робочий час (крім випадків, коли відповідна особа є кандидатом на пост Президента України);
- 3) членам виборчих комісій під час виконання обов'язків членів виборчих комісій на строк здійснення повноважень.

У військових частинах (формуваннях) та в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах передвиборна агітація обмежується. Відвідання військових частин (формувань) та установ виконання покарань і слідчих ізоляторів окремими кандидатами на пост Президента України чи їх довіреними особами забороняється. Зустрічі цих осіб з виборцями організуються відповідними окружними виборчими комісіями разом з командирами військових частин (формувань) або керівниками установ виконання покарань і слідчих ізоляторів з обов'язковим повідомленням не пізніше як за три дні до дня зустрічі усіх довірених осіб кандидатів на пост Президента України у відповідному територіальному окрузі.

Поширення у будь-якій формі матеріалів, що містять заклики до ліквідації незалежності України, зміни конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підриву її безпеки, незаконного захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства та розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняється.

Державним та комунальним засобам масової інформації, їх посадовим та службовим особам і творчим працівникам під час виборчого процесу у своїх матеріалах і передачах, не обумовлених угодами, укладеними відповідно до вимог частини дев'ятої статті 61 і частини шостої статті 63 цього Закону, забороняється агітувати за або проти кандидатів на пост Президента України, оцінювати їхні передвиборні програми або віддавати їм перевагу в будь-якій формі. У разі порушення ними цієї вимоги за поданням Центральної виборчої комісії або відповідної окружної виборчої комісії

діяльність цих засобів масової інформації за рішенням суду може бути тимчасово припинена.

Забороняється розповсюдження завідомо неправдивих відомостей про кандидата на пост Президента України. Засіб масової інформації, що оприлюднив інформацію, яку кандидат на пост Президента України вважає явно недостовірною, не пізніш як через три дні після дня оприлюднення таких матеріалів, але не пізніш як за два дні до дня виборів зобов'язаний надати кандидату на пост Президента України, партії, щодо яких поширено недостовірні відомості, на їх вимогу можливість спростувати такі матеріали: надати такий же ефірний час відповідно на телебаченні чи радіо або опублікувати в друкованому засобі масової інформації наданий кандидатом чи партією матеріал, який повинен бути набраний таким самим шрифтом і розміщений під рубрикою "спростування" на тому ж місці шпальти в обсязі не меншому, ніж обсяг повідомлення, що спростовується. Спростування повинно містити посилання на відповідні публікацію в друкованому засобі масової інформації, передачу на телебаченні, радіо та на факти, що спростовуються. Спростування має бути оприлюднене без додатків, коментарів та скорочень і здійснюватися за рахунок засобу масової інформації.

Забороняється проводити передвиборну агітацію, що супроводжується наданням виборцям грошей чи безоплатно або на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерей. Така передвиборна агітація або надання виборцям грошей чи безоплатно або на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерей, що супроводжується закликами або пропозиціями голосувати чи не голосувати за певного кандидата або згадуванням його імені, вважається підкупом виборців, зазначеним у пункті 1 частини третьої статті 56 цього Закону.

Забороняється укладення з виборцями за рахунок коштів виборчого фонду оплатних договорів на проведення передвиборної агітації.

Центральна виборча комісія забезпечує розміщення в державних засобах масової інформації роз'яснення щодо заборони надання грошей чи безоплатно або на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерей. Текст роз'яснення затверджується Центральною виборчою комісією і двічі на тиждень друкується в газетах «Голос України» і «Урядовий кур'єр» на першій сторінці та транслюється телерадіоорганізаціями, починаючи за двадцять два дні до дня виборів.

Регіональні державні та комунальні телерадіоорганізації не повинні перекривати своїми передачами передвиборні програми кандидатів на пост Президента України, які транслюються на загальнонаціональних каналах мовлення за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів.

Центральний орган виконавчої влади з питань інформаційної політики, телебачення та радіомовлення разом з підпорядкованими йому державними телерадіоорганізаціями зобов'язаний забезпечити порядок, за яким трансляція передвиборної агітаційної програми одного кандидата на

Першому Національному каналі Національної телекомпанії України не повинна збігатися в часі з трансляцією такої програми іншого кандидата на першому каналі Національної радіокомпанії України, якщо ефірний час для обох програм надається за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів.

Включення до інформаційних теле-, радіопрограм передвиборних агітаційних матеріалів кандидатів на пост Президента України або політичної реклами забороняється. Політична реклама повинна бути відокремлена від інших матеріалів і означена як така.

Забороняється переривати передачі передвиборних програм кандидатів на пост Президента України рекламою товарів, робіт, послуг та іншими повідомленнями. Забороняється розміщення політичної реклами в одному блоці з комерційною чи соціальною рекламою, або використання комерційної чи соціальної реклами для здійснення передвиборної агітації у будь-якій формі.

Забороняється проведення передвиборної агітації в зарубіжних засобах масової інформації, що діють на території України.

Засобам масової інформації усіх форм власності, що діють на території України, забороняється протягом останніх двох днів перед днем виборів та днем повторного голосування поширювати інформацію про результати опитувань громадської думки щодо кандидатів на пост Президента України.

Забороняється розміщення друкованих передвиборних агітаційних матеріалів, політичної реклами та повідомлень про перебіг виборчого процесу на пам'ятках архітектури, а також у місцях, де вони перешкоджають безпеці дорожнього руху.

Кандидатам на пост Президента України, які займають посади, у тому числі за сумісництвом, в органах виконавчої влади, органах влади Автономної Республіки Крим та органах місцевого самоврядування, на державних, комунальних підприємствах, у закладах, установах, організаціях, військових частинах (формуваннях), забороняється залучати для передвиборної агітації або використовувати для будь-якої роботи, пов'язаної з проведенням передвиборної агітації, підлеглих їм осіб, службовий транспорт, зв'язок, устаткування, приміщення, інші об'єкти та ресурси за місцем роботи, а також використовувати службові чи виробничі наради, збори колективу для проведення передвиборної агітації.

Забороняється виготовлення та розповсюдження друкованих передвиборних агітаційних матеріалів, що не містять відомостей про установу, яка здійснила друк, їх тираж, інформацію про осіб, відповідальних за випуск, та замовника відповідних матеріалів.

Публікація агітаційних матеріалів у засобах масової інформації, розповсюдження виборчих листівок, розклеювання виборчих плакатів, публічні заклики голосувати за чи проти кандидатів на пост Президента України та розповсюдження політичної реклами з часу припинення передвиборної агітації забороняється. Передвиборні агітаційні матеріали знімаються з 24 години останньої п'ятниці, що передує дню виборів чи дню

повторного голосування, відповідними службами місцевих органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування.

Забороняється оприлюднення в день виборів результатів опитування виборців щодо їх волевиявлення під час голосування до його закінчення.

У разі надходження до Центральної або окружної виборчої комісії заяви, скарги щодо порушень вимог частин третьої, шостої, десятої - вісімнадцятої цієї статті відповідна виборча комісія негайно надсилає цю заяву чи скаргу до відповідних правоохоронних органів для перевірки і реагування відповідно до законодавства України. Про результати перевірки та вжиті заходи правоохоронні органи повідомляють відповідну виборчу комісію у триденний строк з дня надходження заяви або скарги.

Забороняється використання приміщень органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування для проведення заходів передвиборної агітації.

Забороняється розміщення агітаційних матеріалів та політичної реклами на будинках і в приміщеннях органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій державної та комунальної форми власності"

4. Організація і порядок голосування, підрахунку голосів, встановлення підсумків голосування і результатів виборів Президента України та їх офіційного оприлюднення

Вибори Президента України, як форма безпосереднього народовладдя, являють собою волевиявлення Українського народу щодо заміщення поста Президента України шляхом голосування.

Підготовка до голосування у день виборів (день повторного голосування)

Голосування проводиться у день виборів та у день повторного голосування з 8 до 20 години. На закордонних виборчих дільницях голосування проводиться за місцевим часом країни, де утворені ці дільниці.

Про час і місце голосування дільнична виборча комісія повідомляє виборців не пізніше як за сім днів до дня його проведення, а у виняткових випадках утворення виборчих дільниць - напередодні дня виборів.

Організація проведення голосування та підтримання належного порядку у приміщенні для голосування, забезпечення таємності волевиявлення виборців під час голосування покладаються на дільничну виборчу комісію.

Дільнична виборча комісія не раніше як за сорок п'ять хвилин до початку голосування проводить засідання, на якому відкривається сейф (металева шафа) з виборчими бюлетенями. Голова дільничної виборчої комісії на підставі витягу із протоколу окружної виборчої комісії про передачу виборчих бюлетенів дільничній виборчій комісії або акта,

зазначеного у частині десятій статті 73 цього Закону, оголошує кількість виборчих бюлетенів, отриманих дільничною виборчою комісією. Ці відомості секретар комісії заносить до протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

У разі виявлення пошкодження стрічки, якою було опечатано сейф (металеву шафу), або невідповідності підписів чи печатки на ній дільнична виборча комісія негайно повідомляє про це органи внутрішніх справ та окружну виборчу комісію. Після цього члени дільничної виборчої комісії перераховують виборчі бюлетені, про що складається акт, який підписується всіма присутніми при цьому на засіданні дільничної виборчої комісії та скріплюється печаткою комісії. Кількість виборчих бюлетенів, зазначена у вказаному акті, вважається кількістю бюлетенів, отриманих дільничною виборчою комісією.

Голова дільничної виборчої комісії на засіданні комісії перед початком голосування надає для огляду членам дільничної виборчої комісії, присутнім кандидатам на пост Президента України, їх довіреним особам, офіційним спостерігачам, представникам засобів масової інформації по черзі всі наявні на виборчій дільниці виборчі скриньки. Після огляду кожної скриньки вона пломбується або опечатується печаткою дільничної виборчої комісії, після чого у неї опускається контрольний лист, у якому зазначаються номер територіального округу або позначення, що він є закордонним, номер виборчої дільниці, час його вкидання у виборчу скриньку, підписи голови, заступника голови, секретаря та інших членів дільничної виборчої комісії, кандидатів, їх довірених осіб, офіційних спостерігачів, які присутні при цьому. Контрольний лист підписується цими особами, їхні підписи скріплюються печаткою комісії. Після вкидання контрольного листа голова комісії надає для огляду наступну виборчу скриньку і проводить з нею ту ж процедуру. Після опечатування останньої виборчої скриньки та вкидання до неї контрольного листа і встановлення великих (стаціонарних) виборчих скриньок на відведені для них місця виборча дільниця вважається готовою до проведення голосування. Малі (переносні) виборчі скриньки розміщуються у приміщенні для голосування отворами для бюлетенів вниз у полі зору членів комісії та інших осіб, присутніх на виборчій дільниці під час голосування відповідно до вимог цього Закону.

Голова дільничної виборчої комісії передає необхідну кількість виборчих бюлетенів для голосування членам дільничної виборчої комісії, які будуть видавати виборчі бюлетені виборцям у приміщенні для голосування та організовуватимуть голосування за місцем перебування виборців. Кількість отриманих членами виборчої комісії виборчих бюлетенів для організації голосування виборців за місцем перебування повинна дорівнювати кількості виборців, включених до витягу із списку виборців. Передання виборчих бюлетенів фіксується відомістю за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. Зазначені члени комісії засвідчують отримання виборчих бюлетенів, проставляючи підпис у відомості, та забезпечують їх збереження і дотримання встановленого цим

Законом порядку їх видачі виборцям. Жодного виборчого бюлетеня у сейфі (шафі) не може залишатися.

Голова дільничної виборчої комісії передає членам дільничної виборчої комісії, уповноваженим працювати із списком виборців у день виборів, аркуші списку виборців. Відповідні члени дільничної виборчої комісії забезпечують їх збереження і дотримання встановленого цим Законом порядку їх використання.

Перед початком голосування дільнична виборча комісія (крім дільничних виборчих комісій закордонних виборчих дільниць) інформує окружну виборчу комісію про:

- 1) кількість виборців, внесених до списку виборців на виборчій дільниці, на момент початку голосування;
- 2) кількість виборців, внесених до витягу із списку виборців для голосування за місцем перебування.

Окружна виборча комісія передає зазначені відомості по відповідному округу до Центральної виборчої комісії через автоматизовану інформаційно-аналітичну систему не пізніше 10 години дня виборів. Центральна виборча комісія невідкладно після отримання зазначених відомостей оприлюднює їх на своєму офіційному веб-сайті";

Організація і порядок голосування

При проведенні голосування на виборчій дільниці два члени дільничної виборчої комісії надають виборцю можливість проголосувати: один член дільничної виборчої комісії за умови пред'явлення виборцем одного з документів та наявності виборця у списку виборців на відповідній виборчій дільниці надає виборцю список для підпису; другий член дільничної виборчої комісії у позначеному місці на контрольному талоні виборчого бюлетеня вписує своє прізвище, ініціали, розписується та проставляє номер, за яким виборця внесено до списку виборців на дільниці. Виборець розписується за отримання виборчого бюлетеня у списку виборців та на визначеному місці на контрольному талоні виборчого бюлетеня. Після цього член виборчої комісії відокремлює від виборчого бюлетеня контрольний талон та видає виборцю виборчий бюлетень. Контрольний талон виборчого бюлетеня зберігається у члена комісії, який видав виборчий бюлетень. При цьому робити на виборчих бюлетенях будь-які інші позначки забороняється.

Виборець може перебувати у приміщенні для голосування протягом часу, необхідного для голосування.

Виборчі бюлетені заповнюються виборцем особисто в кабіні (кімнаті) для таємного голосування. Під час заповнення виборчих бюлетенів забороняється присутність інших осіб, здійснення фото- та відеофіксації у будь-який спосіб. Виборець, який внаслідок фізичних вад не може самостійно заповнити виборчий бюлетень, має право з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії скористатися допомогою іншого виборця, крім членів виборчої комісії, кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб, офіційних спостерігачів.

Виборець не має права передавати свій виборчий бюлетень іншим особам. Отримання виборчого бюлетеня від інших осіб (крім уповноваженого члена виборчої комісії, який видає бюлетені), заохочення або змушування шляхом підкупу, погроз або іншим способом виборців до передачі бюлетеня іншим особам забороняється.

У виборчому бюлетені для голосування виборець робить позначку "плюс" ("+") або іншу, що засвідчує його волевиявлення, у квадраті напроти прізвища кандидата на пост Президента України, за якого він голосує. Виборець може голосувати лише за одного кандидата.

Виборець опускає заповнений виборчий бюлетень у виборчу скриньку, забезпечуючи при цьому таємницю голосування. Виборець, який не може внаслідок фізичних вад самостійно опустити їх до виборчої скриньки, має право з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії доручити зробити це іншій особі у своїй присутності, крім членів виборчої комісії, кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб, офіційних спостерігачів.

У разі пошкодження виборчої скриньки під час голосування виборча скринька опечатується головою і не менш як трьома членами виборчої комісії, які є представниками різних кандидатів на пост Президента України, у спосіб, що унеможлиблює вкидання виборчих бюлетенів. Ця виборча скринька зберігається в приміщенні для голосування в полі зору членів комісії та інших осіб, присутніх на виборчій дільниці під час голосування відповідно до вимог цього Закону, і не використовується до закінчення голосування.

У разі якщо виборець, заповнюючи бюлетень, допустив помилку, він має право невідкладно звернутися з письмовою заявою до члена виборчої комісії, який видав йому виборчий бюлетень, з проханням видати йому інший виборчий бюлетень. Член виборчої комісії видає інший виборчий бюлетень у порядку, встановленому частиною першою цієї статті, тільки в обмін на зіпсований, про що робить відповідну позначку в списку виборців напроти прізвища виборця і розписується. Зіпсований виборчий бюлетень негайно погашається як невикористаний, про що складається акт. Зіпсований і погашений виборчий бюлетень при підрахунку голосів враховується як невикористаний і запаковується разом із контрольним талоном у пакет з невикористаними виборчими бюлетенями. Повторна видача виборчого бюлетеня замість невірної заповненого не допускається.

За 5 хвилин до 20 години голова дільничної виборчої комісії оголошує про закінчення голосування та зачинення виборчої дільниці о 20 годині. Виборці, які на 20 годину прийшли до дільниці для голосування, мають право проголосувати. Для забезпечення реалізації цього права виборців один із членів комісії о 20 годині за дорученням голови дільничної виборчої комісії підходить до входу в приміщення для голосування та запрошує всіх виборців, які ще не проголосували, зайти у приміщення для голосування та зачиняє двері. Після виходу з приміщення для голосування останнього виборця приміщення зачиняється і в ньому залишаються тільки члени

виборчої комісії та особи, які згідно із цим Законом мають право бути присутніми на засіданні виборчої комісії.

На виборчій дільниці, утвореній на судні, що перебуває в день виборів у плаванні під Державним Прапором України, на полярній станції України, дільнична виборча комісія може оголосити голосування закінченим раніше встановленого Законом часу, якщо в голосуванні взяли участь усі виборці, включені до списку виборців. Підрахунок голосів на таких дільницях проводиться одразу після оголошення про закінчення голосування у порядку, встановленому цим Законом.

Невідкладно після закінчення голосування, але не пізніше 20 години 30 хвилин, дільнична виборча комісія передає до окружної виборчої комісії попередні відомості про кількість виборців, внесених до списку виборців на виборчій дільниці на момент закінчення голосування, та кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені на виборчій дільниці на момент закінчення голосування.

Дільнична виборча комісія закордонної виборчої дільниці невідкладно після закінчення голосування надсилає технічними засобами зв'язку до Центральної виборчої комісії відомості, передбачені частиною дванадцятою цієї статті.

Окружна виборча комісія після отримання відомостей, передбачених частиною дванадцятою цієї статті, з відповідних виборчих дільниць, але не пізніше 21 години 30 хвилин передає ці попередні відомості до Центральної виборчої комісії.

Центральна виборча комісія після отримання попередніх відомостей щодо всіх виборчих дільниць невідкладно оприлюднює зазначені відомості на своєму офіційному веб-сайті.

Порядок організації голосування виборців за місцем перебування

Виборцю, який внесений до списку виборців на виборчій дільниці, але за віком, у зв'язку з інвалідністю чи за станом здоров'я не здатний пересуватися самостійно, дільнична виборча комісія надає можливість голосувати за місцем перебування цього виборця.

Для організації голосування виборців, не здатних пересуватися самостійно, за їх місцем перебування дільнична виборча комісія в останній день перед днем виборів на своєму засіданні виготовляє витяг із списку виборців за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

Такий витяг невідкладно після його складення надається для загального ознайомлення у приміщенні дільничної виборчої комісії.

До витягу із списку виборців включаються:

- 1) без рішення комісії - виборець, постійно не здатний самостійно пересуватися, щодо якого у списку виборців зазначена відповідна відмітка, якщо такий виборець до 12 години останньої суботи перед днем виборів письмово або особисто не повідомив відповідну дільничну виборчу комісію про бажання проголосувати у приміщенні для голосування;

2) за рішенням дільничної виборчої комісії - виборець, який тимчасово не здатний самотійно пересуватися, на підставі його заяви та довідки медичної установи про стан його здоров'я.

При включенні виборця до витягу із списку виборців для голосування за місцем перебування у списку виборців на виборчій дільниці у графі "підпис виборця" секретар дільничної виборчої комісії робить запис "голосує за місцем перебування".

При включенні виборця до витягу із списку виборців для голосування за місцем перебування члени дільничної виборчої комісії зобов'язані перевірити факт тимчасової нездатності виборця самотійно пересуватися. У разі не підтвердження факту тимчасової нездатності виборця пересуватися самотійно дільнична виборча комісія приймає рішення щодо відмови у наданні цьому виборцю можливості голосувати за місцем перебування.

Виборець, який тимчасово не здатний пересуватися самотійно, поштою або через інших осіб подає власноручно написану заяву з проханням забезпечити йому голосування за місцем його перебування із зазначенням місця перебування виборця. Така заява разом з довідкою медичної установи про стан здоров'я виборця повинна бути подана до дільничної виборчої комісії не пізніше 20 години останньої п'ятниці перед днем виборів.

На спеціальних виборчих дільницях, утворених у стаціонарних закладах охорони здоров'я, голосування за місцем перебування виборця проводиться на підставі власноручно написаної заяви виборця з проханням забезпечити йому голосування за місцем його перебування у зв'язку з необхідністю дотримання постільного режиму.

Заява виборця про бажання голосувати за місцем його перебування реєструється дільничною виборчою комісією в окремому журналі, де зазначаються день і час її надходження, прізвище, ім'я, по батькові та адреса місця проживання (місця перебування) виборця.

Голосування виборців за місцем їх перебування організують не менш як три члени дільничної виборчої комісії, визначені рішенням виборчої комісії.

Голосування виборців за місцем перебування організується з таким розрахунком, щоб члени дільничної виборчої комісії, які організують таке голосування, повернулися у приміщення для голосування не пізніше як за годину до закінчення голосування.

Під час проведення голосування виборців за місцем перебування мають право бути присутні кандидати на пост Президента України, їх довірені особи, офіційні спостерігачі.

Виборець чи члени його сім'ї не можуть відмовити у присутності при проведенні голосування членів комісії, які проводять голосування, а також офіційних спостерігачів, кандидатів на пост Президента України, їх довірених осіб, які мають право бути присутніми при проведенні голосування. У разі відмови допустити зазначених осіб у приміщення, де перебуває виборець, йому відмовляється у проведенні голосування за місцем його перебування.

У разі якщо виборець, включений до витягу із списку виборців для голосування за місцем перебування, прибув у приміщення для голосування після того, як члени дільничної виборчої комісії вийшли для організації голосування за місцем перебування, такому виборцю не може бути видано виборчий бюлетень для голосування до повернення членів комісії, які організують голосування за місцем перебування, та з'ясування питання, чи не проголосував цей виборець за місцем перебування.

Після проведення голосування виборців за місцем перебування член дільничної виборчої комісії, який видав виборцю виборчий бюлетень, у списку виборців навпроти прізвища виборця робить позначку "голосував за місцем перебування", зазначає своє прізвище і розписується.

Витяг із списку виборців, за яким організувалося голосування виборців за місцем перебування, додається до списку виборців і є його невід'ємною складовою частиною. До списку виборців додаються письмові заяви виборців, довідки медичних установ, копії відповідних рішень дільничної виборчої комісії.

Порядок підрахунку голосів на виборчій дільниці

Підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці здійснюється відкрито і гласно членами дільничної виборчої комісії на її засіданні, яке проводиться у тому ж приміщенні, де відбувалося голосування.

На час проведення підсумкового засідання дільнична виборча комісія протокольним рішенням доручає ведення протоколу засідання виборчої комісії заступнику голови або іншому члену дільничної виборчої комісії. Секретар дільничної виборчої комісії на цьому засіданні вносить відомості до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

Якщо одночасно з виборами Президента України проводяться вибори народних депутатів України, місцеві вибори, підрахунок голосів на цих виборах проводиться після закінчення складання протоколів про підрахунок голосів виборців з виборів Президента України та їх підписання у встановленому порядку на цьому ж засіданні дільничної виборчої комісії. Пакети з протоколами та з іншою виборчою документацією, що стосується виборів Президента України, до закінчення засідання дільничної виборчої комісії зберігаються у приміщенні, де відбувається засідання, у полі зору членів дільничної виборчої комісії та осіб, які присутні на засіданні комісії. Пакети з виборчою документацією транспортуються в порядку, встановленому статтею 81 цього Закону, до окружної виборчої комісії відразу після підписання відповідних протоколів з усіх інших виборів.

Засідання дільничної виборчої комісії починається відразу після закінчення голосування, проводиться без перерви і закінчується після складення та підписання протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

Дільнична виборча комісія на підставі списку виборців встановлює кількість виборців на виборчій дільниці. Ця кількість оголошується і заноситься секретарем комісії до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

Дільнична виборча комісія на підставі порівняння списку виборців та витягу із списку виборців встановлює кількість виборців на виборчій дільниці, які були включені до витягу із списку виборців для голосування за місцем перебування. Ця кількість оголошується і заноситься секретарем виборчої комісії до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

Дільнична виборча комісія підраховує невикористані виборчі бюлетені. Кількість таких бюлетенів оголошується і заноситься секретарем комісії до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці. Невикористані виборчі бюлетені погашаються шляхом відокремлення правого нижнього кута бюлетеня. Погашені невикористані виборчі бюлетені разом з бюлетенями, зазначеними у частині дев'ятій статті 76 цього Закону, запаковуються. На пакеті робиться напис "Невикористані виборчі бюлетені", зазначаються номер територіального округу або позначення, що він є закордонним, номер виборчої дільниці, кількість запакованих виборчих бюлетенів, дата і час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії.

Дільнична виборча комісія підраховує кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені для голосування у приміщенні для голосування, за підписами виборців у списку виборців. Ця кількість оголошується і заноситься секретарем виборчої комісії до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці як кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені для голосування у приміщенні для голосування.

Дільнична виборча комісія підраховує кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені для голосування за місцем перебування, за підписами у витягу із списку виборців та відмітками "голосував за місцем перебування" у списку виборців. Ця кількість оголошується і заноситься секретарем виборчої комісії до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці як кількість виборців, що отримали виборчі бюлетені для голосування за місцем перебування.

Дільнична виборча комісія підраховує кількість контрольних талонів виборчих бюлетенів з підписами виборців та членів виборчої комісії, які їх видавали. Кількість таких талонів оголошується.

У разі відповідності кількості контрольних талонів, зазначеній у частині дев'ятій цієї статті, сумі кількостей, зазначених у частині восьмій цієї статті, ця кількість оголошується і заноситься секретарем виборчої комісії до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці як загальна кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені.

У разі невідповідності кількості контрольних талонів, зазначених у частині дев'ятій цієї статті, кількості підписів виборців у списку виборців, які отримали виборчі бюлетені, складається акт із зазначенням встановленої рішенням дільничної виборчої комісії причини такої невідповідності, який підписується присутніми членами дільничної виборчої комісії. Цей акт мають право підписати присутні кандидати, їх довірені особи, офіційні спостерігачі. Підписи скріплюються печаткою комісії. Після цього комісія

приймає рішення щодо встановлення загальної кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені. Ця кількість оголошується і заноситься до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

Список виборців, доданий до нього витяг із списку виборців, виготовлений згідно з частиною третьою статті 77 цього Закону, заяви, на підставі яких складався витяг із списку, рішення суду про внесення змін до списку виборців, повідомлення органу ведення Державного реєстру виборців запаковуються в окремий пакет. На пакеті робиться напис "Список виборців", зазначаються номер територіального округу або позначення, що він є закордонним, номер виборчої дільниці, дата і час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії.

Контрольні талони виборчих бюлетенів запаковуються. На пакеті робиться напис "Контрольні талони", зазначаються номер територіального округу або позначення, що він є закордонним, номер виборчої дільниці, кількість запакованих контрольних талонів, дата і час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії.

Дільнична виборча комісія перевіряє, чи дорівнює сума кількості невикористаних виборчих бюлетенів і кількості виборців, які отримали виборчі бюлетені, кількості виборчих бюлетенів, отриманих дільничною виборчою комісією. У разі невідповідності цих даних дільнична виборча комісія складає акт із зазначенням встановленої рішенням дільничної виборчої комісії причини такого розходження, який підписується присутніми членами дільничної виборчої комісії. Цей акт мають право підписати присутні кандидати, їх довірені особи, офіційні спостерігачі. Підписи скріплюються печаткою комісії.

Дільнична виборча комісія перевіряє цілісність пломб або печаток на виборчих скриньках.

У разі виявлення на виборчих скриньках пошкоджень пломб або печаток чи інших пошкоджень, які порушують цілісність виборчої скриньки, складається акт із зазначенням характеру виявлених пошкоджень, який підписується присутніми членами дільничної виборчої комісії. Цей акт мають право підписати присутні кандидати, їх довірені особи, офіційні спостерігачі. Підписи скріплюються печаткою комісії.

Виборчі скриньки відкриваються дільничною виборчою комісією по чергово. Першими відкриваються переносні виборчі скриньки, що використовувалися при голосуванні виборців за межами приміщення для голосування, а останніми відкриваються, у разі їх наявності, виборчі скриньки з пошкодженими печатками або пломбами, а також іншими пошкодженнями, виявленими під час голосування.

Виборчі бюлетені з пошкодженої виборчої скриньки виймаються по одному без їх перемішування. Дільнична виборча комісія при цьому підраховує кількість виборчих бюлетенів, що знаходяться у цій скриньці. При цьому перевіряється наявність у цій скриньці контрольного листа, який повинен бути вийнятий останнім.

У разі відсутності у виборчій скриньці контрольного листа дільнична виборча комісія складає у порядку, встановленому цією статтею, акт про відсутність у скриньці контрольного листа, в якому зазначає кількість виборчих бюлетенів, що знаходяться у цій скриньці. Ці виборчі бюлетені не враховуються при встановленні загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, та при підрахунку голосів виборців.

Якщо при відкритті переносної виборчої скриньки у ній виявиться більше виборчих бюлетенів, ніж зазначено в контрольному листі у цій скриньці, дільнична виборча комісія складає у порядку, встановленому цією статтею, акт про таку невідповідність, в якому зазначає кількість виборчих бюлетенів, що знаходяться у цій скриньці. Ці виборчі бюлетені не враховуються при встановленні загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, та при підрахунку голосів виборців.

У разі виникнення сумнівів щодо достовірності контрольного листа та в інших сумнівних випадках рішення щодо визнання виборчих бюлетенів, що знаходяться у виборчій скриньці, такими, що не підлягають урахуванню при встановленні загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, та при підрахунку голосів виборців, приймається дільничною виборчою комісією шляхом голосування.

Кількість виборчих бюлетенів, що не підлягають врахуванню при встановленні загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, та при підрахунку голосів виборців, оголошується та заноситься до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці. Виборчі бюлетені, що не підлягають врахуванню при встановленні загальної кількості виборців, які взяли участь у голосуванні, та при підрахунку голосів виборців, запаковуються. На пакеті робиться напис "Виборчі бюлетені, що не підлягають врахуванню", зазначаються номер територіального округу або позначення, що він є закордонним, номер виборчої дільниці, кількість запакованих виборчих бюлетенів, дата і час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії.

Виборча комісія підраховує загальну кількість виборчих бюлетенів, за винятком бюлетенів, які не підлягають врахуванню. При підрахунку виборчих бюлетенів визначений виборчою комісією член комісії рахує виборчі бюлетені вголос. Усі предмети, що не є виборчими бюлетенями встановленої форми, складаються окремо і не підраховуються. У разі виникнення сумнівів, чи є предмет виборчим бюлетенем, дільнична виборча комісія вирішує це питання шляхом голосування. При цьому кожен член виборчої комісії має право особисто оглянути предмет. На час його огляду підрахунок виборчих бюлетенів припиняється. Предмети, що не є виборчими бюлетенями, запаковуються в окремий пакет. До предметів відносять і контрольні листи. На пакеті робиться напис "Предмети", зазначаються номер територіального округу або позначення, що він є закордонним, номер виборчої дільниці, дата, час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії. Встановлена у підсумку підрахунку кількість є кількістю виборців, які взяли участь у голосуванні. Ця

кількість оголошується і заноситься секретарем комісії до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

Виборчі бюлетені розкладаються на місця, позначені окремими табличками, що містять з обох боків прізвища й ініціали кандидатів, напис "недійсні". При розкладанні виборчих бюлетенів визначений виборчою комісією член комісії показує кожний виборчий бюлетень усім членам комісії, виголошуючи результат волевиявлення виборця. У разі виникнення сумнівів щодо змісту виборчого бюлетеня виборча комісія вирішує питання шляхом голосування. При цьому кожен член комісії має право оглянути особисто виборчий бюлетень. На час огляду виборчого бюлетеня робота з іншими виборчими бюлетенями припиняється.

Недійсними вважаються виборчі бюлетені:

- 1) на яких відсутня печатка цієї дільничної виборчої комісії;
- 2) якщо зазначені на виборчому бюлетені номери територіального округу або виборчої дільниці не відповідають номерам територіального округу чи виборчої дільниці, на якій проводиться підрахунок голосів;
- 4) за наявності обставин, зазначених у частині восьмій статті 72 цього Закону;
- 5) якщо у виборчому бюлетені зроблено більш як одну позначку проти прізвищ кандидатів;
- 6) якщо не поставлено жодної позначки;
- 7) якщо не відірвано контрольні талони;
- 8) якщо неможливо з інших причин встановити зміст волевиявлення виборця.

У разі виникнення сумнівів щодо дійсності виборчого бюлетеня питання вирішується дільничною виборчою комісією шляхом голосування. При цьому кожен член комісії має право особисто оглянути виборчий бюлетень. На час огляду виборчого бюлетеня підрахунок інших виборчих бюлетенів припиняється.

Недійсні виборчі бюлетені підраховуються окремо. Ця кількість оголошується і заноситься секретарем комісії до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці. Недійсні виборчі бюлетені запаковуються. На пакеті робиться напис "Недійсні виборчі бюлетені", зазначаються номер територіального округу або позначення, що він є закордонним, номер виборчої дільниці, кількість запакованих недійсних виборчих бюлетенів, дата і час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії.

Дільнична виборча комісія підраховує кількість голосів виборців, поданих за кожного кандидата на пост Президента України. Під час підрахунку голосів кожен член комісії має право перевірити або перерахувати відповідні виборчі бюлетені. Результати підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці оголошуються і заносяться секретарем комісії до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

Дільнична виборча комісія зобов'язана при підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці перевірити, чи дорівнює кількість виборців, які взяли

участь у голосуванні на виборчій дільниці, сумі кількості недійсних виборчих бюлетенів на виборчій дільниці та кількості виборчих бюлетенів, голоси в яких подані за кожного кандидата. У разі невідповідності цих даних дільнична виборча комісія складає акт із зазначенням встановленої рішенням дільничної виборчої комісії причини такого розходження, який підписується присутніми членами дільничної виборчої комісії. Цей акт мають право підписати присутні кандидати, їх довірені особи, офіційні спостерігачі. Підписи скріплюються печаткою комісії.

Виборчі бюлетені з голосами виборців, поданими за кожного кандидата на пост Президента України, запаковуються окремо. На пакетах зазначаються відповідно прізвище та ініціали кандидата, номер територіального округу або позначення, що він є закордонним, номер виборчої дільниці, кількість запакованих виборчих бюлетенів, дата і час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії.

Протокол дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців

1. Дільнична виборча комісія на своєму засіданні складає протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці за формою, встановленою Центральною виборчою комісією не пізніше як за двадцять два дні до дня виборів.

2. До протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці прописом та цифрами заносяться:

1) кількість виборчих бюлетенів, одержаних дільничною виборчою комісією;

2) кількість виборців, внесених до списку виборців на виборчій дільниці (на момент закінчення голосування);

2-¹) кількість виборців, внесених на виборчій дільниці до витягу із списку виборців для голосування за місцем перебування;

3) кількість невикористаних виборчих бюлетенів;

3-¹) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені у приміщенні для голосування;

3-²) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені за місцем перебування;

4) загальна кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені;

4-¹) кількість виборчих бюлетенів, що не підлягають врахуванню;

5) кількість виборців, які взяли участь у голосуванні на виборчій дільниці;

6) кількість виборчих бюлетенів, визнаних недійсними;

7) кількість голосів виборців, поданих за кожного кандидата на пост Президента України;

3. Протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці складається дільничною виборчою комісією у кількості примірників, яка на чотири більша, ніж кількість осіб, які входять до складу дільничної виборчої комісії. Примірники протоколу нумеруються і мають однакову юридичну силу.

4. У протоколі про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці зазначаються дата і час (година і хвилини) його підписання членами дільничної виборчої комісії. Кожен примірник протоколу підписується головою, заступником голови, секретарем та іншими членами дільничної виборчої комісії, які присутні на засіданні виборчої комісії. У разі своєї незгоди із результатами підрахунку голосів, зафіксованими у протоколі комісії, член комісії підписує протокол із приміткою "З окремою думкою". Письмовий виклад окремої думки додається до протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці. Не підписання або відмова у підписанні протоколу окремими членами комісії не має правових наслідків для дійсності протоколу. У разі відсутності підпису члена дільничної виборчої комісії у протоколі про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці навпроти його прізвища зазначається причина відсутності підпису. Цей протокол підписується членами дільничної виборчої комісії та засвідчується печаткою дільничної виборчої комісії лише після його остаточного заповнення.

5. Забороняється заповнення протоколів про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці олівцем, заповнення таких протоколів не на бланках, передбачених частиною першою цієї статті, а також внесення до них без відповідного рішення комісії будь-яких виправлень.

6. Якщо після підписання протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці у відповідному окрузі дільнична виборча комісія виявила в ньому неточності (описку чи помилку в цифрах), вона на тому ж засіданні розглядає питання про внесення змін до нього шляхом складення нового протоколу з позначкою "Уточнений". При цьому перерахунок бюлетенів не робиться. Протокол з позначкою "Уточнений" складається у кількості примірників, зазначених у частині третій цієї статті.

7. Перший і другий примірники протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, а за наявності - і відповідні примірники протоколу з поміткою "Уточнений" запаковуються. На пакеті робиться напис "Протокол про підрахунок голосів", зазначаються номер територіального округу, номер виборчої дільниці, дата і час пакування, ставляться підписи присутніх членів дільничної виборчої комісії та печатка комісії. Третій примірник протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці зберігається у секретаря дільничної виборчої комісії, четвертий примірник зазначеного протоколу невідкладно вивішується для загального ознайомлення в приміщенні дільничної виборчої комісії, а решта по одному примірнику протоколу видається членам дільничної виборчої комісії.

8. Кандидатам на пост Президента України, їх довіреним особам, офіційним спостерігачам, які були присутні при підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці, на їх прохання невідкладно видаються копії зазначеного у цій статті протоколу, засвідчені головою і секретарем дільничної виборчої комісії та скріплені печаткою комісії, з розрахунку не

більш як по одній копії кожного протоколу для кожного кандидата та для кожного офіційного спостерігача.

9. Про видачу копій протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці складається акт за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. В акті зазначаються перелік осіб, які одержали копії відповідного протоколу, номер примірника, дата та час одержання цих копій і проставляються підписи цих осіб. Акт підписується головою та секретарем дільничної виборчої комісії і скріплюється печаткою дільничної виборчої комісії. Акт запаковується у пакет разом з першим і другим примірниками протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

10. Пакети з протоколами дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, виборчими бюлетенями, контрольними талонами і предметами, списками виборців, а також, за наявності, окремими думками членів виборчої комісії, викладеними у письмовій формі, актами, заявами, скаргами та рішеннями, прийнятими комісією, невідкладно після закінчення засідання комісії доставляються до окружної виборчої комісії.

Встановлення результатів виборів Президента України

Центральна виборча комісія на своєму засіданні протягом десяти днів, але не пізніше ніж на третій день з дня отримання всіх протоколів окружних виборчих комісій про підсумки голосування в межах відповідних територіальних виборчих округів на підставі цих протоколів, у тому числі з поміткою "Уточнений", та протоколу Центральної виборчої комісії про підсумки голосування в межах закордонного виборчого округу встановлює результати виборів Президента України, про що складає протокол. Центральна виборча комісія зобов'язана встановити результати виборів Президента України незалежно від кількості виборчих дільниць/виборчих округів, на яких/в межах яких голосування не було організоване і проведене відповідно до вимог статей 76 або 77 цього Закону.

Центральна виборча комісія може продовжити не більш як на один день зазначений термін у разі необхідності надання окружній виборчій комісії часу для подання протоколу з позначкою "Уточнений".

У разі не складання або неналежного складання окружною виборчою комісією протоколу про встановлення підсумків голосування (у тому числі уточненого) у строки, визначені цим Законом, або його ненадходження до Центральної виборчої комісії наступного дня за днем його складання Центральна виборча комісія здійснює повноваження окружної виборчої комісії щодо встановлення підсумків голосування у відповідному територіальному окрузі. У такому випадку Центральна виборча комісія витребує та забезпечує транспортування від окружної виборчої комісії виборчі документи, зазначені у частині десятій статті 79 цього Закону, а також може витребувати примірники протоколів членів окружної виборчої комісії, членів дільничних виборчих комісій відповідного виборчого округу та інші документи.

До протоколу про результати голосування у день виборів Президента України заносяться прописом та цифрами такі відомості:

- 1) кількість виготовлених виборчих бюлетенів;
- 2) кількість виборчих бюлетенів, одержаних окружними виборчими комісіями;
- 3) кількість виборчих бюлетенів, одержаних дільничними виборчими комісіями;
- 4) кількість виборців, внесених до списків виборців на виборчих дільницях;
- 4-¹) кількість виборців, внесених до витягів із списків виборців на виборчих дільницях для голосування за місцем перебування;
- 5) кількість невикористаних виборчих бюлетенів;
- 5-¹) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені у приміщенні для голосування;
- 5-²) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені за місцем перебування;
- 6) загальна кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені;
- 6-¹) кількість виборчих бюлетенів, що не підлягають врахуванню, виявлених на виборчих дільницях;
- 7) кількість виборців, які взяли участь у голосуванні;
- 8) кількість виборчих бюлетенів, визнаних недійсними;
- 9) кількість голосів виборців, поданих за кожного кандидата на пост Президента України;
- 10) відсоток голосів виборців, поданих за кожного кандидата на пост Президента України, у відношенні до кількості виборців, які взяли участь у голосуванні.

Відомості про підсумки голосування цифрами і прописом заносяться до протоколу Центральної виборчої комісії про підсумки голосування в день виборів Президента України. Відомості, зазначені у пунктах 2-10 частини першої цієї статті, вносяться як по кожному територіальному виборчому округу, так і сумарно по загальнодержавному округу. Протокол підписується Головою, заступниками Голови, секретарем та іншими членами Центральної виборчої комісії, присутніми на засіданні Центральної виборчої комісії, та засвідчується печаткою Центральної виборчої комісії. У протоколі зазначаються дата і час (година і хвилини) його підписання членами Центральної виборчої комісії. У разі своєї незгоди із встановленими результатами виборів, зафіксованими у протоколі Центральної виборчої комісії, член Центральної виборчої комісії підписує протокол із приміткою "З окремою думкою". Письмовий виклад окремої думки додається до протоколу про результати виборів Президента України. У разі відсутності у протоколі підпису члена Центральної виборчої комісії навпроти його прізвища зазначається причина відсутності члена Центральної виборчої комісії на її засіданні. Перший примірник протоколу мають право підписати кандидати на пост Президента України, їх уповноважені представники у Центральній виборчій комісії, які були присутні при встановленні результатів виборів

Президента України. Зміст протоколу невідкладно оприлюднюється на офіційному веб-сайті Центральної виборчої комісії.

Непідписання або відмова у підписанні протоколу окремими членами Центральної виборчої комісії не має правових наслідків для дійсності протоколу.

У разі якщо голосування в межах окремих територіальних виборчих округів не було організоване і проведене відповідно до вимог статей 76 або 77 цього Закону, результати голосування у день виборів Президента України встановлюються за підсумками голосування, встановленими в інших територіальних виборчих округах.

Обраним у день виборів Президентом України вважається кандидат, який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. Про обрання Президента України Центральна виборча комісія оформлює протокол. У протоколі Центральної виборчої комісії про підсумки голосування в день виборів Президента України при цьому зазначаються прізвище та ініціали кандидата, який відповідно до цього Закону обраний Президентом України.

Якщо до виборчого бюлетеня для голосування у день виборів було включено не більше двох кандидатів на пост Президента України і за результатами голосування у день виборів Президента України жоден кандидат не був обраний відповідно до вимог частини третьої цієї статті, у разі якщо після закінчення строку реєстрації кандидатів на пост Президента України не зареєстровано жодного кандидата, Центральна виборча комісія на підставі пунктів 1 або 1-¹ частини четвертої статті 15 цього Закону приймає рішення про звернення до Верховної Ради України з поданням про призначення повторних виборів Президента України, про що зазначається у протоколі про підсумки голосування в день виборів Президента України.

Якщо до виборчого бюлетеня для голосування у день виборів було включено більше двох кандидатів на пост Президента України і за результатами голосування у день виборів Президента України жоден кандидат не був обраний відповідно до вимог частини третьої цієї статті, Центральна виборча комісія приймає рішення про проведення повторного голосування, про що зазначається у протоколі про підсумки голосування в день виборів Президента України.

Повідомлення про результати голосування у день виборів Президента України та про прийняте Центральною виборчою комісією за підсумками голосування рішення, передбачене частинами третьою, четвертою або п'ятою цієї статті, публікується нею в газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр" не пізніше як на третій день після підписання протоколу про результати голосування.

Офіційне оголошення результатів виборів

Центральна виборча комісія на своєму засіданні оприлюднює результати виборів Президента України, про що зазначається у протоколі засідання комісії, із зазначенням прізвища, імені, по батькові обраного

Президента України, його року народження, професії, посади (заняття), місця роботи, місця проживання, партійності, суб'єкта висування.

Офіційним оголошенням результатів виборів Президента України є опублікування результатів виборів Президента України у газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр" із зазначенням прізвища, імені, по батькові обраного Президента України, його року народження, професії, посади (заняття), місця роботи, місця проживання, партійності, суб'єкта висування.

Офіційне оголошення результатів виборів Президента України є підставою для звільнення з роботи (посади), не сумісної із зайняттям поста Президента України, та прийняття рішення про припинення дії іншого представницького мандата особи, обраної Президентом України.

Набуття повноважень Президентом України

1. Новообраний Президент України вступає на пост не пізніше як через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів.

2. Новообраний Президент України набуває повноважень з моменту складення присяги Українському народові на урочистому засіданні Верховної Ради України.

3. Після складення присяги Центральна виборча комісія вручає новообраному Президенту України посвідчення Президента України.

Протоколи виборчих комісій про підрахунок голосів виборців на виборчих дільницях, про підсумки голосування в територіальних виборчих округах, виборчі бюлетені, контрольні талони виборчих бюлетенів, списки виборців, акти, заяви, скарги про порушення вимог цього Закону при проведенні голосування і підрахунку голосів виборців, інші протоколи та рішення виборчих комісій зберігаються у місцевих державних архівних установах протягом п'яти років з дня офіційного оголошення результатів виборів Президента України, після чого знищуються в установленому порядку.

5. Особливості підготовки і проведення повторних і позачергових виборів Президента України.

Позачергові вибори Президента України проводяться у порядку та строки, встановлені цим Законом, з особливостями, визначеними цією статтею.

Для проведення позачергових виборів Президента України використовуються територіальні виборчі округи, утворені для проведення попередніх виборів Президента України.

Центральна виборча комісія оприлюднює перелік звичайних та спеціальних виборчих дільниць із зазначенням територіальних виборчих округів, до яких ці виборчі дільниці відносяться, на своєму офіційному веб-сайті.

На спеціальних виборчих дільницях, крім виборчих дільниць, утворених в установах виконання покарань, списки виборців складаються у порядку, передбаченому законом, не пізніше як за сім днів до дня виборів.

Керівники відповідних закладів, установ, полярної станції України, капітани суден подають не пізніше як за десять днів до дня виборів відомості

для складання списків виборців на спеціальних виборчих дільницях дільничним виборчим комісіям.

Місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування не пізніше як за вісімдесят днів до дня виборів відводять місця та обладнують стенди, дошки оголошень у людних місцях для розміщення матеріалів передвиборної агітації.

Розцінки вартості одиниці друкованої площі та одиниці ефірного часу для проведення передвиборної агітації встановлюються відповідним засобом масової інформації не пізніше як за вісімдесят днів до дня виборів у розмірі, що не може перевищувати розміру середньоарифметичного значення ціни за комерційну рекламу (рекламу, розповсюдження якої має на меті отримання прибутку) за останній квартал року, що передує року проведення виборів. При цьому засоби масової інформації можуть розрахувати такі розцінки вартості одиниці друкованої площі чи ефірного часу окремо для робочих днів і окремо для вихідних та святкових днів, а також окремо для різних за кількістю потенційної аудиторії періодів ефірного часу чи друкованої площі.

Засоби масової інформації усіх форм власності не пізніше як за сімдесят вісім днів до дня виборів зобов'язані опублікувати в друкованих засобах масової інформації розцінки вартості однієї хвилини (секунди) ефірного часу та розцінки вартості одиниці друкованої площі.

РОЗДІЛ 8. ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ

8.1. Організаційно – правові заходи по підготовці і проведенню місцевих виборів України.

8.2. Порядок висування та реєстрації кандидатів у народні депутати України.

8.3. Порядок проведення передвиборної агітації. Гарантії діяльності партій (блоків), кандидатів у народні депутати України.

8.4. Організація і порядок голосування, підрахунку голосів, встановлення підсумків голосування і результатів виборів народних депутатів України та їх офіційного оприлюднення.

8.5. Особливості підготовки і проведення повторних, позачергових виборів народних депутатів, порядок зміщення народних депутатів.

1. Організаційно – правові заходи по підготовці і проведенню місцевих виборів України.

Відповідно до Закону України «Про місцеві вибори» від 14.07.2015 № 595-VIII (далі - Закон)³ місцеві вибори є вільними та відбуваються на основі гарантованого Конституцією України та цим Законом загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Вибори депутатів сільських, селищних рад проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідно села (кількох сіл, жителі яких добровільно об'єдналися у сільську громаду), селища, територія утвореної відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» об'єднаної сільської, селищної територіальної громади (далі - територія об'єднаної сільської, селищної територіальної громади).

Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад проводяться за пропорційною виборчою системою в багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками місцевих організацій політичних партій (далі - виборчі списки) із закріпленням кандидатів за територіальними виборчими округами, на які поділяється багатомандатний виборчий округ, що збігається з територією відповідно Автономної Республіки Крим, області, району, району в місті, територією міста згідно з існуючим адміністративно-територіальним устроєм або територією утвореної відповідно до Закону України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" об'єднаної міської територіальної громади (далі - територія об'єднаної територіальної міської громади).

³Текст і надалі поданий у редакції оригінального видання.

Вибори міського (міст, кількість виборців у яких дорівнює або є більшою ніж 90 тисяч) голови проводяться за мажоритарною системою абсолютної більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі, що збігається відповідно з територією міста згідно з існуючим адміністративно-територіальним устроєм або територією об'єднаної міської громади (далі - територія міста).

Вибори сільського, селищного, міського (міст, кількість виборців у яких є меншою ніж 90 тисяч) голови проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі, до якого входить територія відповідного села (кількох сіл, жителі яких добровільно об'єдналися у сільську громаду), селища, територія об'єднаної сільської, селищної громади (далі - територія села, селища), територія міста.

Вибори старости проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі, до якого входить територія відповідного населеного пункту (села або селища) у складі об'єднаної сільської, селищної, міської територіальної громади.

Депутатом, сільським, селищним, міським головою, старостою може бути обраний громадянин України, який має право голосу відповідно до статті 70 Конституції України.

Депутатом, сільським, селищним, міським головою, старостою не може бути обраний громадянин України, який має судимість за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, злочину проти виборчих прав громадян чи корупційного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку.

Право висування кандидатів належить громадянам України, які мають право голосу. Це право реалізується громадянами України відповідно через республіканські в Автономній Республіці Крим, обласні, районні, міські, районні у містах організації політичних партій (далі - місцеві організації партій) або шляхом самовисування відповідно до цього Закону.

Виборчий процес включає такі етапи:

- 1) утворення одномандатних, територіальних виборчих округів;
- 2) утворення (у разі необхідності), формування складу територіальних виборчих комісій, утворення дільничних виборчих комісій;
- 3) складання списків виборців, їх перевірка та уточнення;
- 4) висування та реєстрація кандидатів;
- 5) проведення передвиборної агітації;
- 6) голосування у день виборів;
- 7) підрахунок голосів виборців, установлення підсумків голосування і результатів місцевих виборів.

Виборчий процес завершується через 15 днів після дня офіційного оприлюднення результатів місцевих виборів у порядку, передбаченому цим Законом.

Позачергові, проміжні, перші вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських

голів, старост можуть проводитися одночасно з виборами Президента України, виборами народних депутатів України, референдумом.

Суб'єкти виборчого процесу

1. Суб'єктами виборчого процесу на відповідних місцевих виборах є:

1) виборець;
2) Центральна виборча комісія;
3) виборчі комісії, сформовані (утворені) відповідно до цього Закону або інших законів України, які уповноважені забезпечувати організацію та проведення відповідних місцевих виборів;

4) кандидати в депутати, кандидати на посади сільського, селищного, міського голови, старости;

5) місцева організація партії, яка висунула кандидата (кандидатів) для участі у відповідних м

6) офіційний спостерігач від кандидата, від місцевої організації партії - суб'єкта відповідного виборчого процесу, від громадської організації, зареєстрований у порядку, встановленому цим Законом.

Не може бути суб'єктом виборчого процесу місцева організація партії, щодо якої центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державної реєстрації юридичних осіб, реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, громадських спілок, інших громадських формувань, прийнято у визначеному Кабінетом Міністрів України порядку рішення про невідповідність її або партії в цілому діяльності, найменування та/або символіки вимогам Закону України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки".

Види місцевих виборів та порядок їх призначення

1. чергові,
2. позачергові,
3. повторні,
4. проміжні,
5. перші.

Чергові місцеві вибори проводяться одночасно на всій території України в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень рад, голів, старост, обраних на попередніх чергових місцевих виборах.

Рішення про проведення чергових виборів депутатів обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, сільських, селищних, міських голів, старост приймається Верховною Радою України.

Рішення про проведення чергових виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим приймається Верховною Радою Автономної Республіки Крим відповідно до Конституції України.

Позачергові місцеві вибори призначаються Верховною Радою України у разі дострокового припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, міської, районної у місті, сільської, селищної ради, сільського, селищного, міського голови, а також в інших випадках, передбачених законами України "Про місцеве самоврядування в

Україні", "Про добровільне об'єднання територіальних громад". Таке рішення приймається Верховною Радою України не пізніше ніж у дев'яностоденний строк з дня дострокового припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради, сільського, селищного, міського голови.

Позачергові вибори старости призначаються радою відповідної об'єднаної територіальної громади в разі дострокового припинення повноважень старости.

Повторні вибори депутатів (депутата) у відповідному багатомандатному, одномандатному виборчому окрузі призначаються відповідною територіальною виборчою комісією у разі визнання відповідних виборів у цьому виборчому окрузі такими, що не відбулися, з підстав, визначених цим Законом, чи в разі визнання особи, обраної у відповідному одномандатному виборчому окрузі депутатом, такою, яка відмовилася від депутатського мандата у відповідному одномандатному виборчому окрузі.

Повторні вибори сільського, селищного, міського голови, старости призначаються відповідною територіальною виборчою комісією у разі визнання відповідних виборів такими, що не відбулися, чи в разі визнання особи, обраної сільським, селищним, міським головою, старостою, такою, яка відмовилася від посади сільського, селищного, міського голови, старости.

Проміжні вибори депутата сільської, селищної ради призначаються в одномандатному виборчому окрузі територіальною виборчою комісією у разі дострокового припинення повноважень депутата сільської, селищної ради, обраного у відповідному одномандатному виборчому окрузі.

Перші вибори депутатів, сільських, селищних, міських голів призначаються Центральною виборчою комісією у порядку, визначеному законом.

Перші вибори старости призначаються відповідною радою об'єднаної територіальної громади.

Строки призначення місцевих виборів та оголошення виборчого процесу, правила обчислення строків

Чергові місцеві вибори призначаються не пізніше ніж за 90 днів до дня виборів, позачергові місцеві вибори призначаються не пізніше ніж за 60 днів до дня виборів.

Виборчий процес розпочинається за 50 днів до дня чергових, позачергових місцевих виборів.

Повторні місцеві вибори призначаються на останню неділю шістдесятиденного строку з дня прийняття рішення про їх призначення, а виборчий процес розпочинається за 50 днів до дня повторних місцевих виборів.

Рішення про призначення повторних виборів депутатів (депутата) у відповідному багатомандатному, одномандатному виборчому окрузі приймається територіальною виборчою комісією не пізніш як у десятиденний строк з дня прийняття рішення про визнання відповідних виборів у цьому виборчому окрузі такими, що не відбулися, чи в разі

визнання особи, обраної у відповідному одномандатному виборчому окрузі, такою, яка відмовилася від депутатського мандата.

Рішення про призначення повторних виборів сільського, селищного, міського голови, старости приймається територіальною виборчою комісією не пізніш як у десятиденний строк з дня прийняття рішення про визнання відповідних виборів такими, що не відбулися, чи в разі визнання особи, обраної сільським, селищним, міським головою, старостою, такою, яка відмовилася від посади.

Проміжні вибори депутата сільської, селищної ради призначаються на останню неділю шістдесятиденного строку з дня прийняття рішення про їх призначення, а виборчий процес розпочинається за 50 днів до дня проміжних місцевих виборів.

Рішення про призначення проміжних виборів депутата сільської, селищної ради приймається територіальною виборчою комісією не пізніш як у десятиденний строк з дня дострокового припинення повноважень депутата, обраного у відповідному одномандатному виборчому окрузі.

Перші місцеві вибори призначаються не пізніше ніж за 70 днів до дня виборів, а виборчий процес розпочинається за 50 днів до дня перших місцевих виборів.

Визначення складу

Загальний склад (кількість депутатів) Верховної Ради Автономної Республіки Крим визначається Конституцією Автономної Республіки Крим.

Загальний склад (кількість депутатів) сільської, селищної, міської, районної в місті, районної, обласної ради визначається відповідно до частин третьої та четвертої цієї статті залежно від кількості виборців, які належать до територіальних громад сіл, селищ, міст, проживають на території району в місті, району, області.

Загальний склад (кількість депутатів) місцевої ради становить при чисельності виборців:

- 1) до 1 тисячі виборців - 12 депутатів;
- 2) від 1 тисячі до 3 тисяч виборців - 14 депутатів;
- 3) від 3 тисяч до 5 тисяч виборців - 22 депутати;
- 4) від 5 тисяч до 20 тисяч виборців - 26 депутатів;
- 5) від 20 тисяч до 50 тисяч виборців - 34 депутати;
- 6) від 50 тисяч до 100 тисяч виборців - 36 депутатів;
- 7) від 100 тисяч до 250 тисяч виборців - 42 депутати;
- 8) від 250 тисяч до 500 тисяч виборців - 54 депутати;
- 9) від 500 тисяч до 1 мільйона виборців - 64 депутати;
- 10) від 1 мільйона до 2 мільйонів виборців - 84 депутати;
- 11) понад 2 мільйони виборців - 120 депутатів.

У разі якщо кількість депутатів, передбачена частиною третьою цієї статті для районної ради, є меншою, ніж кількість сільських, селищних, міських (міст районного значення) рад, територіальні громади яких розташовані в межах відповідного району, загальний склад цієї районної

ради дорівнює кількості відповідних сільських, селищних, міських (міст районного значення) рад.

2. Порядок висування та реєстрації кандидатів у народні депутати України.

Висування кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, старости розпочинається за 34 дні до дня голосування.

Право висування кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, міської, в тому числі міст Києва та Севастополя, районної у місті ради реалізується виборцями у відповідних багатомандатних виборчих округах через місцеві організації партій у порядку, передбаченому цим Законом.

Право висування кандидатів у депутати сільських, селищних рад реалізується виборцями в одномандатних виборчих округах через місцеві організації партій або шляхом самовисування у порядку, передбаченому цим Законом.

Право висування кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, старости реалізується виборцями у відповідних єдиних одномандатних виборчих округах через місцеві організації партій або шляхом самовисування у порядку, передбаченому цим Законом.

Місцева організація партії може висувати кандидатів на місцевих виборах за умови, що відповідна місцева (республіканська в Автономній Республіці Крим, обласна, районна, міська, районна у місті) організація партії зареєстрована в установленому законом порядку, з урахуванням обмежень частини другої статті 12 цього Закону.

Особа не може бути висунута кандидатом у депутати у багатомандатному виборчому окрузі більше ніж до однієї місцевої ради відповідного рівня (більше ніж до однієї обласної, однієї районної, однієї міської, однієї районної в місті ради).

Особа, яка висунута кандидатом у депутати в одномандатному виборчому окрузі, кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови або старости, не може одночасно бути висунута у будь-яких інших одномандатних, єдиних одномандатних виборчих округах з будь-яких місцевих виборів.

Особа може одночасно бути висунута кандидатом у депутати місцевих рад, кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови або старости шляхом висування місцевою організацією лише однієї політичної партії або лише шляхом самовисування.

Право висування належить (ст.ст.27-29 Закону): зборам виборців за місцем їх проживання, трудової діяльності або навчання; громадянам України шляхом самовисування; місцевим осередкам політичних партій (блоків), громадським організаціям.

Збори виборців за місцем їх проживання, трудової діяльності або навчання, скликані в селі, селищі, місті районного значення, у разі, коли в них беруть участь не менш як: 10 виборців, мають право висунути одного кандидата в депутати відповідно сільської, селищної, міської ради по одному з одномандатних виборчих округів; 50 виборців, мають право висунути одного кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, одного кандидата в депутати відповідно сільської, селищної, міської ради по кожному одномандатному виборчому округу, а також по одному кандидату в депутати районної, обласної ради по відповідному багатомандатному виборчому округу.

Збори виборців, скликані в місті (крім міст районного значення), районі міста, у разі, коли в них беруть участь не менш як: 25 виборців, мають право висунути по одному кандидату в депутати міської, районної у місті ради по відповідному одномандатному виборчому округу, на території якого проживають або працюють їх учасники; 100 виборців, мають право висунути одного кандидата на посаду міського голови, не більше п'яти кандидатів у депутати міської і п'яти кандидатів у депутати районної у місті ради по відповідних виборчих округах, а також одного кандидата в депутати обласної ради. Протокол зборів, підписаний членами президії зборів, надсилається до відповідної окружної (територіальної) виборчої комісії у встановленому нею порядку.

Громадянин України має право на самовисування кандидатом у депутати місцевої ради або кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови шляхом подачі до відповідної окружної (територіальної) виборчої комісії заяви з проханням зареєструвати його кандидатом та списку громадян України, які проживають на території відповідного виборчого округу, мають виборчі права і підтримують його кандидатуру. Якщо особа висуває свою кандидатуру кандидатом у депутати сільської, селищної, міської (міста районного значення) ради, її мають підтримати не менш як 6 громадян, а міської (крім міст районного значення), районної у місті, районної, обласної ради - не менш як 25 громадян. Якщо ж вона висуває свою кандидатуру кандидатом на посаду сільського, селищного, міського (міста районного значення) голови, то її мають підтримати не менш як 26 громадян, а міського (крім міста районного значення) - не менш як 51 громадянин.

Сільські, селищні, міські, районні у містах, районні, обласні осередки політичних партій (блоків) та громадських організацій, які виявили бажання брати участь у місцевих виборах подають до відповідних територіальних виборчих комісій заяви, підписані їх керівниками та довідки про легалізацію відповідного осередку політичної партії (блоку), громадської організації, а також про чисельний склад відповідної організації. Осередки політичних партій, які об'єдналися у виборчий блок, крім того додають до заяви угоду про їх об'єднання у виборчий блок із зазначенням чисельного складу місцевих осередків політичних партій, що об'єдналися в блок, підписану керівниками відповідних осередків політичних партій. Тоді відповідна

територіальна виборча комісія проводить їх реєстрацію для участі у місцевих виборах та видає їх представникам копію рішення про реєстрацію, а також доводить його до відома виборців, окружних і дільничних виборчих комісій.

Сільський, селищний, міський (міста районного значення) осередок політичної партії (блоку), громадської організації, що налічує не менш як 15 членів, може висунути одного кандидата на посаду відповідно сільського, селищного, міського голови, одного кандидата в депутати відповідно сільської, селищної, міської ради по кожному з одномандатних виборчих округів, а також одного кандидата в депутати районної ради по відповідному багатомандатному виборчому округу.

Міський (крім міст районного значення) осередок політичної партії (блоку), громадської організації, який налічує не менш як 50 членів, може висунути одного кандидата в депутати міської ради по кожному з одномандатних виборчих округів, а також одного кандидата в депутати обласної ради по відповідному багатомандатному виборчому округу. Відповідний міський осередок, який налічує не менш як 100 членів, крім того, може висунути одного кандидата на посаду міського голови.

Районний в місті осередок політичної партії (блоку), громадської організації, який налічує не менш як 15 членів, може висунути одного кандидата в депутати відповідної районної у місті ради по кожному з одномандатних виборчих округів та одного кандидата в депутати міської ради по кожному з одномандатних виборчих округів, які знаходяться на території району.

Районний осередок політичної партії (блоку), громадської організації, що налічує не менш як 50 членів, може висунути одного кандидата у депутати районної ради по кожному виборчому округу, а також кандидатів у депутати обласної ради в кількості, яка не повинна перевищувати кількості депутатських мандатів, встановленої по відповідному виборчому округу.

Обласний осередок політичної партії (блоку), громадської організації, що налічує не менш як 100 членів, може висунути кандидатів у депутати обласної ради по кожному виборчому округу в кількості, яка не повинна перевищувати кількості депутатських мандатів, встановленої по відповідному виборчому округу.

Рішення місцевого осередку політичної партії (блоку), громадської організації про висунення кандидатів приймаються на їх зборах (конференціях) у порядку, передбаченому статутами (положеннями) відповідних партій, громадських організацій, про що складається протокол, який подається до відповідної окружної (територіальної) виборчої комісії в установленому нею порядку.

Місцевий осередок політичної партії (блоку), громадської організації може висувати також кандидатів, які не є членами відповідних партій, громадських організацій. Висування місцевим осередком політичної партії (блоку) кандидата у депутати, який є членом іншої партії (партій, що не входять до блоку), не допускається.

Другим етапом основної стадії є реєстрація кандидатів у депутати та на посади голів сільських, селищних, міських рад.

Рішення про реєстрацію кандидатів приймається окружною (територіальною) виборчою комісією за наявності передбачених статтею 30 Закону документів, про що видає особі, яка подала ці документи, довідку, в якій зазначається число, місяць, рік, а також час прийняття документів. За результатами реєстрації виборча комісія складає протокол про реєстрацію кандидата за формою, встановленою ЦВК та видає зареєстрованому кандидату відповідне посвідчення за зразком, встановленим ЦВК.

3. Порядок проведення передвиборної агітації. Гарантії діяльності партій (блоків), кандидатів у народні депутати України.

Передвиборна агітація - це здійснення будь-якої діяльності з метою спонукання виборців голосувати за або не голосувати за кандидатів. Право вести передвиборну агітацію мають місцеві організації партій, кандидати у депутати від яких зареєстровані в багатомандатному виборчому окрузі, а також кандидати у депутати в одномандатному виборчому окрузі, кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови, старости, зареєстровані відповідною територіальною виборчою комісією для участі у місцевих виборах. Громадяни України мають право здійснювати передвиборну агітацію, вільно і всебічно обговорювати політичн

Місцеві організації партій, кандидати у депутати від яких зареєстровані в багатомандатному виборчому окрузі, кандидати у депутати в одномандатному виборчому окрузі, кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови, старости мають право розпочати свою передвиборну агітацію з дня, наступного за днем прийняття відповідною територіальною виборчою комісією рішення про реєстрацію кандидатів. Передвиборна агітація закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем голосування. Ведення передвиборної агітації до початку і після закінчення встановлених у цій статті строків забороняється.

Напередодні і в день голосування забороняється проведення масових акцій (зборів, мітингів, походів, демонстрацій тощо) від імені кандидатів, місцевих організацій партій - суб'єктів виборчого процесу, а також політичних партій, місцеві організації яких є суб'єктами виборчого процесу.

У цей же час забороняється проведення концертів, вистав, спортивних змагань, демонстрації фільмів і телепередач чи інших публічних заходів на підтримку місцевої організації партії - суб'єкта виборчого процесу, кандидата, політичної партії, місцеві організації якої є суб'єктами виборчого процесу, а також оголошення місцевою організацією партії, кандидатом, політичною партією, місцеві організації якої є суб'єктами виборчого процесу, про підтримку проведення таких публічних заходів.

3. Передвиборна агітація здійснюється в будь-яких формах і будь-якими засобами, що не суперечать Конституції та законам України.

Офіційні повідомлення в період виборчого процесу про дії кандидатів, пов'язані з виконанням ними посадових (службових) повноважень, передбачених Конституцією та законами України, підготовлені у порядку, визначеному Законом України "Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації", не є передвиборною агітацією. Такі офіційні повідомлення не повинні містити коментарів агітаційного характеру, а також відео-, аудіозаписів, кінозйомок, фотоілюстрацій про дії зазначених осіб як кандидатів.

Передвиборна агітація може проводитися у таких формах:

- 1) проведення зборів громадян, інших зустрічей з виборцями;
- 2) проведення мітингів, походів, демонстрацій, пікетів;
- 3) проведення публічних дебатів, дискусій, круглих столів, прес-конференцій стосовно положень передвиборних програм місцевих організацій партій - суб'єктів виборчого процесу, їх політичної діяльності чи політичної діяльності кандидатів;
- 4) оприлюднення в друкованих та аудіовізуальних (електронних) засобах масової інформації політичної реклами, виступів, інтерв'ю, нарисів, відеофільмів, аудіо- та відеокліпів, інших публікацій та повідомлень;
- 5) розповсюдження виборчих листівок, плакатів та інших друкованих агітаційних матеріалів чи друкованих видань, в яких розміщено матеріали передвиборної агітації;
- 6) розміщення друкованих агітаційних матеріалів чи політичної реклами на носіях зовнішньої реклами;
- 7) проведення концертів, вистав, спортивних змагань, демонстрації фільмів та телепередач чи інших публічних заходів за підтримки місцевої організації партії - суб'єкта виборчого процесу, кандидата, а також оприлюднення інформації про таку підтримку;
- 8) публічні заклики голосувати за або не голосувати за місцеву організацію партії - суб'єкта виборчого процесу, кандидата або публічні оцінки діяльності місцевої організації партії, кандидата;
- 9) встановлення агітаційних наметів;
- 10) в інших формах, що не суперечать Конституції та законам України.

Передвиборна агітація здійснюється за рахунок і в межах коштів власних виборчих фондів кандидатів у депутати в одномандатному виборчому окрузі, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, старости, місцевих організацій партій, кандидати у депутати від яких зареєстровані в багатомандатному виборчому окрузі. Використання для передвиборної агітації коштів з інших джерел забороняється.

Підтримка місцевою організацією партії, яка висунула кандидатів на місцевих виборах, кандидатами від свого імені проведення концертів, вистав, спортивних змагань, демонстрацій фільмів, телепередач чи інших публічних заходів, а також проведення зазначених публічних заходів на підтримку місцевої організації партії, кандидата може здійснюватися лише у разі фінансування таких заходів із коштів власного виборчого фонду.

Фінансування передвиборної агітації, яка реалізовується спільно місцевою організацією партії та кандидатом, висунутим цією місцевою організацією партії у депутати в одномандатному виборчому окрузі, кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови, старости, може здійснюватися за рахунок і в межах коштів виборчого фонду місцевої організації партії, яка висунула кандидата на відповідних місцевих виборах.

Передвиборна агітація здійснюється з додержанням принципу рівних умов та можливостей, що передбачає надання кандидатам, їх довіреним особам, місцевим організаціям партій, кандидати у депутати від яких зареєстровані в багатомандатному виборчому окрузі, та їх уповноваженим особам за однакову плату одних і тих самих приміщень для проведення масових заходів, надання однакових друкованих площ та ефірного часу на радіо і телебаченні з урахуванням вимог частини четвертої статті 55 цього Закону.

Гарантії діяльності партій (блоків), кандидатів у народні депутати України.

Гарантії діяльності кандидатів

Кандидати з дня, наступного за днем їх реєстрації територіальною виборчою комісією, мають рівні права під час виборчого процесу на їх виступи та виступи відповідних довірених осіб на передвиборних та інших зборах, нарадах, засіданнях, мітингах, безпосередньо пов'язаних з виборами, у засобах масової інформації.

Кандидату не може бути відмовлено у звільненні на період передвиборної агітації від виконання виробничих або службових обов'язків за місцем роботи з наданням неоплачуваної відпустки.

Кандидат під час передвиборної агітації не може бути звільнений з роботи з ініціативи власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу (крім випадків ліквідації), командира військової частини (формування). Кандидат без його згоди не може бути переведений на іншу роботу, направлений у відрядження.

Довірені особи кандидатів

Кандидат на посаду сільського, селищного, міського (міст, кількість виборців у яких є меншою ніж 90 тисяч) голови, старости може мати не більше трьох довірених осіб.

Кандидат на посаду міського (міст, кількість виборців у яких дорівнює або є більшою ніж 90 тисяч) голови може мати не більше п'яти довірених осіб.

Кандидат у депутати в одномандатному виборчому окрузі може мати не більше двох довірених осіб.

Довіреною особою кандидата може бути громадянин України, який має право голосу.

Не може бути довіреною особою кандидата член виборчої комісії, представник в територіальній виборчій комісії, уповноважена особа місцевої організації партії, посадова особа органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування,

військовослужбовець, особа рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України, Державної кримінально-виконавчої служби України, працівник Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, особа, яка проходить альтернативну (невійськову) службу, особа, яка утримується в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах або має судимість за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, злочину проти виборчих прав громадян чи корупційного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята в установленому законом порядку.

Довірена особа кандидата має право:

1) бути присутньою на засіданнях територіальних та дільничних виборчих комісій і брати в н

2) бути присутньою на виборчій дільниці під час голосування та на засіданні виборчої комісії при підрахунку голосів виборців з додержанням установлених цим Законом вимог;

3) одержувати у територіальній виборчій комісії посвідчення офіційних спостерігачів від кандидата, чиї інтереси вона представляє;

4) за дорученням кандидата бути розпорядником його власного виборчого фонду;

5) одержувати копії протоколів дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів на виборчій дільниці, територіальної виборчої комісії про підсумки голосування;

6) складати акти, що підписуються особами, які виявили порушення, і виборцями - свідками порушення, та подавати їх до відповідної виборчої комісії з додержанням строків, установлених законом;

7) звертатися до відповідної виборчої комісії із заявою про усунення виявлених порушень;

8) за дорученням кандидата оскаржувати від його імені рішення, дії або бездіяльність територіальної, дільничної виборчої комісії, що порушують законні права кандидата, в порядку, передбаченому цим Законом;

9) отримувати у відповідній територіальній виборчій комісії інформацію про подання або неподання до територіальної виборчої комісії примірників друкованих матеріалів передвиборної агітації та ознайомлюватися з ними;

10) має права офіційного спостерігача від суб'єкта виборчого процесу, передбачені цим Законом;

11) реалізовувати інші права, передбачені цим Законом для довірених осіб.

12. Втручання довіреної особи кандидата в роботу виборчих комісій не допускається.

Офіційні спостерігачі

У виборчому процесі можуть брати участь офіційні спостерігачі від місцевих організацій партій, кандидати в депутати від яких зареєстровані в багатомандатних виборчих округах, кандидатів у депутати в одномандатних

виборчих округах, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, старости, від громадських організацій.

Офіційні спостерігачі іноземних держав і міжнародних організацій, які зареєстровані в установленому цим Законом порядку, можуть вести спостереження за ходом виборчого процесу.

Повноваження офіційних спостерігачів починаються з дня, наступного за днем реєстрації відповідною виборчою комісією, і припиняються після встановлення територіальною виборчою комісією результатів місцевих виборів.

Виборча комісія, яка зареєструвала офіційного спостерігача, може достроково припинити його повноваження в разі встановлення порушення ним цього Закону рішенням відповідної дільничної, територіальної виборчої комісії або Центральної виборчої комісії. Про припинення повноважень офіційного спостерігача приймається мотивоване рішення.

4. Організація і порядок голосування, підрахунку голосів, встановлення підсумків голосування і результатів виборів народних депутатів України та їх офіційного оприлюднення.

Голосування проводиться з 8 до 20 години без перерви.

Дільнична виборча комісія не пізніше як за десять днів до дня голосування надсилає (доставляє) кожному виборцю іменне запрошення, отримане від органу ведення Державного реєстру виборців, передбачене частиною другою статті 31 цього Закону, яким повідомляє про час і місце голосування.

Організація проведення голосування, обладнання приміщення для голосування та підтримання в ньому належного порядку, забезпечення таємності волевиявлення виборців під час голосування покладаються на дільничну виборчу комісію.

Дільнична виборча комісія не раніше як за 45 хвилин до початку голосування проводить засідання, під час якого відкривається сейф (металева шафа, кімната) з виборчими бюлетенями. Голова дільничної виборчої комісії на підставі витягу з протоколу кожної територіальної виборчої комісії про передачу виборчих бюлетенів дільничній виборчій комісії оголошує кількість виборчих бюлетенів для голосування з кожних місцевих виборів та окремо по кожному виборчому округу, в яких проводиться голосування на виборчій дільниці, отриманих дільничною виборчою комісією. Ці відомості заносяться до відповідних протоколів дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

Перед початком голосування дільнична виборча комісія інформує територіальну виборчу комісію про:

- 1) кількість виборців, внесених до списку виборців на виборчій дільниці, на момент початку голосування;
- 2) кількість виборців у витягу із списку виборців для голосування за місцем перебування.

Голова дільничної виборчої комісії передає необхідну кількість виборчих бюлетенів для голосування членам дільничної виборчої комісії, які будуть видавати виборчі бюлетені виборцям у приміщенні для голосування та організуватимуть голосування за місцем перебування виборців. Передання виборчих бюлетенів фіксується відомістю за формою, встановленою Центральною виборчою комісією. Зазначені члени комісії засвідчують отримання виборчих бюлетенів, проставляючи підпис у відомості, та забезпечують їх збереження і дотримання встановленого цим Законом порядку їх видачі виборцям. Жодного виборчого бюлетеня у сейфі залишатися не може.

Виборчий бюлетень заповнюється виборцем особисто в кабіні для таємного голосування. Під час заповнення виборчого бюлетеня забороняється присутність інших осіб. Виборець, який внаслідок фізичних вад не може самостійно заповнити виборчий бюлетень, має право з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії скористатися допомогою іншої особи, крім члена виборчої комісії, кандидата, уповноваженої особи місцевої організації партії, довіреної особи кандидата, офіційного спостерігача.

Виборець не має права передавати свої виборчі бюлетені іншим особам. Отримання виборчого бюлетеня від інших осіб (крім члена виборчої комісії, який видає бюлетень), заохочення або примушування виборців до передачі бюлетеня іншим особам шляхом підкупу, погроз або іншим способом забороняються.

Виборець може голосувати лише за одну місцеву організацію партії у відповідному територіальному виборчому окрузі, одного кандидата в депутати у відповідному одномандатному виборчому окрузі, за одного кандидата на посаду відповідно сільського, селищного, міського голови, старости.

У разі якщо виборець, заповнюючи виборчий бюлетень, припустився помилки, він має право невідкладно звернутися з письмовою заявою до членів виборчої комісії, які видали йому виборчий бюлетень, з проханням видати йому інший виборчий бюлетень. Члени дільничної виборчої комісії видають інший виборчий бюлетень лише один раз у порядку, встановленому частиною сьомою цієї статті, тільки в обмін на зіпсований, про що робиться відповідна позначка в списку виборців проти прізвища виборця та ставиться підпис члена дільничної виборчої комісії. Зіпсований виборчий бюлетень негайно погашається як невикористаний, про що складається акт. Зіпсований і погашений виборчий бюлетень при підрахунку голосів ураховується як невикористаний і запаковується разом із контрольним талоном у пакет з невикористаними виборчими бюлетенями.

Виборець опускає заповнені виборчі бюлетені у виборчу скриньку. При пред'явленні відповідного посвідчення або за наявності фізичних вад, які не потребують документального підтвердження, виборець має право з відома голови або іншого члена дільничної виборчої комісії доручити зробити це іншій особі, крім члена виборчої комісії, кандидата, уповноваженої особи

місцевої організації партії, довіреної особи кандидата, офіційного спостерігача.

За 5 хвилин до 20 години голова дільничної виборчої комісії оголошує про закінчення голосування та зачинення виборчої дільниці о 20 годині. Виборці, які на 20 годину прийшли до дільниці для голосування, мають право проголосувати. Для забезпечення реалізації цього права виборців один із членів комісії о 20 годині за дорученням голови дільничної виборчої комісії підходить до входу у приміщення для голосування та запрошує всіх виборців, які ще не проголосували, зайти у приміщення для голосування та зачиняє двері. Після виходу з приміщення для голосування останнього виборця приміщення зачиняється і в ньому залишаються тільки члени виборчої комісії та особи, які згідно з цим Законом мають право бути присутніми на засіданні виборчої комісії.

Під час проведення голосування не допускається закриття приміщень для голосування, припинення голосування, розкриття виборчих скриньок, підрахунок голосів до закінчення встановленого цим Законом часу голосування.

Невідкладно після закінчення голосування, але не пізніше 21 години дільнична виборча комісія передає до територіальної виборчої комісії попередні відомості про кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені на дільниці на момент закінчення голосування.

Порядок підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці

Підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці здійснюється відкрито і гласно членами дільничної виборчої комісії на її засіданні, яке проводиться у тому самому приміщенні, де відбувалося голосування.

Засідання дільничної виборчої комісії починається відразу після закінчення голосування, проводиться без перерви і закінчується після складення та підписання відповідних протоколів про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці з усіх місцевих виборів та по всіх виборчих округах, в яких проводилося голосування на виборчій дільниці, відповідно до вимог, передбачених цим Законом. На час проведення засідання дільнична виборча комісія доручає ведення протоколу засідання виборчої комісії заступнику голови або іншому члену дільничної виборчої комісії. Секретар дільничної виборчої комісії на цьому засіданні вносить відомості до протоколу про підрахунок голосів виборців.

Протокол цього засідання дільничної виборчої комісії складається і підписується у тому самому приміщенні, де проходило голосування.

Підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці проводиться дільничною виборчою комісією в такій послідовності:

- 1) підрахунок голосів по виборах Президента України, виборах народних депутатів України або всеукраїнському референдуму (в разі одночасного проведення місцевих виборів із виборами Президента України, виборами народних депутатів України або всеукраїнським референдумом);

- 2) підрахунок голосів по виборах відповідно депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної ради;

- 3) підрахунок голосів по виборах депутатів районної ради;
- 4) підрахунок голосів по виборах міського голови;
- 5) підрахунок голосів по виборах депутатів міської ради;
- 6) підрахунок голосів по виборах міського голови міста, яке входить до складу іншого міста згідно з існуючим адміністративно-територіальним устроєм;
- 7) підрахунок голосів по виборах депутатів районної у місті ради, міської ради міста, яке входить до складу міста згідно з існуючим адміністративно-територіальним устроєм;
- 8) підрахунок голосів по виборах сільського, селищного голови;
- 9) підрахунок голосів по виборах депутатів сільської, селищної ради;
- 10) підрахунок голосів по виборах старости.

Під час підрахунку голосів виборців з кожних місцевих виборів бюлетені з тих місцевих виборів, підрахунок голосів виборців з яких ще не проводився, складаються у виборчі скриньки, які постійно перебувають у полі зору членів дільничної виборчої комісії.

Встановлення підсумків голосування

Протоколи та інші виборчі документи дільничних виборчих комісій приймаються і розглядаються на засіданні відповідної територіальної виборчої комісії.

Засідання територіальної виборчої комісії починається з моменту закінчення голосування і продовжується безперервно до встановлення підсумків голосування. На цей час члени територіальної виборчої комісії не можуть залучатися до виконання інших функцій, крім участі в засіданні виборчої комісії. Таке засідання територіальної виборчої комісії оформляється протоколом безперервного засідання, який підписується головою або головуючим на засіданні, а також секретарем виборчої комісії або членом виборчої комісії, який виконував на зазначеному засіданні обов'язки секретаря. До протоколу додаються (за наявності) окремі думки членів виборчої комісії, які брали участь у засіданні і не згодні з прийнятим територіальною виборчою комісією рішенням.

Голова територіальної виборчої комісії приймає запечатані пакети з протоколами виборчих комісій, розпечатує їх та оголошує зміст протоколів дільничних виборчих комісій про підрахунок голосів виборців на відповідних виборчих дільницях, а також приймає запечатані пакети з іншими виборчими документами. Час прийняття територіальною виборчою комісією протоколів дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, перелік прийнятих виборчих документів і занесені до протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці відомості фіксуються у протоколі засідання територіальної виборчої комісії.

При прийнятті документів від виборчої комісії територіальна виборча комісія перевіряє комплектність документів та цілісність упаковки усіх пакетів з виборчими документами. При цьому кожен член комісії має право оглянути кожен пакет з документами. У разі повної комплектності виборчих документів та цілісності упаковки усіх пакетів відкриваються почергово

пакети з протоколами про підрахунок голосів на виборчій дільниці та оголошуються відомості, зазначені у них.

Територіальна виборча комісія після прийняття і розгляду протоколів (у тому числі з позначкою "Уточнений") дільничних виборчих комісій відповідно про підрахунок голосів виборців на відповідних виборчих дільницях, на підставі цих протоколів, а в разі повторного підрахунку голосів виборців - протоколів територіальної виборчої комісії про повторний підрахунок голосів виборців на відповідній виборчій дільниці не пізніше як на п'ятий день з дня голосування (дня повторного голосування) встановлює та заносить до протоколу про підсумки голосування окремо по кожному виборчому округу з відповідних місцевих виборів такі відомості:

1) кількість виборчих бюлетенів, одержаних дільничними виборчими комісіями;

2) кількість виборців, включених до списків виборців на виборчих дільницях;

3) кількість виборців, внесених до витягів із списку виборців для голосування за місцем перебування на виборчих дільницях;

4) кількість невикористаних виборчих бюлетенів;

5) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені у приміщенні для голосування;

6) кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені за місцем перебування;

7) загальна кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені;

8) кількість виборців, які взяли участь у голосуванні;

9) кількість виборчих бюлетенів, що не підлягають врахуванню;

10) кількість виборчих бюлетенів, визнаних недійсними.

Офіційне оприлюднення результатів виборів

Територіальна виборча комісія не пізніше як на п'ятий день з дня встановлення результатів виборів офіційно оприлюднює результати місцевих виборів шляхом опублікування у відповідних місцевих друкованих засобах масової інформації.

Список обраних депутатів відповідної ради публікується із зазначенням в алфавітному порядку прізвища, власного імені (усіх власних імен) та по батькові (за наявності), числа, місяця, року народження, відомостей про освіту, партійність, посаду, місце роботи (заняття), місце проживання та назви місцевої організації партії, від яких обрано депутата (або позначки "Висунутий шляхом самовисування").

У повідомленні про результати виборів та обраного сільського, селищного, міського голову, старосту зазначаються прізвище, власне ім'я (усі власні імена) та по батькові (за наявності), число, місяць, рік народження, відомості про освіту, партійність, посаду, місце роботи (заняття), місце проживання та назву місцевої організації партії, від якої обрано відповідного сільського, селищного, міського голову, старосту (або позначка "Висунутий шляхом самовисування").

Офіційне оприлюднення територіальною виборчою комісією результатів виборів є підставою для звільнення з роботи (посади), несумісної з посадою сільського, селищного, міського голови, старости та прийняття рішення про припинення дії іншого представницького мандата особи, обраної депутатом, сільським, селищним, міським головою, старостою.

5. Особливості підготовки і проведення повторних, позачергових виборів народних депутатів, порядок зміщення народних депутатів.

Заміщення депутатів та проміжні вибори депутатів сільської, селищної ради

У разі якщо депутат, який обирався в багатомандатному виборчому окрузі, достроково припинив повноваження або його повноваження достроково припинені на підставах і в порядку, передбачених Конституцією та законами України, за рішенням територіальної виборчої комісії обраним депутатом визнається наступний за черговістю кандидат у депутати від місцевої організації партії. Якщо черговість для отримання депутатського мандата вичерпана, депутатський мандат залишається вакантним до проведення чергових або позачергових виборів.

Реєстрація особи, обраної депутатом відповідно до частини першої цієї статті, та видання їй тимчасового посвідчення депутата здійснюються територіальною виборчою комісією з дотриманням порядку, передбаченого статтею 89 цього Закону.

Територіальна виборча комісія направляє копії рішень про визнання обраним та реєстрацію депутатом наступного за черговістю кандидата в депутати від місцевої організації партії до Центральної виборчої комісії невідкладно після їх прийняття.

Проміжні вибори депутата в одномандатних виборчих округах проводяться у порядку та строки, передбачені цим Законом. В останні шість місяців повноважень депутатів сільських, селищних рад проміжні вибори за рішенням відповідної ради не проводяться.

Проведення повторних місцевих виборів депутатів (депутата), сільських, селищних, міських голів, старост

Рішення про призначення повторних виборів депутатів (депутата) у відповідному багатомандатному, одномандатному виборчому окрузі приймається територіальною виборчою комісією не пізніше як у десятиденний строк з дня прийняття рішення про визнання відповідних виборів депутатів у цьому виборчому окрузі такими, що не відбулися, чи в разі визнання особи такою, яка відмовилася від депутатського мандата у відповідному одномандатному виборчому окрузі.

Рішення про призначення повторних виборів сільського, селищного, міського голови, старости приймається територіальною виборчою комісією не пізніше як у десятиденний строк з дня прийняття рішення про визнання відповідних виборів такими, що не відбулися, чи в разі визнання особи

такою, яка відмовилася від посади відповідно сільського, селищного, міського голови, старости.

Повторні місцеві вибори проводяться по тих самих виборчих округах, виборчих дільницях у порядку та строки, визначені цим Законом.

Проведення позачергових виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевої ради та сільського, селищного, міського голови, старости

Позачергові вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевої ради та сільського, селищного, міського голови, старости проводяться в порядку і строки, передбачені цим Законом для чергових виборів.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцева рада, сільський, селищний, міський голова, староста, обрані на позачергових виборах, здійснюють свої повноваження до обрання нового складу ради, сільського, селищного, міського голови, старости на наступних чергових місцевих виборах у порядку, встановленому Конституцією та законами України.

В останні шість місяців повноважень депутатів, сільських, селищних, міських голів, старост, обраних на попередніх чергових місцевих виборах, позачергові вибори не призначаються та не проводяться.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцева рада невідкладно інформують відповідну територіальну виборчу комісію про дострокове припинення повноважень депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутата місцевої ради.

Перші місцеві вибори

Перші місцеві вибори проводяться в порядку і строки, встановлені цим Законом, з такими особливостями:

1) територіальна виборча комісія утворюється у разі призначення перших виборів депутатів місцевої ради, сільського, селищного, міського голови в порядку, встановленому цим Законом;

2) територіальна виборча комісія відповідно до цього Закону утворює виборчі округи, дільничні виборчі комісії у порядку та строки, передбачені цим Законом;

3) депутати місцевої ради, сільський, селищний, міський голова, староста обираються на перших місцевих виборах на строк до обрання на чергових виборах депутатів та сільського, селищного, міського голови, старости і сформування за результатами таких виборів відповідної ради у повноважному складі.

У разі добровільного об'єднання територіальних громад повноваження відповідних територіальних виборчих комісій припиняються після утворення територіальної виборчої комісії, що здійснюватиме підготовку та проведення відповідних перших місцевих виборів.

РОЗДІЛ 9. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

- 9.1. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення виборчого процесу
- 9.2. Інформаційно-аналітичне забезпечення виборчого процесу
- 9.3. Відповідальність суб'єктів виборчого процесу за порушення:
 - 9.3.1. Конституційно-правова відповідальність за порушення виборчих прав.
 - 9.3.2. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих прав.
 - 9.3.3. Адміністративна відповідальність за порушення виборчих прав.
- 9.4. Судовий захист виборчих прав громадян.

1. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення виборчого процесу

Особливу проблему складає фінансове та матеріально-технічне забезпечення виборчого процесу, яке відноситься не лише до якоїсь однієї стадії виборчого процесу, а до всіх стадій в сукупності (більшою або меншою мірою до кожної). Можливе застосування декількох підходів до її вирішення, а саме:

а) державне фінансування, коли всі витрати на виборах несе держава, а інші суб'єкти в межах наданих фінансових можливостей вправі брати участь у виборчому процесі лише в якості виборців або претендентів на політичну перемогу.

б) свобідне фінансування, коли межі витрат на виборах і склад платників не обмежені. Свобідне фінансування відкрито не проголошується. Достатньо, якщо умови фінансування виборчої кампанії не оговорені в дрібницях і межі витрат не встановлені. Наприклад, шведський закон про вибори говорить лише про те, що держава оплачує деяку кількість виборчих бюлетенів, а витрати по їх виготовленню, перевищуючі встановлений мінімум, несуть партії. У підсумку партії і групи тиску, громадські рухи і профспілки можуть на власний розсуд інвестувати кошти в політику.

в) впорядковане законом змішане (державно-громадсько-приватне) і обмежене фінансування виборів. За рахунок бюджету фінансуються лише необхідні витрати – діяльність установ, зайнятих організацією виборів; мінімальні витрати на агітацію, рівномірно розподілені між кандидатами і партіями. Витрати, перевищуючі розмір асигнувань із бюджету, несуть приватні особи, партійні фонди, компанії, зацікавлені в результатах виборів. Закон встановлює максимальні розміри недержавного фінансування виборів і (або) максимальні суми приватних пожертвувань. Наприклад, у виборчому законодавстві Бельгії, Данії, Люксембургу, Нідерландів відсутні норми про державне фінансування виборів, хоча в необхідній мірі держава вибори фінансує і це знаходить відображення в бюджетних і інших фінансових законах, Французьке законодавство передбачає покриття державою виборчих

витрат на друкування виборчих бюлетенів, плакатів і інших матеріалів кандидатам, отримавшим не менше 5% поданих голосів. В США отримані кандидатом суми повинні декларуватися, анонімні ж вклади не можуть перевищувати 100 доларів. Фізична особа не вправі жертвувати на підтримку політичних партій більше 25 тисяч доларів в рік, а одному кандидату - більше 2 тисяч доларів .

В зарубіжній юридичній літературі зустрічається також поняття непрямого фінансування, тобто випадків, коли партії отримують різні непрямі виплати та іншу матеріальну допомогу (наприклад, безкоштовний ефірний час; державні виплати членам законодавчого органу на проведення аналітичних досліджень, покриття офісних витрат, частина яких може використовуватися ними на партійно-політичні цілі і таким чином становить додаткове джерело непрямого державного фінансування діяльності політичних партій; використання державних приміщень і персоналу; державні гранти для партійних фондів та інше).

Під фінансуванням виборів (і виборчого процесу теж), переважно розуміють, сукупність фінансових операцій виборчих комісій всіх рівнів по одержанню та витрачання бюджетних коштів, виділених на підготовку та проведення виборів, а також кандидатів, політичних партій, виборчих блоків партій по утворенню особистих виборчих фондів та витрачання коштів цих фондів.

В Україні фінансове та матеріально-технічне забезпечення виборів Президента України здійснюється ЦВК відповідно до затвердженого нею кошторису в межах коштів, передбачених на вибори в Державному бюджеті України. У разі несвоєчасного виділення бюджетних коштів для фінансування виборів Національний банк України за зверненням ЦВК у триденний строк надає їй безвідсоткові кредити в межах коштів, передбачених Державним бюджетом України на проведення виборів, та розмірах, визначених ЦВК. Гарантом повернення кредиту є Міністерство фінансів України. Надані кредити повертаються Національному банку України у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, за рахунок коштів Державного бюджету України не пізніше як через три місяці після їх одержання. Але в реальному житті ця норма виявилась мертвонародженою, як її називає М.Коваль, оскільки прийнятий Верховною Радою України 20 травня 1999 року Закон України «Про Національний банк України», зокрема його стаття 54 забороняє надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування Державного бюджету України.

Дані про розміри і джерела надходжень до фонду, фінансові звіти про використання цих коштів публікуються ЦВК у газетах “Голос України” та “Урядовий кур’єр” не пізніше як на сьомий день після дня виборів. Використання кандидатами для потреб виборчої кампанії будь-яких коштів, крім коштів, передбачених Законом, забороняється. Якщо кошти перераховано до особистого виборчого фонду кандидата фізичною чи юридичною особою, яка згідно з Законом не має права на такі пожертвування, або є анонімною чи підставною особою, або якщо адреса

пожертвувача відсутня чи є такою, що за нею неможливо відшукати жертвувача, ці кошти за рішенням ЦВК перераховуються до Державного бюджету України. Кошти (або їх частина), які надійшли до особистого виборчого фонду кандидата понад встановлений Законом максимальний розмір фонду, повертаються жертвувачу за його рахунок. Кандидат має право відмовитися від коштів, що надійшли від жертвувача, про що він подає заяву до установи, в якій відкрито рахунок його особистого виборчого фонду. Ці кошти повертаються згаданою установою жертвувачу за його рахунок і не зараховуються при обчисленні максимально дозволеного розміру особистого виборчого фонду кандидата.

Не використані під час виборчої кампанії кошти особистих виборчих фондів кандидатів після обрання Президента України перераховуються установою ощадного банку у безспірному порядку до Державного бюджету України у триденний строк після опублікування ЦВК результатів виборів. У разі вибуття кандидата або зняття його з балотування у встановленому порядку залишки коштів на рахунок його особистого виборчого фонду за рішенням ЦВК перераховуються до Державного бюджету України.

Фінансування роботи виборчих комісій під час виборів Президента України здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, що передаються у розпорядження ЦВК. Ці кошти використовуються ЦВК відповідно до ухваленого нею кошторису витрат.

Витрати на виборчий процес по виборах народних депутатів України здійснюються виключно за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів виборчих фондів партій (блоків), кандидатів у депутати від яких зареєстровано в багатомандатному окрузі, кандидатів у депутати, зареєстрованих в одномандатних округах, які вони зобов'язані утворити для фінансування своєї передвиборної агітації.

Фінансове забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України здійснюється ЦВК, яка є головним розпорядником цих коштів. Витрати на друкування інформаційних плакатів партій (блоків), кандидатів у депутати від яких зареєстровано в багатомандатному окрузі, кандидатів у депутати, зареєстрованих в одномандатних округах, публікацію в засобах масової інформації передвиборних програм партій (блоків), кандидатів у депутати, зареєстрованих в одномандатних округах, час мовлення на радіо і телебаченні здійснюються ЦВК та окружними виборчими комісіями відповідно до затверджених ЦВК кошторисів видатків у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України. Вони перераховуються ЦВК у триденний строк з дня оголошення про початок виборчого процесу. ЦВК затверджує середні норми видатків окружної виборчої комісії, а також середні норми видатків для потреб дільничних виборчих комісій. Окружна виборча комісія у десятиденний строк з дня її утворення на основі середніх норм видатків складає єдиний кошторис видатків для підготовки і проведення виборів із включенням до нього видатків окружної виборчої

комісії та видатків для потреб дільничних виборчих комісій одномандатного округу, що затверджується ЦВК.

Фінансування виборчих комісій здійснюється в порядку, встановленому Центральною виборчою комісією разом з Міністерством фінансів України. Окружна виборча комісія зобов'язана не пізніше як у тижневий строк з дня офіційного оприлюднення результатів виборів депутатів повернути не використані нею кошти Державного бюджету України на рахунок ЦВК (Державне казначейство України у триденний строк інформує ЦВК про повернення цих коштів на її рахунок) і в десятиденний строк складає та подає до ЦВК фінансовий звіт про надходження та використання коштів Державного бюджету України за формою, затвердженою ЦВК разом з Міністерством фінансів України.

Контроль за правильним та цільовим використанням коштів Державного бюджету України здійснюється ЦВК та відповідними органами Міністерства фінансів України.

2. Інформаційно-аналітичне забезпечення виборчого процесу

Досвід виборів останніх років показує, що все більше зростає роль інформаційно-аналітичного забезпечення виборчого процесу в Україні. Інформаційне забезпечення в юридичній літературі розглядають, як впорядковану систему дій, пов'язану із зберіганням, пошуком, переробкою, використанням, поширенням, одержанням відомостей незалежно від сфери застосування. Відповідно, інформаційно-аналітичне забезпечення виборчого процесу можна визначити, як механізм, що створює умови для отримання та аналітичного опрацювання необхідної інформації суб'єктами виборчого процесу (тобто, тими, хто її потребує в процесі проведення виборів).

Інформаційно-аналітичне забезпечення виборчого процесу в Україні здійснюється по різному, в залежності від виду виборів. Під час виборів Президента України згідно із статтею 32 Закону України "Про вибори Президента України" кандидатам у Президенти України: а) надається право безплатного користування державними засобами масової інформації шляхом надання їм рівноцінного і однакового за обсягом часу мовлення на загальнодержавному рівні і в межах окремого виборчого округу (конкретний обсяг і час радіо- і телепередач, визначених для передвиборної агітації кандидатів на загальнодержавному рівні, встановлюється ЦВК, у територіальних виборчих округах - територіальними виборчими комісіями за погодженням з керівниками відповідних засобів масової інформації), телерадіокомпаніям забороняється переривати передвиборні агітаційні програми, в тому числі рекламою товарів, робіт, послуг; б) вони мають право на безплатне розміщення тексту своєї передвиборної програми обсягом не більше чотирьох сторінок машинописного тексту (7800 друкованих знаків) в однаковому поліграфічному виконанні в газетах "Голос України", "Урядовий кур'єр" (черговість друкування передвиборних програм кандидатів у Президенти України встановлюється ЦВК шляхом жеребкування), ЦВК та

територіальні виборчі комісії з коштів Державного бюджету України, виділених на проведення виборчої кампанії, оплачують встановлені Законом час на державному радіо і телебаченні, друкування передвиборних плакатів та публікацію передвиборних програм кандидатів в газетах “Голос України” і “Урядовий кур’єр”, в обласних виданнях; в) мають право за рахунок і в межах коштів особистого виборчого фонду додатково друкувати свої матеріали передвиборної агітації як у державних, так і недержавних періодичних друкованих виданнях на умовах рівної оплати за одиницю газетної площі, а також вести свою передвиборну агітацію як на державних, так і недержавних телерадіоканалах на умовах рівної оплати за одиницю ефірного часу.

У разі оприлюднення в засобах масової інформації недостовірних, на думку кандидата у Президенти України, матеріалів про нього, ці засоби масової інформації протягом семи днів, але не пізніше як за два дні до дня виборів, зобов’язані надати кандидату в Президенти України, щодо якого поширені недостовірні матеріали, такий же час на радіо або телебаченні чи таку ж друковану газетну площу для спростування недостовірних матеріалів.

Під час виборів народних депутатів України ЦВК за рахунок коштів, що виділяються з Державного бюджету України на підготовку і проведення виборів депутатів, забезпечує виготовлення не пізніше як за 35 днів до дня виборів інформаційних плакатів партій (блоків), кандидатів у депутати від яких зареєстровано в багатомандатному окрузі, із розрахунку по 5 примірників на кожну виборчу комісію. Форма, розмір та поліграфічне виконання інформаційних плакатів встановлюються ЦВК, яка погоджує з представником партії (блоку) текст інформаційного плаката.

Окружна виборча комісія за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення виборів депутатів, забезпечує виготовлення в той же термін погоджених із кандидатами у депутати, зареєстрованими в одномандатних округах, інформаційних плакатів із розрахунку по дві тисячі примірників на кожного кандидата у депутати. Виготовлені інформаційні плакати партій (блоків), кандидатів у депутати, зареєстрованих в одномандатних округах, з розрахунку по 5 примірників кожного плаката на кожну виборчу комісію у встановленому ЦВК порядку передаються відповідним виборчим комісіям, решта - кандидату у депутати, зареєстрованому в одномандатному окрузі, або його довірній особі. Партія (блок), кандидат у депутати, зареєстрований в одномандатному окрузі, на власний розсуд можуть виготовляти матеріали передвиборної агітації за рахунок і в межах коштів виборчого фонду. Друковані матеріали передвиборної агітації повинні містити відомості про установу, що здійснила друк, їх тираж, інформацію про осіб, відповідальних за випуск.

У засобах масової інформації передвиборна агітація проводиться у формі публічних дебатів, дискусій, “круглих столів”, прес-конференцій, інтерв’ю, виступів, політичної реклами, теленарисів, відеофільмів, інших

публікацій та повідомлень про партію (блок), кандидатів у депутати та в інших формах, що не суперечать Конституції України та законам України.

Партія (блок) має право за рахунок та в межах коштів Державного бюджету України користуватися державними загальнонаціональними каналами радіо і телебачення, газетами “Голос України” і “Урядовий кур’єр” для проведення передвиборної агітації на умовах, передбачених Законом. Кандидат у депутати, зареєстрований в одномандатному окрузі, має право користуватися державними та комунальними засобами масової інформації за рахунок та в межах коштів Державного бюджету України на умовах, передбачених Законом.

Передвиборна агітація у засобах масової інформації усіх форм власності за рахунок коштів виборчого фонду партії (блоку), кандидата у депутати, зареєстрованого в одномандатному окрузі, здійснюється на умовах рівної оплати за одиницю ефірного часу чи друкованої площі та обмежується лише граничним розміром витрат виборчого фонду. Розцінки вартості за одиницю друкованої площі та за одиницю ефірного часу встановлюються відповідними засобами масової інформації не пізніше як за 80 днів до дня виборів у розмірі, який не може перевищувати розмір плати за комерційну рекламу і не повинен змінюватися протягом виборчого процесу.

Засоби масової інформації у разі оприлюднення результатів опитування громадської думки, пов’язаного з виборами депутатів, зобов’язані зазначити організацію, що проводила опитування час його проведення, кількість опитаних, метод збору інформації, точне формулювання питання, статистичну оцінку можливої помилки.

Усі телерадіоорганізації зобов’язані не пізніше ніж за 70 днів до дня виборів депутатів опублікувати в друкованих засобах масової інформації розцінки вартості однієї хвилини (секунди) ефірного часу і надіслати ці розцінки ЦВК та окружним виборчим комісіям (ефірний час для проведення передвиборної агітації за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України надається державними та комунальними телерадіоорганізаціями між 19:00 і 22:00 годинами). Порядок надання ефірного часу за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України встановлюється ЦВК.

Загальний час, що надається телерадіоорганізаціями партії (блоку) для проведення передвиборної агітації за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України не може становити менше 30 хвилин на загальнонаціональному телеканалі та 30 хвилин на загально-національному радіоканалі, по 20 хвилин надається на регіональних телеканалах у кожному регіоні (Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі) та по 20 хвилин - на регіональних радіоканалах у кожному регіоні.

Загальний час, що надається телерадіоорганізаціями кандидату у депутати, зареєстрованому в одномандатному окрузі, для проведення передвиборної агітації за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України не може становити менше 10 хвилин на регіональному телеканалі, що охоплює територію відповідного одномандатного округу, та 10 хвилин на регіональному радіоканалі, що охоплює територію відповідного

одномандатного округу. (Для порівняння, в Австралії і Канаді, наприклад, ні одна з партій не може вести передачі в день виборів, в Австрії і ФРН час передач розподіляється між партіями, відповідно їх представництву в парламенті, в Італії радіо і телебачення знаходиться у розпорядженні спеціальної парламентської комісії, що складається із членів фракцій, представлених в парламенті).

Розклад ефірного часу із зазначенням передвиборних агітаційних теле-, радіопрограм, конкретної дати і часу виходу їх в ефір складається відповідними державними та комунальними телерадіоорганізаціями за результатами жеребкувань, що проводяться відповідно ЦВК, окружною виборчою комісією за участю відповідно представників або уповноважених осіб партій (блоків), кандидатів у депутати, зареєстрованих в одномандатному окрузі, або їх довірених осіб. Результати жеребкування оприлюднюються відповідно в газетах “Голос України” і “Урядовий кур’єр”, місцевих державних чи комунальних засобах масової інформації у триденний строк з дня затвердження їх ЦВК та окружними виборчими комісіями.

Телерадіоорганізації зобов’язані здійснювати аудіо-, відеозаписи усіх передач, що містять передвиборну агітацію, і зберігати їх до закінчення тридцятиденного строку з дня офіційного оприлюднення результатів виборів.

Партії (блоки) мають право за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України опублікувати в однаковому поліграфічному виконанні в газетах “Голос України” та “Урядовий кур’єр” передвиборні програми, подані ними при реєстрації кандидатів у депутати, обсягом не більше семи тисяч восьмисот друкованих знаків (угода про публікацію вказаних матеріалів з редакціями зазначених газет укладається ЦВК).

Кандидати у депутати, зареєстровані в одномандатному окрузі, мають право за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України опублікувати в однаковому поліграфічному виконанні в місцевих державних чи комунальних друкованих засобах масової інформації свої передвиборні програми, подані ними при реєстрації (угода про публікацію вказаних матеріалів з редакцією відповідного засобу масової інформації укладається окружною виборчою комісією). Черговість друкування передвиборних програм за рахунок коштів Державного бюджету України встановлюється Центральною та окружними виборчими комісіями шляхом жеребкування за участю уповноважених осіб партій (блоків), кандидатів у депутати, зареєстрованих в одномандатному окрузі, чи їх довірених осіб.

Результати жеребкування щодо черговості друкування передвиборних програм партій (блоків) оприлюднюються у газетах “Голос України” і “Урядовий кур’єр”, а кандидатів у депутати, зареєстрованих в одномандатних округах відповідними окружними виборчими комісіями, - у місцевих державних чи комунальних друкованих засобах масової інформації у триденний строк після дня їх затвердження.

Партія (блок), кандидат у депутати, зареєстрований в одномандатному окрузі, мають право за рахунок коштів свого виборчого фонду публікувати

агітаційні матеріали в друкованих засобах масової інформації усіх форм власності.

Редакції друкованих засобів масової інформації усіх форм власності за письмовими запитами ЦВК, окружних виборчих комісій зобов'язані надавати їм інформацію про використання друкованої площі для розміщення агітаційних матеріалів партій (блоків), а в разі необхідності - надсилати їм копії відповідних угод, платіжних документів, а також відповідні публікації.

Засіб масової інформації, що оприлюднив інформацію, яку партія (блок) або кандидат у депутати вважають явно недостовірною, не пізніше як через три дні після дня оприлюднення таких матеріалів, але не пізніше як за два дні до дня виборів, зобов'язаний надати уповноваженій особі партії (блоку), кандидату в депутати, щодо яких поширено недостовірні відомості, на їх вимогу можливість спростувати такі матеріали: надати такий же ефірний час відповідно на телебаченні чи радіо або опублікувати в друкованому засобі масової інформації наданий партією (блоком) чи кандидатом у депутати матеріал, який повинен бути набраний таким самим шрифтом і розміщений під рубрикою "спростування" на тому ж місці шпальти в обсязі не меншому, ніж обсяг повідомлення, що спростовується. Спростування повинно містити посилання на відповідну публікацію в друкованому засобі масової інформації, передачу на телебаченні, радіо та на факти, що спростовуються. Спростування має бути оприлюднене без додатків, коментарів та скорочень і здійснюватися за рахунок засобу масової інформації.

Під час місцевих виборів засоби масової інформації, засновником або одним із співзасновників яких є місцевий орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування, а також засоби масової інформації, які повністю або частково фінансуються за рахунок державних коштів або коштів місцевого самоврядування, зобов'язані забезпечувати рівні можливості для передвиборних виступів кандидатів, їх довірених осіб, зобов'язані утримуватися від оприлюднення неперевірених матеріалів, що компрометують кандидатів. Забороняється публікація чи поширення в будь-який інший спосіб результатів опитувань громадської думки протягом останніх 10 днів перед днем виборів та в день виборів. При оголошенні засобами масової інформації компрометуючих матеріалів про кандидата вони зобов'язані не пізніше як за 5 днів до виборів надати відповідному кандидату або його довірений особі за їх вимогою можливість для спростування таких матеріалів.

3. Відповідальність суб'єктів виборчого процесу за порушення:

3.1. Конституційно-правова відповідальність за порушення виборчих прав

У теорії виборчого права розглядаються такі види санкцій за порушення законодавства: попередження; відмова в реєстрації кандидата (кандидатів); скасування рішення про реєстрацію кандидата (кандидатів); визнання дільничною виборчою комісією голосування на виборчій дільниці

недійсним; визнання окружною виборчою комісією голосування на виборчій дільниці недійсним; визнання виборів недійсними; дострокове припинення повноважень виборчої комісії; дострокове припинення повноважень члена виборчої комісії. Усі ці санкції закріплені в Законі України “Про вибори народних депутатів України”. Виборчі законодавства інших держав мають різні підходи до згаданих санкцій. Так, законодавство Албанії, Болгарії, Литви, Польщі, Словаччини, Молдови, Казахстану, Киргизії, Російській Федерації взагалі не мають такого положення як попередження. Проте в Білорусі передбачена можливість нести відповідальність у формі попередження в разі порушення Виборчого кодексу та інших законодавчих актів, що стосуються проведення виборів кандидатом його довіреною особою або ініціативною групою зі збору підписів громадян на підтримку його особи як кандидата. Повторне накладення цієї санкції є підставою для застосування до правопорушника санкції у вигляді відмови від реєстрації кандидатом у депутати відповідної особи (осіб).

Іншою санкцією конституційно-правової відповідальності, що застосовується виключно до органів та їх посадових осіб, що організують вибори, а саме до виборчих комісій, є дострокове позбавлення повноважень члена виборчої комісії. Аналіз виборчого законодавства щодо закріплення такої санкції вказує на таке. Виборчий кодекс Албанії визначає, що в разі порушення членом Центральної виборчої комісії (ЦВК) Конституції або якщо його поведінка дискредитує честь та репутацію члена ЦВК, порушник може бути звільнений парламентом. Разом з тим автоматично припиняються повноваження члена ЦВК у разі прийняття остаточного рішення суду, яким члена ЦВК звинувачено у вчиненні злочину; якщо він не з’являється на роботі більш ніж 3 місяці у невиробничий час і більш ніж 5 днів під час виборчого процесу. Такі ж підстави звільнення передбачені і для членів окружних виборчих комісій та виборчих комісій органів місцевого самоврядування. Закон про вибори до парламенту Польщі передбачає вихід із членства у виборчій комісії як округу, так і виборчої дільниці в разі порушення заборон щодо набуття статусу кандидатів у депутати чи сенатора, фінансових агентів, спостерігачів та в разі їх відкликання Державною виборчою комісією. Обов’язковою умовою початку виконання обов’язків члена виборчої комісії Литви є складання ним присяги. У разі відмови складення присяги особа позбавляється права працювати у складі виборчих комісій. Член комісії, який порушив заборону щодо проведення передвиборної агітації або в будь-який інший спосіб впливав на волю виборців, а також який порушив положення присяги, повинен бути виключений зі складу комісії та притягнений до відповідальності. Також члена виборчої комісії може бути відкликано партією, коаліцією, яка його запропонувала, виборчою комісією, яка затвердила склад цієї комісії. Законодавством Румунії не передбачено можливість відкликання та позбавлення права члена виборчої комісії. Член виборчої комісії Казахстану може бути звільнений від виконання своїх обов’язків за рішенням органу чи посадової особи, яка його призначила, а також у разі подання заяви про

відставку, позбавлення громадянства, набрання щодо неї законної сили обвичувального вироку суду, визнання його недієздатним, обмежено дієздатним та безвісти відсутнім. Повноваження члена виборчої комісії Білорусі можуть бути припиненими внаслідок: відкликання органом, який висунув відповідну кандидатуру на затвердження члена комісії; унаслідок порушення цієї особою положення Виборчого кодексу та систематичного невиконання ним своїх обов'язків. Повноваження члена виборчої комісії Російської Федерації з правом вирішального голосу можуть бути скасовані в будь-який час за рішенням особи чи органу, що призначив цю особу на посаду члена комісії. Окрім того, слід відзначити, що Виборчим кодексом Албанії передбачена кримінальна відповідальність членів комісій за відмову члена виборчої комісії від служби без законних підстав. Санкція за це правопорушення – штраф або ув'язнення на період від 6 місяців до 2-х років. Разом з тим у виборчих законодавствах багатьох держав, хоч і передбачена процедура призначення, обрання членів виборчих комісій різних рівнів, встановлено відповідні кваліфікаційні критерії, проте не передбачено санкції припинення повноважень членів виборчих комісій у разі вчинення відповідних правопорушень. Так, відсутні такі санкції у виборчому законодавстві Болгарії, Словаччини, Румунії та ін. Вважається обґрунтованим та доцільним передбачення можливості нести юридичну відповідальність членам виборчих комісій. Адже ці особи є учасниками конституційно-правових відносин, пов'язаних із проведенням виборів, які використовують надані їм права й повинні виконувати законодавчо визначені для них обов'язки. У разі ж порушення останніх – мають нести конституційно-правову відповідальність. Тому, як видно з аналізу, український законодавець досить вдало визначив можливість нести конституційно-правову відповідальність. Така санкція, як відмова в реєстрації особи кандидатом чи списку кандидатів, носить правообмежувальний характер і обмежує відповідну особу (осіб) у разі неотримання чітких законодавчих вимог у реалізації пасивного виборчого права, зокрема участі у виборчому процесі як кандидата (кандидатів).

Наразі чинне законодавство України містить вичерпний перелік підстав щодо застосування цієї санкції виборчою комісією. Національне законодавство містить досить розширений перелік підстав для того, щоб відповідна виборча комісія прийняла рішення про відмову в реєстрації окремого кандидата чи списку політичної партії (блоку). Аналіз позицій законодавця інших держав з цього приводу свідчить: подання відомостей про кандидата є обов'язковою умовою порядку реєстрації кандидатів, при цьому неподання, приховання важливих відомостей є підставою для відмови в реєстрації кандидата (кандидатів) або ж скасування рішення про їх реєстрацію. Законодавство Литви визначає досить широкий перелік інформації про кандидата, яка має бути подана для виборчої комісії. У разі ж, якщо кандидат приховав інформацію про рішення суду, на підставі якого було “встановлено факт його свідомої співпраці не за завданням Литовської Республіки із спецслужбами інших держав, що має юридичне значення, ЦВК

не реєструє такого кандидата, а якщо він уже був зареєстрований, негайно анулює його реєстрацію кандидатом у члени Сейму”. Виборче законодавство Болгарії для реєстрації кандидата окружною виборчою комісією передбачає подання від кандидата лише документа про його висунення політичною силою чи ініціативною групою, заяву про згоду балотуватися та заяву, у якій слід вказати прізвище, ім’я, по-батькові, вік, місце постійного проживання та особистого ідентифікаційного номера. Разом з тим чітко не визначена санкція за подання неповних чи недостовірних відомостей про кандидата. Виборчий кодекс Білорусі передбачає подання, окрім протоколу партійного осередку про висунення кандидатом відповідної особи, ще й заяви про згоду балотуватися та біографічні дані, вказівки щодо яких визначаються ЦВК. Якщо подана інформація, у тому числі й біографічна, не відповідає дійсності то відповідна виборча комісія має право відмовити особі в реєстрації кандидатом, а коли вона вже зареєстрована такою, то відмінити рішення про реєстрацію.

Законодавці інших держав на відміну від парламенту України по-іншому визначають підстави визнання виборів недійсними. Так, Виборчим законодавством Албанії передбачена можливість визнати вибори недійсними на виборчих дільницях, виборчих адміністративно-територіальних утвореннях або на всій території республіки, якщо ЦВК виявляє: порушення закону або природні катаклізми такого масштабу, які можуть вплинути на розподіл місць до Асамблеї; голосування не починалось або було припинено впродовж 6-ти годин. Рішення ЦВК може бути оскаржене до Верховного чи Конституційного суду. ЦВК Литви може визнати результати виборів недійсними, якщо вона встановила факти грубого порушення закону про вибори до парламенту, здійснені на виборчій дільниці або у виборчому окрузі, або якщо підроблення документів чи їх втрата суттєво вплинули на результати виборів та коли на підставі протоколів підрахунку голосів або інших виборчих документів не можна встановити остаточні результати виборів. При цьому вибори не можуть бути оголошені недійсними, якщо безспірно встановлені результати дозволяють встановити остаточні результати виборів. Вибори вважаються недійсними в Молдові, якщо Конституційний суд, визнає, що під час голосування та підрахунку голосів положення виборчого закону порушувались і мали вплив на результати голосування й отримання мандатів. Згідно з польським законодавством нелегітимними можуть бути визнані вибори в цілому, у виборчому окрузі, вибори депутата чи сенатора. Підставою для застосування цієї конституційно-правової відповідальності є порушення закону чи порушення Державною виборчою комісією положень виборчого закону, які стосуються визначення результатів голосування і результатів виборів. Відповідне рішення приймає Верховний суд, який, приймаючи рішення про недійсні вибори або недійсність вибору депутата чи сенатора, затверджує втрату дійсності мандатів шляхом визнання їх недійсними та виносить постанову про проведення додаткових виборів або проведення деяких виборчих заходів, вказуючи дії, з яких треба поновити виборчі процеси на території Польщі. У

Румунії подання з вимогою визнати вибори недійсними в окрузі можуть подати лише партії, політичні організації чи блоки не пізніше як через 48 годин після закриття виборчої дільниці. У разі встановлення Конституційним судом порушення Конституції Румунії ЦВК може визнати вибори в окремих адміністративних одиницях недійсними і повинна прийняти рішення про проведення в них повторних виборів протягом 2-х місяців. У Казахстані при виявленні вищестоящою комісією помилок у протоколах нижчестоящих виборчих комісій, а також при сумніві в правильному підрахунку голосів комісія може прийняти рішення про повторний підрахунок голосів відповідною виборчою комісією. Загалом правові реформи, які відбувалися в різних державах у різний час, маючи за мету гарантувати дотримання прав громадян через призму встановлення юридичної відповідальності проходили у 2-х різних напрямках: посилення відповідальності до правопорушників; послаблення санкцій і скорочення переліку діянь, за які має настати юридична відповідальність. Однак оптимальне рішення, очевидно, десь по середині.

3.2. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих прав

Згідно ст. 157 Кримінального кодексу України діяльність, спрямована на перешкоджання насильством, обманом, погрозами, підкупом або іншим чином вільному здійсненню громадянином права обирати і бути обраним народним депутатом України, вести передвиборну агітацію. Перешкоджання вільному здійсненню громадянином його виборчого права може виразитись у: безпідставній відмові в реєстрації кандидатом; невключенні громадянина до списків виборців або виключенні громадянина із списків виборців за відсутності до того підстав; неправомірній відмові виборцю у прийнятті і розгляді його заяви про включення його до списку виборців; неповідомленні або неправдивому повідомленні виборця про місце та час голосування; у примушуванні кандидата зняти свою кандидатуру з балотування чи зареєструватися кандидатом у народні депутати України тощо. Цією ознакою охоплюється також перешкоджання діяльності довірених осіб, представників партій (блоків) у Центральній виборчій комісії (ЦВК). Цією формою злочину охоплюються також випадки створення перешкод для нормальної діяльності виборчих комісій чи її окремого члена. Це може проявитись в організації зриву засідання комісії з тим, щоб не допустити реєстрації певної особи кандидатом у депутати. Перешкоджання вести передвиборну агітацію передбачає створення будь-яких перепон громадянам України, політичним партіям (блокам), іншим об'єднанням громадян, вільно і всебічно обговорювати передвиборні програми, безперешкодно вести агітацію "за" чи "проти". Воно може проявитись у зриві проведення зборів, мітингів чи зустрічей з кандидатами (їх прямій забороні, недопущенні виборців, кандидатів чи інших осіб до місця їх проведення, ненаданні приміщення, умисного виведення з ладу технічного обладнання, необхідного для проведення таких заходів, відключення електроенергії тощо), наданні необґрунтованих переваг чи встановленні безпідставних обмежень для

передвиборних виступів кандидатів, їх довірених осіб у відповідних засобах масової інформації (ЗМІ), безпідставній відмові чи затягуванні виготовлення матеріалів передвиборної агітації, їх незаконному вилученні або знищенні, порушенні правил трансляції засобами масової інформації агітаційних телерадіопрограм тощо. Перешкоджання вільному здійсненню громадянином виборчих прав або веденню передвиборної агітації може бути вчинено будь-яким способом. До найбільш поширених способів такого перешкоджання закон відносить насильство, обман, погрозу та підкуп. Кримінальна відповідальність за такі дії настає лише за умови, що вони вчинялися умисно й спрямовані на перешкоджання здійсненню активного чи пасивного виборчого права або веденню передвиборної агітації. Кримінальну відповідальність за перешкоджання здійсненню виборчого права може нести будь-яка осудна фізична особа, яка досягла 16-річного віку. Вчинення цього злочину карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до чотирьох років.

3.3. Адміністративна відповідальність за порушення виборчих прав

Адміністративна відповідальність загалом визначається як форма реагування держави на правопорушення, що полягає в застосуванні уповноваженим органом або посадовою особою передбаченого стягнення до суб'єкта проступку. Характеризуючи цей вид юридичної відповідальності, слід зазначити, що її підставою є не лише вчинення адміністративного проступку, передбаченого адміністративним законодавством. Це повною мірою стосується й виборчого законодавства. Незважаючи на те, що виборче законодавство врегульовує досить складну процедуру виборів чинний Кодекс про адміністративні правопорушення містить лише одну статтю, що встановлює відповідальність за порушення законодавства про вибори Президента України і народних депутатів України. Згідно з цим законодавчим актом, відповідальність до правопорушників застосовується за такі дії: публічні заклики або агітація за бойкотування виборів; опублікування або поширення іншим способом неправдивих відомостей про кандидата; агітація “за” або “проти” кандидата в день виборів; видача членом дільничної виборчої комісії виборчого бюлетеня для голосування за іншу особу; втручання в роботу виборчих комісій, що перешкоджає виконанню ними обов'язків, пов'язаних з реєстрацією кандидатів, підрахунком голосів чи визначенням результатів або підбиттям загальних підсумків виборів.

Зовсім по-іншому врегульовано питання адміністративної відповідальності за порушення виборчого законодавства в інших державах. Також законодавець передбачив досить чіткий та детальний процесуальний порядок притягнення порушників до відповідальності. Кодекс Республіки Казахстан про адміністративні правопорушення передбачає 13 статей за порушення виборчого законодавства, Киргизької Республіки – 12, а Кодекс Молдови про адміністративні правопорушення закріплює лише одну статтю, що стосується порушення виборчих прав громадян, проте ця стаття містить

13 частин. Разом з тим Виборчий кодекс Молдови окремою главою також передбачає відповідальність за адміністративні правопорушення, при цьому правом на складання протоколу про адміністративні правопорушення наділяються такі уповноважені особи: мер місцевості, голови виборчої комісії та поліцейські органи, які здійснюють нагляд за виборами. У Республіці Білорусь Кодекс про адміністративні правопорушення, як і в Україні, містить лише одну статтю, яка складається з однієї частини, що визначає відповідальність за порушення виборчих прав громадян. Закон про вибори членів парламенту Болгарії в цілому визначає, що за будь-які порушення виборчого закону накладається штраф керівником відповідного району. По-іншому регламентується юридична відповідальність за порушення порядку проведення виборів у Франції. Так, Виборчим кодексом Франції досить детально регламентовані як заборони, так і передбачені конкретні санкції щодо кожного етапу виборчого процесу. У цьому нормативно-правовому акті містяться санкції відповідальності як адміністративної, так і конституційно-правової та кримінальної.

4. Судовий захист виборчих прав громадян

Виборче законодавство України передбачає не лише право обирати та бути обраним, а й гарантує захист цього права через включення до правового механізму відповідних засобів, насамперед судовий захист. Зокрема ч. 11 ст. 20 Закону України “Про вибори Президента України”, ч. 11 ст. 18 Закону України “Про вибори народних депутатів України” встановлюють, що кожний громадянин має право оскаржити рішення дільничних виборчих комісій у встановлених законом випадках. Формально-правову регламентацію процедур вирішення спорів, пов’язаних з виборчим правом, здійснено в Цивільному процесуальному кодексі України (ЦПК). Судовий захист виборчих прав і свобод громадян здійснюється у цивільно-правовій формі відповідно до розділу III-Б ЦПК “Проведення по справах, що виникають з адміністративно-правових відносин”. У відповідності з її положеннями судам України підсудні наступні категорії справ: про помилки в списках виборців або в списках громадян, які мають брати участь у референдумі (гл. 30 ЦПК); про відмову в реєстрації кандидата в депутати або на посаду голови відповідної Ради (гл. 30-а); про відмову в реєстрації участі партії (блоку) у виборах Президента України і претендента в кандидати на посаду Президента (гл. 30-б). Скасування рішень відповідних виборчих комісій про підсумки виборів (референдуму) і визнання їх недійсними передбачають гл. 30-а, 30-б, 30-в. Глави 30-в і 30-г ЦПК передбачають порядок розгляду заяв про скасування рішень і дій окружної та Центральної виборчих комісій (ЦВК) Верховним Судом України.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ТА ПОНЯТЬ

Агітаційні матеріали - друковані, аудіовізуальні та інші матеріали, що містять ознаки передвиборної агітації, агітації з питань референдуму і призначені для масового розповсюдження, обнародування в ході виборчої кампанії, при проведенні референдуму. Матеріали визнаються агітаційними, якщо вони поширюються з метою спонукати виборців до участі у виборах і до голосування за тих чи інших кандидатів (списки кандидатів) або проти них.

Активне (лат. *activus* - діяльний) виборче право - це право громадянина обирати своїх представників до органів публічної влади.

Багатомандатний виборчий округ - це виборчий округ, від якого може бути обрано два чи більше кандидатів.

Вибори - це форма безпосереднього народовладдя, зміст якої полягає у волевиявленні народу з метою формування представницьких органів держави чи місцевого самоврядування та обрання посадових осіб цих органів шляхом голосування.

Виборці - це громадяни України - суб'єкти виборчого процесу, які мають право голосу, а відтак, право брати участь у виборах Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів.

Виборча кампанія - це сукупність заходів, здійснюваних суб'єктами виборчого процесу з метою висунення та проведення своїх кандидатів до представницьких органів державної влади або місцевого самоврядування.

Виборча квота (лат. *quot* - скільки) - це передбачена законом кількість голосів виборців, необхідних для обрання одного депутата від відповідного виборчого округу, тобто для отримання політичною партією (виборчим блоком політичних партій) - суб'єктом виборчого процесу одного депутатського мандата у парламенті, який обирається за партійно-представницьким принципом на основі пропорційної виборчої системи, що визначається шляхом ділення сумарної кількості голосів виборців на число депутатських мандатів виборчого округу або місць у парламенті, кількість яких встановлена законом.

Виборча система - це встановлений законодавством держави порядок організації і проведення виборів до її представницьких органів та порядок формування виборчих органів держави.

Виборчий блок (англ. *bloc* - союз, об'єднання) - це об'єднання двох чи кількох політичних партій, утворене для досягнення спільних політичних цілей, передусім з метою спільної участі у виборчому процесі шляхом висунення своїх кандидатів на парламентських або місцевих виборах єдиним списком.

Виборчий бюлетень (фр. *bulletin*, італ. *bollettino* - записка, листок; від пізньолат. *bulla* - документ, засвідчений печаткою) - це виборчий документ встановлених змісту й форми, призначений для таємного голосування на

виборах, за яким проводиться голосування і здійснюється підрахунок голосів виборців на виборчих дільницях.

Виборчий процес - це спрямована на формування якісного та кількісного складу представницьких органів публічної влади та обрання виборних посадових осіб держави діяльність суб'єктів виборчого права з реалізації закріплених процесуальними нормами юридичних прав і обов'язків шляхом здійснення в певній послідовності низки виборчих дій.

Виборчий фонд - це форма нагромадження коштів для підготовки і проведення виборів, що має один накопичувальний рахунок у національній валюті, на який надходять кошти для фінансування передвиборної агітації, операції з якими проводяться лише в безготівковій формі, а також поточні рахунки, з яких здійснюється фінансування витрат на агітацію, і утворений відповідно до закону в установленому виборчою комісією порядку кандидатом на пост президента або політичною партією (виборчим блоком політичних партій), що висунула кандидатів у депутати.

Виборчі дії - це первинна організаційно-правова форма виборчих процедур і стадій виборчого процесу, що забезпечує в ході виборів їх динамічне розгортання і завершення.

Виборчі дільниці - це первинні територіальні утворення, що формуються для підготовки організації і проведення голосування та підрахунку голосів виборців, включають в себе територію окремих сіл, селищ, міст, районів у містах, які входять до складу відповідного виборчого округу.

Виборчі комісії - це спеціальні колегіальні державні органи, уповноважені організувати підготовку і проведення виборів та забезпечувати повне й однакове дотримання виборчого законодавства України на всій території України і щодо всіх видів виборів.

Виборчі округи - це територіальні утворення, що формуються для проведення виборів, включають в себе один або кілька районів, міст, районів у містах, утворюються в межах одного з регіонів України - Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, - з урахуванням їх внутрішнього адміністративно- територіального устрою.

Виборчі процедури - це конкретний порядок здійснення передбачених виборчим законодавством дій, прийняття відповідними виборчими комісіями рішень, які забезпечують реалізацію виборчих прав учасників виборів на відповідних стадіях виборчого процесу.

Виборчі списки - це виборчі документи, у вигляді яких здійснюється висунення кандидатів у депутати за пропорційною виборчою системою.

Виборний орган - колегіальний орган державної влади або орган місцевого самоврядування, що обирається безпосередньо громадянами на основі загального рівного прямого виборчого права, який має відповідно до законодавством правом представляти інтереси населення, приймати від його імені владні рішення, обов'язкові для виконання на відповідній території.

Висунення кандидата - ініціатива виборця, виборців, виборчого об'єднання, виборчого блоку у визначенні кандидата у виборний орган або на

виборну посаду державної влади, місцевого самоврядування, а також збір підписів виборців у підтримку зазначеної ініціативи чи інші форми підтримки зазначеної ініціативи.

Виборчі цензи (лат. census - перепис, опис) - це передбачені законом критерії чи умови, з якими пов'язується можливість набуття особою активного і пасивного виборчого права.

Під **відповідальністю** за порушення виборчих прав розуміють систему правових норм, організаційних засобів, форм, за допомогою яких Конституцією та іншими законодавчими актами державами встановлюється порядок організації та проведення виборів, забезпечується їх охорона, а в разі порушення встановленого порядку – відновлюється їх конституційність та законність. Відповідальність за порушення виборчих прав поділяється на конституційно-правову, адміністративну та кримінальну.

Державний реєстр виборців - це автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система (банк даних), призначена для зберігання і обробки даних, які містять передбачені законом відомості, та користування ними, створена для забезпечення державного персоніфікованого обліку громадян України, які мають право голосу на виборах до органів публічної влади України.

Довірені особи кандидата - це особи, які є суб'єктами виборчого процесу, і ведуть агітацію за обрання його на відповідну посаду, сприяють кандидату у проведенні виборчого процесу, представляють його інтереси у відносинах з виборчими комісіями, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування, засобами масової інформації, об'єднаннями громадян, виборцями.

Екзит-пол (англ. exit poll - опитування на виході) - опитування громадян, що проводиться соціологічними службами на виході з виборчих дільниць після голосування, з метою передбачити його результати.

Закордонні виборчі дільниці - це виборчі дільниці, що утворюються при дипломатичних та інших офіційних представництвах і консульських установах України за кордоном, а також у військових частинах (формуваннях), дислокованих за межами України.

Звичайні виборчі дільниці - це виборчі діяльніці, що утворюються для організації голосування виборців за місцем їх проживання.

Змішана виборча система - це система виборів, яка передбачає обрання депутатів за змішаним принципом - частина з них обирається за мажоритарною системою, частина - за пропорційною.

Мажоритарна (фр. majorité - більшість) виборча система - це система виборів, яка базується на принципі, за якого обраними вважаються ті кандидати, які одержали передбачену законом більшість голосів виборців виборчого округу, в якому вони балотувалися; решта ж кандидатів вважаються необраними.

Мандатна система голосування - це система, за якою кожен голосуючий може мати кілька голосів, відповідно до чисельності організації, яку він представляє.

Об'єктивне виборче право - це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у зв'язку з формуванням виборних органів публічної влади, а також взаємовідносини між виборцями та відповідними виборчими органами, які забезпечують організацію і проведення виборів.

Одномандатний виборчий округ - це виборчий округ, від якого може бути обрано лише одного кандидата.

Офіційні спостерігачі - це особи, які є суб'єктами виборчого процесу, представляють кандидатів та партії (блоки), які висунули кандидатів, що здійснюють публічний контроль за додержанням виборчого законодавства усіма суб'єктами виборчого процесу і за безперешкодною реалізацією виборцями своїх прав на вільне волевиявлення.

Передвиборна агітація (лат. *agitatio* - приведення в рух, спонукання) - це гарантоване законом право суб'єктів виборчого процесу на поширення серед громадськості своїх ідей, політичних лозунгів та ідеології з метою політичного впливу на електорат, що являє собою комплекс заходів, які проводяться з метою спонукання виборців до голосування на підтримку тих чи інших суспільно- політичних сил в країні і відбуваються у формі публікації агітаційних матеріалів у засобах масової інформації, розповсюдження виборчих листівок, розклеювання виборчих плакатів, публічних закликів голосувати за чи проти кандидатів, а також у формі публічних дебатів, дискусій, "круглих столів", прес-конференцій, інтерв'ю, виступів, політичної реклами, теленарисів, відеофільмів, інших публікацій та повідомлень про кандидатів, партію (блок), яка висунула кандидата, та в інших формах, що не суперечать чинному законодавству.

Передвиборна програма (гр. *проураца* - публічна заява, письмове повідомлення, план дій) - це політична платформа кандидата чи політичної партії (виборчого блоку політичних партій) - суб'єктів виборчого процесу, що являє собою стислий виклад основного змісту плану дій і реформ, а також суспільної ідеології, з якою вони виступають в процесі передвиборної агітації і яку зобов'язуються реалізувати у разі здобуття підтримки громадян на виборах, достатньої для набуття права на участь у розподілі державної влади.

Спеціальні виборчі дільниці - це виборчі дільниці, що утворюються у стаціонарних лікувальних закладах, на суднах, які перебувають в день голосування у плаванні під Державним Прапором України, на полярних станціях України, в установах кримінально- виконавчої системи та в інших місцях тимчасового перебування виборців з обмеженими можливостями пересування.

Стадії виборчого процесу - це етапи організації і проведення виборів, в межах яких здійснюються передбачені законом виборчі дії, а також виборчі процедури, що забезпечують реалізацію виборчих прав громадян та інших учасників виборів, цілісність, завершеність і легітимність виборчого процесу при формуванні представницького органу публічної влади.

Суб'єктивне виборче право - це гарантоване державою і закріплене в Конституції право громадянина держави обирати та бути обраним до її

органів, а також до органів місцевого самоврядування. Це право слід розуміти як встановлене Конституцією та законами України право громадянина України брати участь у всіх видах виборів на всіх стадіях їх організації, підготовки і проведення.

Таємне голосування - це спосіб прийняття відповідних рішень органами влади, тип голосування на виборах до цих органів, що здійснюється за допомогою бюлетенів для голосування і за якого виключається можливість контролю за волевиявленням особи, що бере участь у такому голосуванні.

Центральна виборча комісія - це незалежний постійно діючий колегіальний державний орган, який забезпечує організацію підготовки і проведення виборів Президента України, народних депутатів України, а також всеукраїнських референдумів і здійснює консультативно-методичне забезпечення виборів до місцевих рад, сільських, селищних, міських голів і проведення місцевих референдумів, чим забезпечує здійснення передбачених законом принципів і засад виборчого процесу, реалізацію виборчих прав громадян.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

Базові нормативно-правові акти

1. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.humanities.edu.ru/db/msg>.
2. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.humanities.edu.ru/db/msg>.
3. Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.humanities.edu.ru/db/msg>.
4. Закон України «Про місцеві вибори» від 14 серпня 2015 р. № 595-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.zakon.rada.gov.ua>.
5. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.zakon.rada.gov.ua>.
6. Закон України «Про вибори Президента України» від 05 березня 1999 р. № 474-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.zakon.rada.gov.ua>.
7. Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. № 2235-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.zakon.rada.gov.ua>.
8. Закон України «Про Державний реєстр виборців» від 22 лютого 2007 р. № 698-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.zakon.rada.gov.ua>.
9. Закон України «Про звернення громадян» від 02 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.zakon.rada.gov.ua>.
10. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р. № 794-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.zakon.rada.gov.ua>.
11. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.zakon.rada.gov.ua>.
12. Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 01 грудня 1998 р. № 281-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.zakon.rada.gov.ua>.
13. Закон України «Про політичні партії в Україні» від 05 квітня 2001 р. № 2365-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.zakon.rada.gov.ua>.
14. Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р. № 93-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.zakon.rada.gov.ua>.

15. Закон України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 р. № 2790-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.zakon.rada.gov.ua>.

16. Закон України «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 р. № 1932-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.zakon.rada.gov.ua>.

17. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.zakon.rada.gov.ua>.

Допоміжна наукова література

1. Агафонов С. А. Інститут Президента в системі державної влади України: Автореф. дис.... канд. юрид. наук / КНУ імені Тараса Шевченка. - К, 2003.

2. Алейник А.А. Правовая природа мандата депутата представительного (законодательного) органа в РФ // Вестник Московского университета. – 1997. - № 3. – С. 108-116.

3. Алехичева Л.Г., Постников А.Е. Признание недействительными итогов голосования и результатов выборов: правовые проблемы // Журнал российского права. – 2001. - № 6. – С. 25-37.

4. Аликова Е. Социально-культурные права и свободы граждан // Юридический вестник. – 1996. - № 1. – С. 54-56.

5. Алмаші І.М. Реалізація прав національних меншин в Україні : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. - К., 2006. - 20 с.

6. Алмаші М.М. Захист прав національних меншин в Україні : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. - К., 2004. - 19 с.

7. Альбертіні Л. Правове регулювання громадянства в європейських державах (порівняльний аналіз): Автореф. дис.... канд. юрид. наук / КНУ імені Тараса Шевченка. — К, 1999.

8. Афанасьєва М. В. Конституційно-правове забезпечення виборчих технологій в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Одеська національна юридична академія. — Одеса, 2004.

9. Батанов О.В. Конституційне право у сучасному світі: основні напрями та форми розвитку // Бюлетень Мініюста України. - 2003. - № 7.

10. Бедрій Р. Б. Громадянство України: конституційно-правові основи: Автореф. дис.... канд. юрид. наук / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2005.

11. Беляева Н.Г. Право на неприкосновенность частной жизни и доступ к персональным данным // Правоведение. – 2001. – № 1. – С. 101- 115.

12. Борденюк В. Місцеве самоврядування в механізмі держави: конституційно-правовий аспект // Право України. – 2003. № 4. – С.12-17.

13. Борденюк В. Теоретичні аспекти співвідношення правових актів державного управління та актів місцевого самоврядування // Право України. – 2004. № 11. – С.16-20.

14. Бориславська О. М. Конституційно-правові засади місцевого само-врядування в Україні та їх реалізація: Автореф. дис.... канд. юрид. наук / Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2004.
15. Бориславська О. М. Місцеве самоврядування в Україні: теорія та практика реалізації конституційно-правових засад. — Львів: ПАІС, 2005.
16. Бурьянов С.А. Правовые основания, сущностное содержание и гарантии свободы совести // Государство и право. — 2001. - № 2. — С. 21-27.
17. Ващук О. М. Конституційно-правовий статус громадських організацій в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2004.
18. Веденеев Ю.А., Князев С.Д. Избирательные правоотношения // Государство и право. 1999. - № 5. — С. 27-36.
19. Выдрин И.В. Институт общественных наблюдателей за выборами органов власти // Государство и право. — 1996. - № 6. — С. 29-37.
20. Галкін О. Яким має бути статус прокуратури // Вісн. прокуратури. - 2006. - № 11. - С.19-23.
21. Гараджаев Д. Гарантии конституционных прав и свобод человека и гражданина // Юридический вестник. — 1996. - № 1. — С. 61-63.
22. Гараджаев Д., Курагин В. Защита прав граждан как членов территориального коллектива // Юридический вестник. — 1995. — № 2. — С. 41-44.
23. Гараджаев Д., Курагин В. Защита прав граждан как членов территориального коллектива // Юридический вестник. — 1995. - № 2. — С. 91-94.
24. Георгіца А.З. Поняття та сутність конституції в сучасній конституційній доктрині // Науковий Вісник Чернівецького державного університету. 2000. Випуск 100. Правознавство.- Чернівці, 2000. - С. 52-60.
25. Гергелійник В. О. Правові проблеми становлення та функціонування конституційної юстиції в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / КНУ імені Тараса Шевченка. — К., 2000.
26. Гергелійник В.О. Конституційний суд в системі органів контрольної влади: теоретичні аспекти // Право України. — 1999. - № 5. — С. 81-85.
27. Григоренко А. Юридичні колізії принципу несумісності поєднання посад народним депутатом України та міжнародна практика // Право України. — 2003.- № 6.- С.97-100.
28. Григоренко А.О. Сутність конституційно-правового статусу народного депутата. // Вісн. госп. судочинства. 2003 № 2.
29. Григорук Н. Г. Конституційно-правовий статус народного депутата України: Автореф. дис.... канд. юрид. наук / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К, 2004.
30. Єрмоленко Д. О. Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальній державі: Автореф. дис.... канд. юрид. наук / Національний університет внутрішніх справ. — Х., 2002.

31. Игнатенко Г.В. Международные признанные права и свободы как компоненты правового статуса личности // Правоведение. – 2001. - №. 1. – С. 87-101.
32. Князевич Р. П. Конституційно-правові засади виборів Президента України: проблеми теорії і практики: Автореф. дис.... канд. юрид. наук / Одеська національна юридична академія. — Одеса, 2002.
33. Князєв В. Поняття та елементи конституційного статусу людини і громадянина в Україні // Право України. – 1998. - № 12. – С. 29.
34. Ковальчук О. Б. Виборчий процес в Україні: конституційно-правові аспекти: Автореф. дис.... канд. юрид. наук / Одеська національна юридична академія. — Одеса, 2003.
35. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посібник.- К.:Юрінком Інтер, 2003.- 336 с.
36. Конституційне право України: Підручник / За ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002.
37. Конституційно-правові засади становлення української державності / В.Я Тацій, Ю.М.Тодика, О.Г.Данилян та ін.; За ред. акад. НАН України В.Я.Тація, акад. АПрН України Ю.М.Тодики.- Х.: Право, 2003.- 328 с.
38. Кравченко В.В. Конституційне право України: Навчальний посібник. – Вид. 6-те, виправл. Та доповн. – К.: Атака, 2008. – 592 с.
39. Кратнюк В. В. Громадянське суспільство в Україні: політико-правові аспекти розвитку системи демократичної влади: Автореф. дис.... канд. юрид. наук / Одеська національна юридична академія. — Одеса, 2001.
40. Кушакова Н. Конституційне право на інформацію в Україні: сучасний підхід // Право України. – 2002. - № 12. – С.51-56.
41. Лабенська Л. Взаємодія депутатів місцевих рад із сільським, селищним, міським головою: деякі питання // Право України. - 2003. - № 11.- С.23-26.
42. Лавринович О.В. Проблема недійсності виборів // Право України. – 2000. - № 6. – С. 84-85.
43. Лавринович О.В. Реформа виборчої системи і Парламент України // Право України. – 2000. - № 1. – С. 97.
44. Лавринович О.О. Конституційне забезпечення народовладдя в Україні // Віче. – 2000. - № 2. – С. 3-11.
45. Максакова Р. М. Вибори до органів місцевого самоврядування: проблеми теорії і практики: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2003.
46. Нормативно-правове забезпечення діяльності політичних партій // Бюлетень Мініста України. - 2003. - № 4.
47. Оніщенко О. В. Конституція України як основне джерело конституційного права України: Автореф. дис.... канд. юрид. наук / КНУімені Тараса Шевченка. — К., 2005.
48. Погорілко В.Ф. Суб'єкти конституційно-правових відносин: поняття, ознаки, види. // Право України. - 2002.- № 10.

49. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України. Академічний курс: Підручник. У 2 т. / За ред. В.Ф. Погорілка. - К.: «Юридична думка», 2006. - Т. 1. - 544 с.

50. Совгіря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України: Навч. Посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 632 с.

51. Ставнійчук М. І. Вдосконалення законодавства про вибори Президента України // Право України. - 2003. - № 12. - С. 11-19.

52. Ставнійчук М. І. Основні питання новизни правового регулювання процедури висування та реєстрації кандидатів на пост Президента України // Право України. - 2004. - № 9. - С. 17-23.

53. Тацій В. Утвердження і забезпечення прав та свобод людини – головний конституційний обов'язок демократичної, правової, соціальної держави // Вісник Академії правових наук України.- Харків, 2000.- № 4(23)-С.3 -18.

54. Чернецька О. В. Конституційно-правовий статус депутатів місцевих рад в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Київський національний університет внутрішніх справ. — К., 2006.

55. Шаповал В. Конституційні механізми реалізації народного суверенітету // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. № 5.- С.77-97; № 6. – С.83-102.